SILUETAI

Žanas Polis Krespelis

DEGA

Žanas Polis
Krespelis

DEGA

Žanas Polis Krespelis

DEGA

Iš prancūzų kalbos vertė
VYTAUTAS KAUNECKAS

„VYTURYS" VILNIUS 1985

85.143(3)
Kr-184

Jean-Paul Crespelle
DEGAS ET SON MONDE
Paris, Presses de la Cité, 1972

Vertimą recenzavo
ALDONA DAPKUTĖ

$K \frac{4703000000-065}{M856(08)-85}$ U—85

I skyrius

ŽMOGUS IR JO LEGENDA

Apie 1908 metus, kai neidavo į „Medrano" cirką arba į kiną Due gatvėje, Pikasas su savo draugais likdavo „Laive-skalbykloje"* ir ištisą vakarą, gerdami arbatą, „vaizduodavo Dega". Nei šioks, nei toks būdavo šis jų žaidimas, dėl kurio jie susivaidydavo ir ilgai keršlaudavo: salsvų aukštuomenės pašnekesių tonu vieni kitiems rėždavo dygiausias tiesas. Poetas ir humoristas Maksas Žakobas* ypač pasižymėdavo šiame apnuodytų strėlių žaidime, labai neįprastame skurdžioje dailininkų dirbtuvėje, kuriai nerimastingą gaidą teikė ką tik nutapytos „Merginos iš Avinjono"*.

Senasis meistras Dega, kuriuo visi žavėjosi, turėjo pikto ir sąmojingo žmogaus reputaciją; tad Monmartro bohema susigalvojo iš to pasidaryti pramoginį žaidimą. Apie Dega sąmojingumą Pikasas su savo draugais žinojo tik iš nuogirdų, jo pasakymai menininkų aplinkoje sklido išpūsti, iškraipyti arba prasimanyti. Niekad niekas iš „Laivo-skalbyklos" įnamių nedrįso užkalbinti vienišojo žmogaus, kurį būdavo galima sutikti Kliši bulvare ir Pigalio aikštėje arba rečiau — Monmartro kalvos gatvelėse žengiantį vienodais žingsniais, su juodais akiniais ant skaudamų akių. Tuo metu, visai sulaukėjęs, jis su niekuo nebesikalbėdavo, nebent su keliais dar likusiais labai senais draugais. Tačiau kartais, apimtas kažkokios pagiežos, dėdavosi jų nepažįstąs. Užtekdavo to, kad jie pasipainiodavo jam ne laiku.

---

[1] Žr. paaiškinimus knygos gale. *(Vert. past.)*

Pikčiurnos vardą Dega buvo gavęs seniai, ir jį dar labiau prilipino kelios kartos aukų ir garbintojų. Jis niekada nesistengė tokios savo reputacijos atsikratyti. Priešingai, ji jam patiko, ir jis su džiaugsmu ją palaikė; padėjo gintis nuo įkyruolių, kurie šiaip būtų pas jį landžioję darbo metu. Dega norėjo, kad jį visi laikytų mizantropu, antifeministu, nesugyvenamu žmogum, ir širsdavo, kai kas jam sakydavo, kad esąs ne toks jau pikčiurna. „Ką aš girdėjau, ponia Halevi, — tarė jis, įeidamas į vienos geros pažįstamos svetainę,— ką aš girdėjau? Jūs visiems sakote, kad aš nepiktas, kad mano atžvilgiu klystama. Bet jei iš manęs tai atimsite, kas man beliks?"

Čia tik žaista, kalbėta „publikai". Jeigu jo žodžius būtum išsiaiškinęs pernelyg tiksliai, jis greičiausiai būtų nusivylęs ir įsižeidęs. Praskutęs jo elgsenos luobą, pamatai, jog Dega nebuvo nei toks jau niurzga, nei toks atsiskyrėlis, kaip norėjo, kad apie jį manytų. Jo būta seno žmogaus iš aukštuomenės sferų; visą gyvenimą jis lankė Operą, kurioje turėjo abonementą dvidešimčiai metų, ir bent triskart per savaitę vykdavo pietauti pas ką nors mieste. Visus penkiasdešimt metų, baigęs vakare darbą, užsivilkdavo fraką ir leisdavosi į kuriuos nors buržua rūmus Monso parko kvartale arba į Eliziejaus laukų kafešantanus. Ilgai savo dirbtuvėje priiminėjo svečius ir, laikydamasis šeimos senos tradicijos, rengė čia kamerinės muzikos koncertus, kuriuose reikšdavosi jo draugai iš Operos orkestro. Jis galėdavo būti aukštuomenės žmogus ir blogąja šio žodžio prasme. Snobas, pamaiva, liežuvautojas — tiesiog sunku patikėti, kad toks būdavo šis subtilaus intelekto asmuo. Bet čia, anot dailininkų, jam prasišviesdavo fonas. Tai liudija laiškai, kuriuos siuntė gydydamasis Kotre kurorte arba viešėdamas Normandijoje. Iš Kotre 1889 metų rugpjūčio mėnesį jis rašė savo draugui Bartolome: „Turim čia ir tokią seną kumelšę, baronienę de P..., Haso buvusiąją, ką tik vaikštinėjusią su ponia d' A..., irgi Haso buvusiąja. Jei pasirodytų ir jis pats, kokia būtų nauja spalvinė dėmė šioje *prašmatnioje* mano viloje!.." Ir dar per tą pat viešnagę tam pačiam asmeniui: „Bet buvau iš jūsų beatimąs malonumą — benutylįs, kad Hasas gali atvykti po savaitės ar pusantros ir kad pozi-

cija, kurios jis laikysis mano atžvilgiu,— su manim susitikinės arba mane nupjaus kaip nuospaudą Taikos gatvėje,— jam šį tą kainuos arba nieko nekainuos. Jis žino, jog aš nematau ir kai matau,— kad man vis tiek. Ar sugalvos kokį planą ir ryšis jį vykdyti? Žinote, kokie tie mergišiai keisti su vyrais."

Štai, prašau! Saldžiarūgštis tonas, žinoma, atperka įkyrų seno bulvarininko liežuvavimą; šio meno Dega būtų galėjęs pamokyti net ponią de Sevinje* ir Sen Simoną*. Šie laiškai parašyti turbūt ne be slaptų minčių apie literatūrą. Galų gale dėl tokių savo gabumų Dega bent 1880—1900 metais buvo labai pageidaujamas svečias turtinguose 17-osios apygardos būstuose. Pietus čia jis paįvairindavo gero tono rūgštalu, kuris jiems suteikdavo reljefo.

Birželio pabaigoje jis ne be niurzgesio palikdavo Paryžių ir, lyg atlikdamas apeigas, vykdavo lankyti savo draugų, kurie turėjo pilis Normandijoje arba vilas Djepo ir Sen Valeri kurortuose. Kasmet kelias savaites praleisdavo pas Valpensonus, kurių Menil-Jubero dvaras buvo netoli Le Peno žirgyno. Parke jo žinioje buvo namelis, kur galėjo ramiai sau piešti žirgų ir peizažų etiudus. Jis pasirodydavo esąs linksmas vaikinas, mokėdavo dalyvauti bendrose pramogose ir buvo tuo malonesnis, kad jautėsi savo aplinkoje, toli nuo kavinių, kurias lankė su juo nesutardavę, drįsdavę jam priešgyniauti menininkai, impresionistai. Vienoje 1913 metų nuotraukoje matyti, kaip jis šiame dvare lyg ir šoka!

Ši elgsena atitiko tikrą jo charakterio pusę, kurią buvo galima paaiškinti kilme ir išauklėjimu. Todėl pokalbiuose ir laiškuose jis taip mažai gvildeno estetines problemas. Nors mėgo kalbėti apie „amatą" su kitais tapytojais, kolegomis, bet šia tema niekad su niekuo nekalbėdavo diduomenėje, kurioje lankydavosi, nebent pas Ruarus, pradėjusius tapyti. Nutolęs nuo impresionistų, jis buvodavo daugiausia pas aukštuomenės žmones, priklausančius ne tiek aristokratijai, kiek turtingai buržuazijai. Apie savo tapybą, technines problemas ir rūpesčius, kurių ji jam kėlė, jis nedaug kalbėdavo ypač todėl, kad laikėsi ypatingų pažiūrų į tapytojo profesiją. Tapyba jam buvo intymus užsiėmimas, liečiąs tik tą asmenį, kuris jai at-

sideda. Kartą Ganderaksui, savo straipsnyje jį pagyrusiam, pasakė: „Argi tapyba — tam, kad į ją žiūrėtum? Suprantate, dirbi dviem ar trims dar gyviems draugams, keliems žmonėms, kurių nepažįsti arba kurie jau mirę. Kas rūpi žurnalistams, ką aš darau — paveikslus, pušnis ar šlepetes? Čia privatus gyvenimas...“ Jis labai nuoširdžiai įpykdavo (dažnai susidursime su posakiu: „Dega įpyko“), skaitydamas recenziją apie savo kūrinius, ir šį jausmą paaiškindavo Aleksiui Ruarui taip: „Norėčiau būti garsus, bet nežinomas.“

Draugystėje Dega irgi laikėsi griežtų kriterijų, todėl paskutiniaisiais gyvenimo metais pasidarė dar vienišesnis. Seni draugai vienas po kito numirė, ir jis vaidingai bei išdidžiai atsiribojo nuo kitų žmonių ir gyveno vienišas niūriame bute, aptarnaujamas abejingų tarnaičių. Veikiant legendai, aplink jį pagaliau susidarė tuštuma, nors, būdamas nepaprastai jautrus, tebesijautė kone skausmingai prisirišęs prie savo draugų. Gal taip ir neatrodė, bet Dega garbino draugystę. Tuo įsitikini vien pąskaitęs, ką po jo mirties parašė jam artimi žmonės: Danielis Halevi*, Ernestas Ruaras, Žakas Emilis Blanšas, Anri Rivjeras, Polis Valeri... Visi daugiau kalba apie jo širdies jautrumą, dorovinį orumą, didžiadvasiškumą ir mažiau — apie sąmojus, pelniusius jam aštrialiežuvio reputaciją. Šie, beje, būdavo adresuojami ypač kvailiams ir išpuikėliams. Ak, tas jo „pone, aš tamstos nepažįstu“, sviestas Sašai Gitri*, kuris norėjo jį nufilmuoti, kaip buvo nufilmavęs kitus garsius dailininkus.

Dega, aštriaprotis, sugebėdavo pasijuokti pats iš savęs, ir jam labai patiko, ką pasakė dantų gydytojas, ilgai vargęs su jo krūminiu dantimi: „Na, bet ir tamstos dantukai!“

Jo sąmojingumas, mokėjimas taikliai atkirsti gal buvo ir perdedami, priskiriant jam, kaip Tristanui Bernarui*, posakius, kurių autorius jis niekad nebuvo. Nors Žanas Mari Lotas sudarė žavią albumo pavidalo „knygą-skulptūrą“* su jo sąmojais ir juokais, bet, reikia pasakyti, Dega ne visada būdavo sąmojingas, šiaip ar taip, daug rečiau negu jo draugas Forenas. Jųdviejų sąmojis buvo ir skirtingo pobūdžio: Forenas, dešiniųjų pažiūrų žmogus,

nuožmiai pliekė visuomenės ydas, respublikos institucijas; Dega pripažino institucijas ir vertė kaltę tik individams. Jo sritis labiau buvo butadė, čaižus rakursas negu satyra; jo sąmojis reiškėsi šuorais ir primena Pikaso šmaikštavimą.

Galima sakyti, kad, nors žinoma keletas Dega trumpų pastabų apie dailę ir dailininkus, padarytų kalbantis su rašytojais, kritikais ir poetais, jis nepaliko jokio teksto, kuris svarbumu prilygtų Delakrua, Van Gogo ar Matiso pasisakymams.

Paliudijimuose apie jį kartojami jo sąmojai, vis jo sąmojai. Juos surankiojo garbinęs jį Forenas. Jis ypač pabrėžė genialumą, su kuriuo Dega pasinaudodavo situacijomis, ir žavėdamasis pateikė vieną tokį pavyzdį: „O, taip, smarkaus charakterio buvo mano didis bičiulis Dega! Ir nebijodavo kartais tvoti bambuko lazda! Sykį, kai turėjo pasakyti laidotuvių kalbą prie tokio Sampeno kapo, pamatęs šalia savęs žinomąjį Oreljeną Šolį, gaižųjį bulvarininką, kurio nekentė, Dega, laikydamas rankoje kalbos tekstą, apsimetė suklydęs ir sušuko ties kapo duobe: „Sudie, Šoli!"... Ir Šolis pasibaisėjęs spruko šalin..."

Tai, be abejo, priklauso legendos sričiai, bet rodo, kad Dega, kaip ir kiekviename žmoguje, būta ir šviesos, ir šešėlio, kad jis galėdavo būti ir angelas, ir demonas. Kiek jame buvo vieno ir antro,— sunku pasakyti: tokia daugialypė jo asmenybė. Reikia atidžiai įsižiūrėti į šio stambaus buržua, paradoksaliai revoliucinio tapytojo gyvenimą, kad galėtum susidaryti objektyvų, artimą tiesai vaizdą. Ilgas ir varginąs tyrinėjimas, gluminanti prieštaringų dokumentų daugybė. Tiek gyvas būdamas, tiek miręs, Dega turėjo ir meilikautojų, ir menkintojų; vieni ir kiti buvo vienodai aistringi. Ir lenktyniavo netikslumu.

Meilikautojų pusėje Dega jaunystės draugas Evaristas de Valernas sako: „Tai buvo nuoširdžiausias ir nekalčiausias žmogus iš visų, kuriuos kada nors pažinojau; niekad jokio melo. Nemanau, kad jis bent kartą gyvenime būtų pamelavęs." Diuranti, Eženas Ruaras, Danielis Halevi, Polis Valeri, Gogenas: „Niekad neteko girdėti ir matyti, kad jis būtų padaręs kiaulystę, ką nors bjauraus, netaktiškai pasielgęs. Menas ir orumas." Ir paga-

liau Odilonas Redonas pareikš: „Čia dera pagarba, absoliuti pagarba!“

Menkintojų pusėje pirmiausia — kritikas Giustavas Kokjo: „Apskritai jis — lyg koks sausapirdis, nepatiklus notaras. Baimingas buržua.“ Tapytojas Karo-Delvajis: „Tai buvo piktas žmogus. Išvarydavo savo pozuotojas nuogas į laiptinę ir nusviesdavo joms per turėklus drabužius.“ Gonkūrų akademijos narys Leo Largje: „Senas viengungis, nekenčiąs moterų, keistas, niurzgus, su visais susipykęs — toks buvo tas ponas Dega.“ Poetas Apolineras, vienas iš „Dega vakarų“ pas Pikasą įkvėpėjų... Visus šiuos priešus, be Apolinero, kurio Dega nepažinojo, jungė tai, kad juos buvo pabaręs ar užgavęs. Vienas dalykas paaiškina kitą.

Norint, kad po legendos šydu pavyktų atrasti tikrą šio patrauklaus ir kartu erzinančio žmogaus veidą, reikia grįžti prie neginčijamų vertinimo duomenų apie jo fizinį pavidalą, apie jo, kaip dailininko, formavimąsi ir intelektualinę veikseną.

Dega niekad nebuvo laikomas gražiu vyru. Buvo keistai bespalvis: jam trūko spinduliavimo — tat labai retai pasitaiko tarp didelių menininkų. Tai matyti iš jo autoportretų ir patvirtina draugų aprašymai. Anglų romanistas Džordžas Muras, kuris, susidarius impresionistų grupei, dalyvaudavo jos sueigose „Naujųjų Atėnų“ kavinėje, stebėjosi, kad Dega taip trūksta spindesio: „Nei jo apsirengime, nei elgsenoje nebuvo nieko ryškesnio: tie, kurie Dega pažinojo, visada jį matydavo su pilkšvu kostiumu ir mėlynu kaklaraiščiu aplink atlenktą apykaklę.“ Paniurusio veido vyras dvidešimtmečio autoportrete labai greit įgijo savo galutinę išvaizdą. Nors pražilo, sulyso, bet išdidi ir kartu kupina nuobodulio veido išraiška nepasikeitė. Nebent šypsena, beveik užgožta žilų brūzgų, pasidarė ne tiek pašaipi, kiek gaiži. Vienas jo paskutinių kūrinių, gal paskutinis, buvo autoportretas. Rodydamas jį Poliui Valeri, jis sumurmėjo: „Aš panašus į šunį.“ Iš tikrųjų kažkuo priminė grifoną.

Visa tai pagaliau antraeiliai dalykai, palyginus su pagrindiniais Dega asmenybės bruožais: labai dideliu išprusimu, kurio dėka pašnekesiuose būdavo labai gyvas,

tiesiog tviskėdavo. Išprusęs jis buvo ne tik dailės, bet ir muzikos bei literatūros srityse. Kiekviena proga cituodavo savo autorius — Kornelį, Rasiną, Moljerą, Sen Simoną, Paskalį, Larošfuko — ir deklamuodavo ilgas ištraukas iš Flobero, kurio vis skaitė romanus ir korespondenciją. Nors Gonkūrus dėl įmantraus jų stiliaus jis galų gale apkaltino pedantiškumu, juodu ilgai darė jam kur kas didesnę įtaką negu Zola, su kuriuo iki 1870 metų daug bendravo. Iš visų dar gyvų autorių jis labiausiai mėgo Gi de Mopasaną. Palaikė su juo abipusiu žavėjimusi paremtus santykius. Siųsdamas jam „Pjerą ir Žaną", Mopasanas prielapyje užrašė: „Edgarui Dega, kuris gyvenimą tapo taip, kaip norėčiau tapyti ir aš."

Dega ryšiai su poetais — Heredija, Valeri ir ypač Malarme — paskutiniajame dešimtmetyje buvo glaudūs, beveik intymūs, nes tuo laiku jį buvo pagavusi poezijos aistra. Prie to dar grįšime.

Muzika jo sielai teikė peno dar labiau nei literatūra. Jis buvo gimęs muzikoje — tėvas bankininkas melomanas gyveno apsuptas dainininkų ir muzikantų. Dega skonis šioje srityje buvo ne toks eklektiškas kaip literatūroje, ribojosi beveik tik XVIII amžiaus barokine muzika, ir čia jis pabrėžtinai teikė pirmenybę italams. Jo dievaičiai buvo Bokerinis, Čimaroza, bet jis mėgo ir Mocartą bei Gliuką. Šiuolaikinė, XIX amžiaus pabaigos, muzika jo nejaudino, nors jį siejo draugystės ryšiai su Sen Sansu, Bize, kurį dar visai jauną pažinojo Romoje, Rejeru, Šabrije ir gyvenimo pabaigoje — su Debiusi.

Jis nekentė Mejerbero ir Vagnerio. „Nuobodus mums,— sakydavo apie pastarąjį. — Nuobodus tas jo Gralis, tas jo dėdulė Parsifalis! Žmogaus balsas ne tam skirtas, kad dainuotų žodžius su graikiškomis šaknimis!"

Beje,— ir tai vienas paradoksų, kurių jam nestigo,— šis žmogus, persiėmęs Liudviko Pilypo laikų stambiosios buržuazijos principų, gyvenime reiškęs solidžiausią skonį ir konservatyviausias pažiūras, būdavo pasirengęs apsvarstyti, priimti, kas tikrai nauja ne vien dailės dalykuose, kuriems visada būdavo atidus; jį visuomet domindavo ir estetikos raida, ir pasirodantys nauji talentai, be to, literatūros, muzikos ir mokslo sritys. Matysime, kaip

jis skatino Van Gogą, Tulūzą-Lotreką, Siuzaną Valadon, Odiloną Redoną, Ruo ir globojo Gogeną. Jis netgi nestojo prieš divizionizmą ir kubizmą.

Užgaidžiajam Dega ant akių buvo akidangčiai, kuriuos užsismaukdavo ir nusismaukdavo kada panorėjęs, pagal nuotaiką ir vėjo kryptį. Proto atvirumą, kurį jis visada rodydavo meno dalykuose, atsvėrė pažiūrų siaurumas ir užsispyrimas klaidose politikos srityje. Žydų klausimu Dreifuso bylos metu jis laikėsi absurdiškos, net pasibjaurėtinos pozicijos. O jau socialiniuose reikaluose!..

Pats Dega menas iš dalies atspindėjo dvilypę jo asmenybę. Nors buvo tapytojas novatorius, artimas impresionistams ir dažnai juos pranokdavęs piešinio kokybe, išmaningu kompozicijos drąsumu, subtilia spalvos jėga, bet siužetų jis ieškojo Paryžiaus gyvenimo scenose, kurios buvo sritis tokių vadinamojo anekdotinio žanro tapytojų, kaip Žerveksas ir Bero. Dega, dailininkas aristokratas, atvaizdavo ištisą plebėjišką šokėjų, operos merginų, skalbėjų ir modisčių, kabaretų dainininkių pasaulį; tokiu rinkiniu būtų pasidžiaugęs Bodleras, kuris geidė, kad atsirastų šiuolaikinio gyvenimo tapytojas.

Dega domino, kartais net aistrino, ir mokslo atradimai, padaryti vienas po kito jam gyvam esant; tuo metu vyko amatinės visuomenės persitvarkymas į pramoninę visuomenę. Fotografija, Dagero dėka tapusi visiems prieinama Dega jaunystėje jį ne tik žavėjo, bet suteikė naujų galimybių jo kūrybai. Panaudojęs fotografijos techniką, jis sukūrė reto išraiškingumo portretų. Kai kurie figūruoja tarp fotografijos šedevrų.

Jis susidomėjo automobiliu,— bet greit pamatė, koks jis pavojingas, ir jį prakeikė,— aviacija, telefonu...

Kitas šio žmogaus, visą gyvenimą praleidusio siauroje teritorijoje tarp Kliši, Pigalio ir Tertro aikščių, paradoksas buvo kelionių aistra. Bet, tiesą sakant, Dega buvo ne dailininkas keliautojas, o dailininkas, kuris daug keliavo; be abejo, kur kas daugiau negu jo amžininkai Mane,— šis, beje, buvo nuplaukęs į Rio de Žaneirą,— Sezanas, Pisaro ir Mone.

Dega ne tik daug kartų lankėsi Italijoje, kur gyveno dalis jo šeimos, bet buvo nuvykęs ir į Luizianą aplan-

kyti ten įsikūrusio brolio, o Prancūzijoje kasmet leisdavosi į pramogines keliones. Ne todėl, kad būtų ieškojęs motyvų paveikslams, nes niekad nenorėjo tapyti atvirame ore ir visi jo peizažai sukurti iš atminties. Jis keliaudavo įvairiais tikslais: geisdavo aplankyti tėvus, draugus, pasigydyti, susipažinti su muziejumi, turtingos archeologinės praeities miestu. Jis nukako į Karkasoną, kur pasipiktino Viole le Diuko* restauravimais. 1897 metais kartu su Bartolome nusigavo į Montobaną pasižiūrėti Engro piešinių. Šia proga vietinis laikraštis paskelbė žinutę apie jo apsilankymą: „Tarp savo mūrų turime didžiausią Paryžiaus skulptorių; jį lydi vienas jo draugas, Monmartro dailininkas p. Dega."

Paryžiuje Dega mėgo važinėti įvairiomis kryptimis, užsikoręs į omnibuso imperialą, ir jausdavo begalinį malonumą stebėdamas gatvių vaizdą. Visą gyvenimą jis buvo didelis vaikštikas, net kartą Senos pakrante pėsčias nuėjo iš Kruasi į Orleaną, anot jo, „palaikydamas sveikatą natūraliomis priemonėmis kaip keliaujantis komediantas".

* * *

Įsižiūrėkime iš pradžių į to dipticho, kurį sudaro Dega asmenybė, gerąsias puses. Pirmiausia — teigiamos jo širdies savybės: jis buvo labai nuoširdžiai prisirišęs prie giminių — ir iš meilės, ir iš gilaus pareigos jausmo. Pareiga šiam tvirtos moralės žmogui tiek daug reiškė, jog prireikus jis atsisakė turto, gerovės ir metų metus gyveno vos galą su galu sudurdamas, kad išgelbėtų nuo bankroto brolius. Mirus broliams ir seserims, tetoms ir dėdėms Neapolyje, Florencijoje ir Naujajame Orleane, jis prisirišo prie jų vaikų. Iki paskutinių gyvenimo metų reguliariai su jais susirašinėjo, seserėnams, sūnums tetos Margeritos, ištekėjusios už architekto, įsikūrusio Argentinoje, net pasiuntė fotoaparatą ir visas ryškinimo priemones, kad šie galėtų jam siuntinėti savo portretų.

Jo ryšiai su giminėmis, atsisakymas turto brolių naudai turėjo nelauktų padarinių jo kūrybai. Nebegaudamas pragyvenimui rentų, jis pardavinėjo savo paveikslus ir

jų daugiau gamino. Žinoma, nė nemanė masinti dailės mėgėjų užsiiminėdamas komercine tapyba, tačiau nuo to laiko dažniau griebdavosi pastelės, nes ji leido sparčiau dirbti.

Jo dosnumas reiškėsi ne vien medžiaginiuose dalykuose; jis dovanodavo ir savo širdies: rėmė, drąsino, gynė tokius nevykėlius kaip Valernas, su kuriuo susipažino Aukštojoje dailės mokykloje, arba Bartolome, menką skulptorių ir dar menkesnio intelekto žmogų, kurio sielvartas mirus žmonai Dega sukrėtė. Dega buvo pernelyg aiškaus proto, kad nematytų savo draugo tokio, koks yra, bet, nieko nepaisydamas, jį gindavo. Tačiau kartais negalėdavo susilaikyti šiek tiek neparodęs savo jausmų: „Būna taip, kad akys žvelgia į dangų, o rankos grabinėja žemę... ieškodamos ordinų",— atsidusdavo jis.

Valernui Dega yra padaręs nepaprastai delikačiai daug gero: nukeliavo į Karpantra miestą, į kurį šis buvo nusišalinęs, itin brangiai atpirko savo nutapytą jo jaunystės laikų portretą, kai sužinojo, kad šis nebeturi iš ko gyventi, ir pagaliau per trečią asmenį reguliariai mokėjo jam rentą. Laiškai, kuriuos jam rašė, rodo didelį jautrumą: „Prašau man atleisti už vieną dalyką, apie kurį dažnai užsimenate savo pašnekesiuose ir dar dažniau galvojate,— rašė jam Dega 1890 metais,— už tai, kad mudviejų ilgai palaikomuose dailininkų santykiuose buvau — arba atrodė, kad buvau,— jums toks griežtas. Toks ypač buvau pats sau — tikriausiai tai prisimenate, nes man priekaištavote ir stebėjotės, kad taip mažai savim pasitikiu.

Buvau arba atrodžiau visiems griežtas, nes kažkaip pasidariau šiurkštus dėl to, kad abejojau savimi ir buvau blogai nusiteikęs. Jaučiausi nevykęs, ištižęs, nors atrodė, kad mano apskaičiavimai dailėje teisingi, širdau ant visų ir paties savęs. Labai prašau man atleisti, jei dėl to prakeikto meno įžeidžiau didžiai kilnų ir protingą jūsų asmenį, gal net uždaviau jums širdį."

Jis dažnai taip elgiasi su senais draugais — žmonėmis, su kuriais susitiko Liudviko Didžiojo licėjuje, Aukštojoje dailės mokykloje, Luvro galerijoje arba klajodamas po Italiją. Jo ištikimybė buvo besąlygiška. „Jis buvo

išbandytas draugas,— sako Danielis Halevi.— Kad galėtų dalyvauti laidotuvėse, paspausti ranką, Dega penkiolika valandų praleisdavo traukinyje. Visa tai būdavo pridengiama nejautrumo kauke, neįprastu ir negiliu šiurkštumu...", kuriuo reiškėsi tik pernelyg didelis drovumas.

Būryje draugų, kurie jį lydėjo iki pat paskutinių jo gyvenimo metų — nė vieno arba mažai dailininkų, bent priklausiusių avangardui. Jis teikė pirmenybę tokiems žmonėms kaip Piuvi de Šavanas ir Giustavas Moro. Leonui Bona, su kuriuo susitikinėjo visą gyvenimą, jautė draugiškumą, neturintį nieko bendra su menu. Dega mėgo ir tapytojus, kuriančius kilmingajam luomui, apskaičiuotai drąsaujančius, kad įtiktų šešioliktosios apygardos dailės mėgėjams, — de Niti, Žerveksą, Žaką Emilį Blanšą.

Mane ir jį siejo abipusis dailininkų potraukis, kurį paryškindavo ginčai ir vaidai. Mane buvo už jį viršesnis ir idėjomis, ir stambaus buržua laikysena. Dega žavėjosi visa jo tapyba, bet juodu buvo pernelyg skirtingi: vienas stengėsi suvilioti, kitas buvo smarkus ir griežtas pats sau. Jųdviejų ryšiai niekad nebuvo draugystės ryšiai.

Su kitais impresionistais Dega palaikė tik profesinius santykius, niekad nesuėjo į artimesnį kontaktą. Jo nuomone, jie buvo per daug bohemiški. Be to, ne iš jo pasaulio.

Įdomi detalė: jis jautė simpatiją subtilaus temperamento, bet antraeiliams tapytojams, kaip Žanjo, Brakavalis ar Boldinis, kurį jis vadino įtartinu svetimšaliu. Jam patikdavo jų kompanija.

Gyvenimo draugai, sudarę jo aplinką, buvo ne menininkai, o stambūs apsitrynę buržua iš finansų ar pramonės sferų. Jis mėgo juos galbūt ypač todėl, kad jie priklausė ne meno aplinkai ir kad jis galėjo vyrauti. Ir tc nevengdavo. Jo viešpatavimas Valpensonams, Halevi, Ruarams buvo tikra tironija, ištveriama su šventa kantrybe. Šie žmonės, papratę, kad juos visi gerbtų ir su jais skaitytųsi, paklusdavo jo nuomonėms ir kaprizams.

Jis buvo labai jautrus: jeigu tik kas — tuoj įsižeidžia ir pasišiaušia. Jei nepažįstamas žmogus pirmas paduoda jam ranką, jis užsigauna, o jei, deja, nieko pikta nemanydamas, vargšas priduria: „Labas, maestrai...“, tai jau baigta. Kalbėdami su juo, draugai jausdavosi lyg einą per stiklus; jis nepripažindavo nė menkiausio nutylėjimo, dar mažiau — prieštaravimų. Tokiais atvejais tuoj pat užsiplieksdavo ir virte virdavo pykčiu. Polis Valeri Dega tulžingumą aiškino taip: jo gyslose tekėjęs motinos neapolietės kraujas. Tačiau, norint jį pateisinti, reikia pripažinti, kad sau pačiam taip pat nebuvo atlaidus, ir kai kada jam tikriausiai būdavo sunku su savimi sutikti. Valeri nurodo, jog Dega sau buvo „reikliausias, griežčiausias ir nepaperkamiausias teisėjas“.

Bet kartais jis pasiduodavo piktai pagundai, prarasdavo saiką ir netikėtai paleisdavo apnuodytą strėlę į tuos, kuriuos labiausiai mylėjo, kaip ir neįstengdavo atsispirti malonumui pasakyti kokį sąmojį. Tada jo piktumas galėdavo padaryti genialių atradimų. Forenas pasikvietė jį pietų ir, labai didžiuodamasis, jog įsivedė telefoną — naujovė! — pasitvarkė taip, kad valgant jam paskambintų vienas pažįstamas. Scenarijus pavyko, telefonas sučirškė. Forenas pakilo iš už stalo ir nuėjo atsiliepti. Dega, žiūrėdamas į jį, pusbalsiu drėbtelėjo: „Tai mat kas tas telefonas. Paskambina tau kaip liokajui, ir tu eini!..“

Jo užgaidos būdavo nelauktos, nenumatytos; jis galėdavo, pakviestas viešnagėn į kaimą, apsisukti ir, nenusivilkęs apsiausto su pelerina, tuoj grįžti, nes pradėję lyti, o... gydytojas jam pataręs „provincijoje pasisaugoti slogos“. Vieną sykį, dėl blogų orų likęs nakvoti pas Aleksį Ruarą, pareikalavo atnešti vario plokštelę, mat užėjęs noras išraižyti graviūrą, apie kurią naktį galvojęs.

Visa tai draugai kęsdavo ir taikydavosi su jo sunkiu būdu ir užgaidomis dėl vienos priežasties; ta priežastis buvo ne tiek jo, kaip dailininko, talentas, kiek malonumas klausytis, kai jis kalbėdavo. Dega, sąmojingas, smagus, mokąs įspūdingai pasirodyti, buvo nuostabus pašnekovas, tikra vakaro puošmena. Jo kalbose būdavo gausu literatūros kūrinių tekstų, kelionių atsiminimų, vaikystėje girdėtų anekdotų. Iš motinos jis žinojo nuos-

tabių istorijų apie Prancūzų revoliuciją ir labai išraiškingai jas pasakodavo.

Djepe lietingomis vasaros dienomis jis galėdavo patraukti viso jaunimo dėmesį, savaip sekdamas „Tūkstančio ir vienos nakties“ pasakas.

Kaip matėme, jis buvo didžiadvasis plačiausia šio žodžio prasme, bet reikia nurodyti vieną išlygą: buvo labai santūrus,— arba veikiau toks pasidarė,— kai reikėdavo kam nors duoti savo kūrinių, ir retai, nutapęs draugo portretą, jį jam padovanodavo. Jis teisindavosi tuo, kad keliskart susilaukęs šalto dušo. Galima tvirtinti, jog dauguma žmonių, kuriems jis buvo padovanojęs pastelių, anksčiau ar vėliau, susiviliojęs pelnu, nepajėgė atsispirti pagundai jas parduoti. Kiekvienąsyk jį tai skaudžiai užgaudavo. Jei taip padarydavo tapytojai, grąžindavo jų padovanotus kūrinius. Kitiems jis atsikeršydavo kandžiais žodžiais. Tuo žiauriai įsitikino siuvėjas Duse. Pardavęs du jo kūrinius, jis atėjo pasiaiškinti. Pabrėždamas savo fizinį trūkumą, Dega apsimetė jo nepažįstąs. „Jūs mane pažįstate! Aš esu Duse, aš esu Duse...“ „— Duse? Duse? — tarė Dega, lyg stengdamasis prisiminti...— Taip, turėjau draugą šia pavarde, bet jis numirė!“

Forenas irgi papasakojo panašų atsitikimą, dar labiau atskleidžiantį Dega būdą. „...Jis padovanojo Pjerui Lagardui, Paryžiaus operos direktoriui, ką tik netekusiam žmonos, nedidelę pastelę, kurioje buvo atvaizduota moteris, lipanti iš didelio maudymosi dubens, gražiame rausvos Žuji drobės fone. Lagardas pareiškė turįs čia šedevrą, su kuriuo niekad nesiskirsiąs... bet, žinoma, galų gale jį pardavė Isakui de Kamondo. Dega apie tai sužinojo ir užpyko... ant to žydo Kamondo!“

Jis galėdavo užsirūstinti net ant dailės mėgėjų, jei nusipirktą iš jo paveikslą pakabindavo netinkamoj vietoj arba įstatydavo į kitokį, ne jo parinktą, rėmą, paprastai žalią kaip sodo kėdės. Kartais, mėgėjui nusipirkus kitą, pavyzdžiui, paauksuotą rėmą, Dega atsiimdavo paveikslą, grąžinęs pinigus. Sykį, atėjęs vakarienės pas bičiulius, prieškambaryje pastebėjo šitaip įrémintą savo dro-

bę, moneta išlupo ją iš rėmo ir, pasikišęs po pažastim, išėjo.

— Kurgi Dega? — pasiteiravo namų šeimininkė.— Juk ką tik atvyko.

Niekas čia jo daugiau nematė. „Šit ir pasitikėk draugais",— su kartėliu sakydavo jis, prisiminęs nemalonųjį atsitikimą su savo paveikslu.

Ne, jis nebuvo toks supratingas kaip Pikasas, kuris, dovanodamas paveikslą nusigyvenusiam draugui, duodavo ir savo pirklio adresą, kad šis nuėjęs galėtų parduoti už tikrą kainą.

* * *

Tokiame gražiame, oriame, nors buvo didelis nenuolaida, jo gyvenime yra tamsių pusių, kurios kelia nuostabą. Suglumsti, nežinai, nė ką sakyti, matydamas, kad Dega gyvenimas klostosi jausminiame vakuume. Jame nerandi meilės, net trumpo įsimylėjimo, juoba kūniškos aistros. Nieko, visiška tuštuma. Tikriausiai dar šiurkštesnis ir dygesnis Dega pasidarė dėl viengungystės — tokios atkaklios, kad net keliamas klausimas dėl jo fizinio pajėgumo. Neplepus menininkas Delakrua, aršiai saugojęs nuo pašalinių savo asmeninį gyvenimą, sugebėjo beveik visiškai nuslėpti savo meilės istoriją. Vėliau vis dėlto išaiškėjo jo ryšiai su Eliza Bulanže ir baroniene de Forže. Tačiau Dega turbūt neturėjo ko slėpti, ir senos jo tarnaitės Zojės pastaba: „Ponas nėra vyras!"— trikdanti ir reikšminga. Visi, kurie jį artimai pažinojo, draugai iš buržuazinių ir meninių sluoksnių, stengėsi atspėti jo emocinio gyvenimo paslaptį. Polis Valeri, santūriai paliesdamas šią temą, padarė tokią išvadą: „Nežinau, kokia buvo jo jausmų istorija; sprendimams apie damas dažnai atsiliepia mūsų patirtys." Tade Natansonas, eidamas kiek toliau, šio užkietėjusio viengungio elgseną atvirai aiškino sveikatos būkle.

Galima iškelti kitą teiginį: dėl nusivylimo ar kelių nusivylimų jaunystėje Dega susikaupė ir užsisklendė širdies vienatvėje. Manoma, nors tai nelabai įtikima, kad, išeidamas iš jaunuolio amžiaus, jis įsimylėjęs Mari

Diho ir beveik tuo pačiu laiku — panelę Volkonską. Šių spėliojimų nėra kuo paremti.

Iš jo laiškų matyti, jog keliskart ketino vesti. Ne todėl, kad būtų pamilęs kurią nors moterį, o todėl, kad jį sujaudino giminaičio ar draugo santuokinės laimės vaizdas. Per vieną savo pirmųjų kelionių į Italiją jis viešėjo Asyžiuje pas jauną anglų porą: „Jų namuose viešpatavo laimė,— rašė jis.— Kad taip rasčiau gerą, paprastą, ramią moteriškutę, kuri suprastų, kas žavi mano dvasią, ir su kuria kukliai sau gyvenčiau dirbdamas. Ar ne graži svajonė?"

1872 metais Naujajame Orleane jis irgi susijaudino matydamas, koks laimingas jo brolis Rene, neseniai vedęs jų pusseserę Estelę, ir prisipažino: „Aš trokštu tvarkos. Geros moteriškaitės nelaikau tokio naujo gyvenimo būdo priešininke. Kad turėčiau ir kelis vaikus — ar tai per daug? Ne."

Troškimai taip ir neišsipildė. Pagautas kūrybos, jis liko vienišas. Būdamas jau brandaus amžiaus, draugams stebintis, kodėl viengungiauja, tik išsisukinėdamas pajuokaudavo: „Per daug baiminčiausi, kad žmona, žiūrėdama į kokį mano paveikslą, nepasakytų: „Kaip gražiai čia tau išėjo!.."

Be to, jau buvo per vėlu — netikę įpročiai įsisenėjo.

Svečiuose moterų atžvilgiu jis elgdavosi keistai, beveik dviprasmiškai. Žodžiais jas garbindavo, giedodavo ditirambus ir salone triukšmingai joms asistuodavo, taip perlenkdamas, kad atrodydavo panašu į kažkokią *commedia dell' arte*. Berta Morizo mini būdingą tokios elgsenos pavyzdį. Kartą, 1869 metų pavasarį, po vakarienės jis pristūmė savo kėdę prie jos ir garsiai paskelbė, kad jai meilinsiąsis. Dideliam jaunosios moters nusistebėjimui ir nusivylimui tas meilinimasis apsiribojo ilgu, vis labiau aštrėjančiu monologu, kuriame jis vystė Saliamono posakį: „Moteris — teisuolio širdgėla." Bertai Morizo, kuri juo labai žavėjosi, kėlė juoką šis keistas meilinimasis, kuris, pamanė ji, tikriausiai buvo atgarsis kokio nors dar jį tebeveikiančio nusivylimo meile. Tačiau Dega elgsena anaiptol nebuvo išimtis: jis buvo pratęs apskritai moteris koneveikti. Net prieš gerus savo bičiu-

lius nevengdavo paburnoti. Berta Morizo ir Siuzana Valadon buvo „baisioji Berta“ ir „baisioji Marija“,— Valadon pozuodavo pas tapytojus vadindamasi Marijos vardu,— Anri Ruaro žmona, turtinga į korsetą įsispraudusi miestietė, buvo „baisioji ponia Ruar“...

Kartais užsimiršęs jis būdavo net storžievis: viename koncerte, sėdėdamas šalia ponios Biulto, doros buržuazinio luomo atstovės, kuri pasiteiravo, kas sukūrė jai nežinomą ariją, jis šiurkščiai atsakė: „Kurgi jūs gimėte?..“

Jis tai gerai žinojo: vienoje Santje gatvės krautuvėje.

Galų gale moters garbinimas jam buvo tik estetikos dalykas. Ir tai dar kažin... Jis visiškai nejautė, kaip Renuaras, svaigulio priešais skaistų kūną ir spindulingą odą. Šis dailės Alcestas negailestingai blaiviu žvilgsniu stebėjo moterį, dėmėjosi jos gestus ir judesius, nedarydamas jokių nuolaidų žavumui ir grožiui. „Rodau jas ne koketuojančias, o besišvarinančias kaip gyvuliai“,— sakydavo jis apie savo moteris, atliekančias tualetą. Taip nusiteikęs jas ir portretuodavo. Dauguma jo vaizduojamų moterų kažkokios paniurusios, šiurkščios; tai baidykliukės, be jokio prašmatnumo; žiūrėdamas į šiuos portretus, prisimeni, ką atsakė Tulūzas-Lotrekas vienai damai, paklaususiai, kodėl jo vaizduojamos moterys tokios bjaurios: „Todėl, ponia, kad jos tokios yra.“

Šitaip būtų galėjęs atkirsti ir Dega. Tačiau, kaip matysime, ne visos moterys jo akyse buvo vienodai negražios. Čia būta laipsnių, kurie priklausė nuo modelių visuomeninės padėties.

Jo jausmus moterims geriausiai išreiškia aktai. Iš jų dvelkia ledinis geismas, ir Floranas Felsas pažymi, kad čia iškyla dailininke slypėję geiduliai. Mėšlungiškos laikysenos, kurias Dega dažnai suteikia savo modeliams, arba alsios kažkokių žaidimų išvargintų gyvulių pozos rodo, jog šiam žmogui reikėjo tam tikro žiaurumo savo aistroms atvėsinti. Jis tai, be abejo, suprato, nes, rodydamas Valteriui Sikertui savo aktus, pasakė: „Galbūt į moterį per daug žiūrėjau kaip į gyvulį.“

Dar vienas elementas, kuris liudija apie jo emocijas moteriškojo „gyvulio“ akivaizdoje,— tai piešiniai, mono-

tipijos, graviūros, sukurtos pagal bordelių prostitutes. Čia ne tik esama žiaurumo, bet ir matyti, jog Dega savotiškai suprato tas nusmukusias būtybes; todėl ypač gaila, kad daug šių kūrinių buvo sunaikinta. Tie, kuriais šiandien žavimės, yra išvengę smulkmeniško dorovinio sieto, per kurį, autoriui mirus, brolis perleido jo piešinių aplankalus.

Tačiau kaip nuostabu, kad šis menininkas, kupinas slepiamo drovumo, paliko kaip tik aiškiausią geidulių pragaro liudijimą. Ir kyla klausimas, kokie svarbesni motyvai pastūmėjo jį šitaip įsigauti į uždarą paleistuvybės namų pasaulį ir jį analizuoti.

Grįžkime prie Dega emocinio gyvenimo. Nors, galima tvirtinti, jis nepalaikė rimtesnio ryšio su moterimis, bet turėjo į meilę panašių bičiulysčių. Ne tik su Mere Kesat ir Siuzana Valadon, kurių pavardes čia tuoj prisimeni, bet ir su dainininke Roza Karon*, sukūrusia Paryžiaus Operoje Sigurdos vaidmenį, aktore Elena Andre, savo pozuotoja paveikslui „Absentas", panelėmis Sale* ir Sanlavil, Paryžiaus Operos šokėjomis; jis įdėmiai sekė jų karjerą ir jas veiksmingai protegavo. Čia irgi daugiau spėliojimų negu tikrų įrodymų; būtent Merės Kesat atvejis ypač miglotas. Juodu labai bičiuliavo, jis davinėjo jai patarimų, dažnai ją vaizdavo, bet netgi menkiausias ženklas neparemia dailininkų dirbtuvėse sklidusių kalbų apie jųdviejų meilės ryšį.

Panašus dviprasmiškumas — ir Siuzanos Valadon atveju. Dega žavėjosi talentu šios pozuotojos, tapusios piešėja, paskui tapytoja, ją padrąsindavo ir dažnai aplankydavo Korto gatvėje, kur ji turėjo dirbtuvę,— mėgdavo žiūrėti, kaip ji dirba,— ir pralinksmėjęs klausydavosi jos pasakojimų apie tepliotojus... bet jai rašytuose laiškuose nerastume nieko, kas kryptų į meilę.

Gyvenimas be meilės Dega, atrodo, kartais slėgdavo, ir kai kada jam iš krūtinės išsiverždavo gailesčio, beveik nevilties atodūsiai — sakytum, širdies tuštuma pasidarydavo nebepakenčiama. Viename 1884 metų gruodžio mėnesį Poliui Bartolome rašytame laiške jis nebesusivaldo: „...Tiesą sakant, aš neturiu daug širdies. O kiek jos buvo, nepadaugėjo nuo šeimyninių ir kitokių rūpesčių.

Man buvo palikta tik tai, ko nebuvo galima atimti, gana mažai; man to užtenka, bet tikriausiai neužtenka geriems mano draugams." Grįžęs prie šios temos po keleto dienų, jis pridūrė: „...Man regis, ne tik širdis, bet ir viskas proporcingai manyje sensta. O ta širdis net gana dirbtinė. Šokėjos įsiuvo ją į rožinio satino, kaip jų baletiniai bateliai, maišą."

Depresijos periodai trukdavo neilgai; jis greit susitvardydavo ir su nuostabia rezignacija priimdavo savo lemtį: „Yra meilė, yra kūryba, ir turime tik vieną širdį."

* * *

Dega viešumoje moteris pernelyg garbindavo, ir tai galėjo būti ne kas kita, kaip Marivo stiliaus rafinuotas maivymasis; bet ne mažiau garsiai jis reikšdavo ir savo neapykantą. O jos nepristigdavo. Visų pirma — nuo Dreifuso bylos laikų — ji buvo nukreipta į žydus. Ši neapykanta, išaugusi iš seno nacionalizmo, Dega paskatino laikytis juokingos ir neleistinos pozicijos; tat atsigręžė prieš jį, ir paskutiniais gyvenimo metais iš dalies dėl to jis buvo vienišas. Jam užkliūdavo ir buvę Politechnikos instituto auklėtiniai, nors šį vadinamąjį „X" buvo baigęs geriausias jo draugas Anri Ruaras; paskui nepatiko meno kritikai, architektai — „žemiausia kategorija",— muziejų saugotojai,— „reikėtų pasiųsti į katorgą žmogų, kuris čiupinėja paveikslą",— apdovanotieji ordinais... Pastaruosius Dega nežinodavo nė kaip niekinti. Iš principo jis nebuvo prieš garbės ženklus, tačiau jam atrodė, kad jie duodami bet kam. Atėję pas jį draugai laiptinėje visada išsitraukdavo iš atlapo kilpelės ordinų juosteles. Jis tai pastebėdavo ir kandžiai iš jų pasišaipydavo. O jiems už nugaros tvirtindavo, kad apdovanojimus pelnę lošdami kauliukais. Tad nesunku numanyti, kaip jis pasitiko Malarme, kai šis su iškilminga mina jam pranešė, kad Meno reikalų valdybos viršininkui Ružonui priminęs, jog Dega reikią įteikti Garbės legiono ordiną. Garbės legiono ordinas jam, Dega... „Kas čia dabar užėjo tam Malarme... Jei tarp mudviejų nebūtų buvę stalo..."

Jis, žinoma, neužmiršdavo kolegų: plačiai nuskambėjo jo vaidai su Mane, Renuaru ir Mone. Jam atrodė, jog Salono senamadžiai „brangieji maestrai“ net nenusipelno, kad su jais vaidytumeisi,— jis juos pernelyg niekino ir, žinodamas, kaip jie trokšta valstybinių užsakymų, tik sviesdavo jų adresu, jog „Meno reikalų valdybos biudžetą reikią prijungti prie viešosios labdarybės biudžeto“. Jo sąmojai apie Meisonje — „neūžaugų milžiną“ — Detajį, Ž. P. Loransą, Giustavą Moro išgarsėjo. Jais žavėjosi dailininkų avangardistų sferos. Kadangi skolinama tik turtingiems, jam buvo priskiriami sąmojai, kurių jis niekad nebuvo sakęs. Pavyzdžiui, aukštajai visuomenei dirbusio graverio Polio Hele jis nevadino „gariniu Vato“... Būtų galėjęs tai daryti — jo nekentė.

Pagaliau jis visiškai nemėgo gėlių, kvepalų, vaikų, šunų... tad buvo siaubas namų šeimininkėms. Pasisodinti jį už stalo būdavo pasibaisėtina garbė, ir jis džiūgavo, kai sykį jam buvo pranešta, kad viena jauna moteris atsisakė ateiti į vakarą, sužinojusi, jog turės sėdėti šalia jo. „Tuo jis atsimokėjo už daugelį iškęstų nemalonumų“,— konstatavo Tade Natansonas.

Susitarti su juo, kad kviečiamas ateitų pietauti ar vakarieniauti,— o tokius kvietimus labai mėgo,— buvo taip pat nelengva, ir reikėjo tokio pat ilgo manevravimo, kaip ir paruošti diplomatinį susitikimą. Ambruazas Volaras, labiau toleruojamas negu laikomas tikrai priimtinu asmeniu, kai įsidrąsino pasikviesti Dega į svečius, išgirdo tokį atsakymą: „Na, taip, žinoma, Volarai, bet klausykite: kad man būtų patiekalas, iškeptas ne su sviestu... Ant stalo — jokių gėlių, ir lygiai pusę aštuntos. Katę, aišku, uždarysite, ir niekas neatsives šunies? O jei ateis moterų, ar jos nebus išsikvėpinusios? Koks siaubas tie visi kvapai. Kai yra dalykų, kurie taip gardžiai kvepia, sakysim, paskrudinta duona... Ir net švelnus šūdo kvapas... Beje... labai mažai šviesos. Mano akys, vargšės akys.“ Taigi nesunku suprasti...

Na, o dėl gėlių, tai Forenas papasakojo vieną linksmą atsitikimą. Kartą, kai pas jį buvo laukiama atvykstant vakarieniauti Dega, šeimininko giminaitė savo iniciatyva padėjo ant stalo rožių. Niekieno nepastebėtas

atvažiuoja Dega, pamato ant stalo rožes, paima jas ir išneša į vestibiulį. Paskui įeina į svetainę, kur jį pasitinka šeimininkai. Grįžusi patikrinti, ar tvarkingai išdėlioti valgomieji įrankiai, jaunoji giminaitė pastebi, kad dingo jos puokštė. Ima jos ieškoti, randa vestibiulyje ir vėl padeda ant stalo. Visiems perėjus į valgomąjį, Dega pamato gėles... palaiko tai klastingų Forenų provokacija, pasisuka ir žengia durų link... Aiškintasi jau laiptinėje...

Taip atsitiko ir pas Elizabetą de Gramon, bet tąkart Dega susilaikė ir dėl gėlių neprieštaravo; norėdama jam pasigerinti, šeimininkė pietų pabaigai numatė intermediją; Dega su malonumu žiūrėjo jaunutės balerinos antraša.

Jis taip baisiai nemėgo gėlių, kad dėl jų netgi įsileisdavo į ginčus su nepažįstamais žmonėmis. „Šiandien keliavau su dviem nenaudėlėm, kurios ne tik vežėsi didžiulę puokštę gėlių, bet ir buvo užsidėjusios skrybėles, papuoštas ilgais kaip špagos smeigtukais,— šėlo jis, grįžęs iš ilgo pasivažinėjimo omnibusu.— O viena mane kad išplūdo, prieš tai vos neišdūrusi akies..." Tokiais atvejais, matyt, nedažnai būdavo jo viršus. Papratęs, kad jo aplinkoje visi jam nuolankauja, jis sumišdavo, kai kas nors žiūrėdavo į jį su pašaipa arba jam priešindavosi.

Na, o jo neapykanta vaikams buvo tik kaukė, kuria slėpė švelnumą: per šventes, gimtadienius jis gausiai apdovanodavo žaislais savo draugų vaikus, ir jam būdavo didelė pramoga ieškoti originalių žaislų. Kai kurie taip patikdavo, kad pasilikdavo sau. Pavyzdžiui, niekaip nesiryžo atiduoti puikaus dramblio, kuris, patraukus už žiedo, pakeldavo straublį.

Žinoma, jis mėgo tik vaikus, kurie gerai elgėsi. Mažylis Žanas Lu Forenas išsipylė ant galvos flakoną kvepalų, o tuo metu atėjo Dega ir, pamanęs, kad čia prieš jį nukreiptas farsas, trenkė durimis ir išlėkė lauk. Kitą kartą, kai vaikas, kuriam buvo leista sėdėti už stalo kartu su suaugusiais, ėmė daužyti šakute į lėkštę, Dega tokiu tūžmingu balsu sušuko: „Kas čia dabar?", kad berniūkštis persigando, išbalo ir išvėmė visą valgį per stalą... Panašių pasakojimų pilnos atsiminimų knygos.

Palikus nuošaly anekdotus, Dega asmenybę galima šitaip apibrėžti: tai stambus Liudviko Pilypo laikų buržua, persiėmęs monarchinio režimo visuomeninių ir dorovinių principų; labai svarbiu dalyku laiko kilmę; gerbia turtą ir valdžią; atsidavęs šeimos ir tėvynės principams. Jis niekada jų neatsisakė, priešingai, bėgant metams labiau jų laikėsi, naudodamas kaip gynimosi ir puolimo ginklą. Gyvendamas labai siaurame aukštuomenės rate, jis niekad nemėgo bohemos ir, nors dėl savo estetinių pažiūrų buvo linkęs žengti drauge su impresionistais, kurie sudarė jo laikų dailės avangardą, jo luominės simpatijos kreipė jį prie tapytojų, kaip ir jis priklausančių aukštuomenei. Jis niekino juos kaip menininkus ir nesivaržydamas jiems tai sakydavo, bet su jais bendravo. Mane buvo išimtis: mat juodu buvo kilę iš tos pačios socialinės aplinkos.

Dega nesutarimas su Renuaru ir Mone, atvirkščiai, ypač aiškintinas tuo, kad šie buvo plebėjiškos kilmės. Na, o dėl Sezano, tai Dega turėjo ką pasakyti ir už, ir prieš jį. Sezanas, kaip ir jis, buvo bankininko sūnus ir gyveno iš tėvo palikto turto, bet šokiravo jį nevalyva apranga ir šiurkščiomis kalbomis.

Jaunystėje paveiktas Gonkūrų „meninio" natūralizmo, dėl kurio atsisakė istorinės tapybos ir pasidarė Paryžiaus gyvenimo tapytoju, Dega nekentė dekadentiško estetizmo, veikusio dailę nuo 1880 metų daug labiau nei kiti sąjūdžiai. „Naujasis menas", neurozinė „Rožės kryžiaus"* šalininkų tapyba jį siutino. „Negaliu pakęsti tos poezijos, to dirbtinumo ir tų jaunuolių ilgais surdutais, kurie kalba su moterimi laikydami rankoje leliją. Juk kalbant su moterimi reikia abiejų rankų."

Dega, praėjusių laikų žmogus, nieko neišmanė apie savo meto problemas ir prišnekėdavo baisių niekų. Liaudies švietimo problema, labai svarbus dalykas Trečiojoje respublikoje, išvesdavo jį iš pusiausvyros. „Jei švieti žmogų, vadinasi, darai jį netinkamą daugybei darbų, iš kurių jis galėdavo pragyventi. Kitados konsjeržų dukterys būdavo šokėjos; dabar jos turi miesto valdybos išduotus mokslo baigimo pažymėjimus... Liaudies švietimas! Kokia piktadarybė! Šit bretonai žegnojasi ir yra

narsūs. Atimi iš jų tikėjimą, ir jie pasidaro bailiai. Kokia piktadarybė!" „Menas liaudžiai! Koks tai liūdnas reikalas!.. Šiandien net paskutinis bakalėjos pardavėjas rengiasi kaip ponas."

Reakcingas jo įnirtis rado kuo puikiausio peno prasidėjus feminisčių manifestacijoms. „Jos neturi net kišenės drabužiuose, o jų skrybėlių smeigtukai bado akis greta esančiam..."

Tačiau jis nebuvo nusistatęs prieš tuos, kuriuos vadino mažais žmoneliais, prieš darbininkus. Juos itin mėgo, jei tik jie laikydavo rankoje kepurę.

Simpatizuodamas darbo žmonėms, bet jų nepažindamas, jis nejučiom imdavo sekti pseudoliaudiškos literatūros stiliumi. Vaikštinėdamas su Danieliu Halevi Mare kvartalo* gatvėmis, Dega nekaltu tonu pasakė: „Norėčiau patekti čia į darbininkų šeimas... Visi smagūs, visi dirba; simpatinga visuomenės dalis", — nežinodamas ar dėdamasis nežinąs, kad tos skalbėjos ir modistės, kurias jis tapė, dirbdavo iki šešiolikos valandų per dieną už menką atlyginimą ir mirdavo džiova. Žavėdamasis jų teikiamu vaizdu, jis sušuko (vis tie Gonkūrai!): „Gražumas — paprastuose žmonėse."

Ne daugiau jis nusivokė ir apie politiką. Jo pažiūroms po 1870 ir ypač po 1895 metų buvo būdingas labai siauras šovinizmas, ir, gindamas savo požiūrį, jis griebdavosi blogiausių argumentų, net paradoksų. Reaguodamas į karo pralaimėjimą ir Komuną, jis ėmė užsispyręs, besąlygiškai ginti kariuomenę, medžiagos savo nuomonėms semdamasis Rošforo*, paskui Eduaro Driumono* straipsniuose. „Dega,— rašė Polis Valeri,— turėjo idėjų politikos srityje. Jos buvo paprastos, kategoriškos, labai paryžietiškos. Jo manymu, Rošforas turįs nuostabiai sveiką nuovoką. Kai pasirodė Driumonas, Dega liepdavo kas rytą skaityti jo straipsnį. Prasidėjus Dreifuso bylai, jis tiesiog padūko. Graušdavosi nagus. Dėl menkniekių įniršdavo, imdavo plūstis, staiga nutraukdavo pašnekesį: „Sudie, pone..." Ir visam laikui nusigręždavo nuo priešininko.

Keista čia tai, kad jis juk turėjo pažinčių politinėse sferose ir galėjo apie viską pasiteirauti. Tačiau pasidarė

toks nesukalbamas, kad nesileisdavo į objektyvius svarstymus. Jis pažinojo, pavyzdžiui, Klemanso, su kuriuo buvo susitikęs pas leidėją Šarpantje, impresionistų draugą, kai Klemanso dar nebuvo „Tigras“, bet šis, nors ir žavėjosi jo tapyba, greit jį perprato ir priskyrė prie nepataisomų. Kartą, sėdėdamas šalia jo Operos foje, Dega ėmė jam dėstyti savo pažiūras į tai, kaip turi elgtis valstybės vyras: visiškai atsidėti aukštoms savo pareigoms, gyventi asketiškai...

— Ir ką jums atsakė Klemanso? — buvo jo paklausta.

— Jis sviedė į mane...paniekos kupiną žvilgsnį.

Tokios šio išskirtinio žmogaus menkosios pusės, apvalkalas, kuris jį dengė ir kurio nereikia išleisti iš akių, tačiau vienišą, be meilės Dega gyvenimą, nepatyrusį nei didelės laimės, nei didelių dramų, valdė besąlygiška ir labai tyra meno aistra. Aistra, kuri jį degino, bet niekad visiškai nepasotino jo sielos, ištroškusios absoliuto. Dėl ciklotiminio temperamento Dega dažnai ištikdavo abejojimo ir apatijos priepuoliai. Tokiais momentais jis rašydavo sielvartingus laiškus apie savo nevykusią kūrybą, bėgantį laiką, žlugusius sumanymus...

Tačiau jis iškentėdavo šias krizes su tvirta ir tauria dvasia. „Reikia būti geros nuomonės ne apie tai, ką darai, o apie tai, ką galėsi kada nors padaryti,— rašė jis Ernestui Ruarui,— šiaip nėra prasmės dirbti.“ Jam buvo ką tik suėję septyniasdešimt metų.

II skyrius

BURŽUA SU MENINIAIS POLINKIAIS

Tam tikrus iš pirmo žvilgsnio gluminančius Dega būdo bruožus, be to, kūrybos orientaciją, galima paaiškinti aristokratine ir kartu buržuazine kilme, paženklinta internacionalumo ir paryžiškumo.

Jo gyslose tekėjo įdomus prancūzų, neapoliečių ir kreolų kraujo mišinys. Jo tėvas Ogiustas de Ga *(de Gas)*

priklausė senai giminei, kurios pėdsakų randama jau iki XIII amžiaus: vienas de Ga dalyvavo kryžiaus karuose. Jungtinio bajorijos archyvo duomenimis, ši giminė kilusi iš Uzeso diecezijos. Jos atstovų būta Banjolio, Sen Žerve ir Sen Marselio sinjorų ir vadintasi *de Gast* (arba *du Guast) de Bagnols*. Tik nuo XVI amžiaus jie vadinosi tiesiog de Ga *(de Gas)* pavarde. Jų herbe buvo du liūtai, erelis ir dygliakiaulė... Tai gana simptomiška, turint galvoje mūsų tapytojo būdą. Nusprendęs gyventi iš dailininko profesijos ir būdamas įsitikinęs, kad aristokratas neturi dirbti net kaip menininkas,— nors tokių precedentų buvo daug,— Dega prie savo pavardės neberašė bajoriškojo „de"; tačiau abu jo broliai, nors buvo pirkliai, tebesilaikė savo šimtmečių senumo pavardės rašybos.

Jų giminės patriarchas, Edgaro senelis, Revoliucijos laikais išgyveno dramatišką nuotykį, kurio prisiminimas jam nedavė ramybės iki pat mirties. Rene Ileras de Ga, gimęs Menge, prie Orleano, 1770 metais, buvo susižadėjęs su „Verdeno mergele", viena iš tų merginų, kurios apdovanojo gėlėmis prūsų kareivius, įžygiavusius į Prancūziją atstatyti monarchijos. Teroro laikais merginos buvo įskųstos, nuteistos ir nugiljotinuotos. Ileras de Ga išsigelbėjo tik todėl, kad vienas draugas, susitikęs jį Pale Rojalio galerijose, eidamas tarstelėjo: „Namo negrįžk. Nuvyko tavęs suimti. Nešdinkis kuo greičiausiai..." Laimė, jaunasis vyras, kuris buvo javų prekybos agentas, turėjo pasiėmęs stambią sumą pinigų; jis šoko ant žirgo, niekieno nesukliudytas prasigavo pro užkardas, pasileido visu greičiu pirmyn ir lėkė tol, kol atsidūrė Bordo mieste. Uoste vienas burlaivis ruošėsi išplaukti į Damjetą; jis juo ir iškeliavo. Taigi Bonaparto ekspedicija rado jį įsikūrusį Egipte. „Buvusiesiems", aristokratų luomo žmonėms, dabar nebegrėsė joks pavojus, ir jis atsidavė žinion prancūzų generalinio štabo, kuris džiaugėsi galėdamas pasinaudoti jo patirtimi tame krašte. Šitaip jis dalyvavo Egipto kampanijoje; prasidėjus suirutei, kartu su generolu Sampjone persikėlė į Italiją. Nelabai trokšdamas grįžti į Prancūziją, kur politinė padėtis atrodė nepatikima, jis sumanė apsigyventi Neapolyje.

Įsikūrė čia tvirtai, mat netrukus vedė miestiečių luomo merginą Ororą Frepa... kuri jam suteikė laimę ir padovanojo dešimt vaikų. Būdamas labai verslus, Ileras de Ga atidarė pinigų keičiamąją kontorą, tapo Miurato finansiniu įgaliotiniu ir, šio pavestas, įsteigė Didžiąją valstybinės skolos knygą — šios institucijos Neapolio Burbonai nebuvo pasirūpinę įvesti. Miuratą nuvertus, jis liko ištikimas šiam pagyrūnui soldafonui ir rizikavo atsidurti kalėjime — nugabeno jam į Iskijos salą, kurioje šis buvo prisiglaudęs, keletą jo patikėtų milijonų. Apsukruolis Dega išėjo sausomis grįžus Burbonams ir 1820 metais Neapolyje atidarė banką, kuris veikiai ėmė klestėti. Vėliau jis prisidėjo prie pirmųjų Italijos geležinkelių finansavimo. Rūpindamasis ir bizniu, ir šeima, jis padėjo susitvarkyti gyvenimą savo vaikams: Ogiustas, vyriausias sūnus, buvo nusiųstas į Paryžių vadovauti banko filialui, dukterys — išleistos už Neapolio aristokratų: Laura ištekėjo už barono Belelio, Roza tapo kunigaikštiene Morbili, Fani — markize de Čičereale, kunigaikštiene de Montepazi... Todėl atvykęs į Neapolį Eduaras Dega buvo priimtas aristokratiškiausiuose rūmuose.

Nors ir ne tokia aukštakilmė, bet turtingesnė — visi šie aristokratai gyveno prabangiuose, tačiau apgriuvusiuose būstuose ir mito makaronais,— dailininko giminė iš motinos pusės priklausė stambiems medvilnės pirkliams, kurie Naujajame Orleane palaikė Prancūzijos vardą ir jos papročius.

Ogiustas de Ga, kurį tėvas dar visai jauną buvo pasiuntęs į Paryžių, čia įsimylėjo ir vedė. Aplinkybės, kuriomis jis susitiko Selestiną Miuson, buvo ypač romantiškos. Mergina, kurios motina neseniai buvo mirusi, kartu su broliais atvyko iš Naujojo Orleano į Paryžių baigti mokslo. Jos kambario Tur de Damų gatvėje langas buvo į sodą, kaip ir Ogiusto de Ga buto langai. Iš pradžių vieno kitam šypsotasi, pagaliau imta kalbėtis, nes buvo pavasaris... Netrukus, 1832 metų birželio 12 dieną, buvo atšvęstos vestuvės.

Ogiustas de Ga niekuo nebuvo panašus į Balzako finansininką, nė iš tolo nepriminė barono de Niusenženo. Neturėjo milijonų, buvo tik gražus, o Liudviko Pilypo

laikais tai šį tą reiškė. Jis buvo sąmojingas, švelnus ir sugyvenamas žmogus, labiau besidomįs tapyba ir muzika nei banku ir biznio reikalais. Jis, beje, mirė subankrutavęs... Buvo kolekcionierius ir — retas dalykas toje manieringoje epochoje, sukaustytoje visuomeninių tabu,— mėgo menininkų draugiją. Jis turėjo daug pažįstamų ir tarp dailės mėgėjų bei literatų. Jo aistra buvo muzika, itališka jo siela žavėjosi Pergolezio, Čimarozos, Donicečio ir Rosinio muzika, kurios arijas jis skambino pianinu geriau nei mėgėjai. Kelerius metus sekmadieniais per tryliktos valandos mišias jis vargonininkavo šv. Augustino bažnyčioje.

Galima neperdedant sakyti, kad Dega gimė ir augo muzikoje; visą jo vaikystę liūliavo tėvo grojamos žavios melodijos; jis ir pats išmoko skambinti pianinu ir, nors niekad juo neskambino taip talentingai kaip Ogiustas de Ga, mėgdavo ieškoti klaviatūroje jam patikusių melodijų. Prisiminęs tai, Danielis Halevi rašė Ž. M. Lotui: „Dažnai pasitaikydavo, kad... jis ilgai laikydavo padėjęs rankas ant klaviatūros, rinkdamas ir bandydamas harmoningas moduliacijas.“ Iš tėvo paveldėtas pianinas lydėjo jį į daugelį būstų. Kai jis nustojo juo skambinti, išėmė stygas ir naudojo kaip skrynią įvairiems daiktams susidėti.

Tyrinėjant Dega kūrybą, paaiškėja, kokį svarbų vaidmenį jos formavimesi turėjo muzika. Pirmieji jo šedevrai, šaukte šaukiantys: „Dega!“ — portretai muzikų, kuriuos pažinojo pas tėvą arba lankydamasis Operoj Le Peltje gatvėje. Jis susidraugavo su dainininku ir gitaristu Paganu iš Paryžiaus Italų teatro. 1867—1868 metais „Operos orkestre“ jis atvaizdavo daugumą savo draugų. Ypač draugiški jo santykiai buvo su Dezire Diho ir jo seserimi Mari, Lamure koncertų soliste. Brolis ir sesuo buvo tiesiog pakerėti muzikos, ir Dega ilgai juodu priiminėjo su didžiausiu pasitikėjimu ir žavėjimusi. Atrodo, kad jų imta šiek tiek mažiau bendrauti, kai Dezire Diho, kūręs romansus, paprašė nupiešti jiems viršelius Tulūzą-Lotreką.

Vieną iš retų savo gyvenime meilės aistrų Dega patyrė kūningai Antrosios imperijos primadonai. Būdamas

dvidešimt vienerių metų jaunas Operos abonentas, jis įsimylėjo Ristori*, stambią deivę lakštingalos balsu. Pasiklausęs jos „Medėjoje“, garsiai žavėjosi: „Kai ji bėga, jos judesiai dažnai atrodo kaip Partenono Pergalės... Mačiau einant ir kalbant žaviausią graikų vazų figūrą...“

Kaip vyriausias vaikas šeimoje, Edgaras Dega visą gyvenimą buvo didelis mylintis brolis. Jis atsidėjo savo ketveriais metais jaunesniam broliui Ašiliui ir prieš mirtį susitaikė su jauniausiuoju broliu Rene, paskyręs jį savo paveldėtoju, nors dvidešimt metų su juo buvo piktuoju dėl to, kad šis išsituokė ir užgavo jo giminystės ir pareigos jausmus. Mažylį Rene jis ypač puoselėjo ir paliko daug jo portretų. Jo santykiai su seserimis buvo kupini švelniausio prielankumo, bet pirmenybę jis teikė Margeritai, kuri irgi dažnai jam pozavo. Jos išvykimas į Argentiną jį sujaudino. Ištekėjusi už architekto Fevro, kuris subankrutavo dėl nevykusių nejudamojo turto sandėrių, ji persikėlė su vyru į Buenos Aires, kur jie nutarė mėginti vėl atsistoti ant kojų. Šeima visiškai nusigyveno, ir Dega turėjo jai padėti, kad nebūtų aprašytas turtas. Po aštuonerių metų, sulaukusi penkiasdešimt dvejų, Margerita Buenos Airėse mirė — jis taip ir negavo su ja pasimatyti. Buvo tikras sutapimas: kaip tik tuo metu, kai ji už dešimties tūkstančių kilometrų mirė, Dega sunegalavo. Danielis Halevi matė, kaip jis sielojosi, atvykęs pranešti žinios apie sesers mirtį jo motinai, kuri buvo šios artima draugė: „Jis įėjo. Mes jį džiaugdamiesi sutikome. Jis sustojo ir pažvelgė į mus. „Nelinksma man,— tarė patylėjęs, prieš savo valią pasikeitusiu balsu.— Mirė Margerita.“ Dega laiškai seserėnams parašyti visai nelauktu, širdį draskančiu tonu. Jis paprašė atsiųsti gulėjusios mirties patale velionės nuotrauką, davė ją padidinti ir kopijas išdalijo giminėms bei artimiems draugams. Nuo tada jis palaikė nuolatinius ryšius su Argentinoje gyvenančiais seserėnais ir seserėčiomis, sekė jų mokslo pažangą, davinėjo patarimų ir rūpindavosi, kai šie susirgdavo. Margeritos duktė Žana apsigyveno pas jį keletas mėnesių prieš jo mirtį ir užspaudė jam akis. Ji parašė nedidelę jaudinančią knygelę,

pilną prisiminimų ir įvairių smulkių žinių apie savo dėdę ir šeimą.

Dega buvo labai prisirišęs ir prie sesers Terezos, kuri 1863 metais ištekėjo už savo pusbrolio Edmono Morbili, Rozos de Ga, kunigaikštienės Morbili, sūnaus. Santuokos tarp giminių Dega šeimoje nebuvo smerkiamos. Rene vėliau vedė savo pusseserę Estelę Miuson, vieno pietinių Amerikos valstijų karininko našlę.

Nors Tereza Edgarui Dega nebuvo tokia artima kaip Margerita, jis tikriausiai ją irgi labai mylėjo — tai rodo laiškelis, kurį pasiuntė savo seserėnams Fevrams, kai 1912-aisiais, praėjus dvidešimt metų po vyro mirties, Tereza Neapolyje mirė.

„Bučiuoju jus, brangios dukterėčios. *Tiek ir teparašysiu.* Poryt pradedu septyniasdešimt aštuntus metus."

Tuo laiku jis buvo jau beveik aklas, ir iš to, kad prisivertė paimti į rankas plunksną ir pranešti šią žinią, matyti, kaip jaudinosi.

Dėl santuokų su svetimtaučiais Dega giminė įgijo kitokių bruožų negu ta platesnio akiračio neturėjusi aplinka, kurioje gyveno prancūzų buržua Liudviko Pilypo ir Napoleono III laikais. Užsienio įnašas, iš dalies egzotiškas, susijęs su polinkiais į dailę, literatūrą ir muziką, šiuos prancūzų buržua padarė išskirtine, prašmatnia ir rafinuota paderme, kuri, nors ir pritarė valdančiojo luomo nuomonėms, buvo platesnių pažiūrų. Aišku, tie Dega jautėsi priklausą aukštesnei visuomenės pakopai, tačiau meno ir dvasios dalykų kultu be galo skyrėsi nuo sau lygių.

* * *

Edgaras Dega, vyriausias iš septynių vaikų, kurių du mirė dar visai maži, gimė 1834 metų liepos 19 dieną Paryžiuje, Sen Žoržo gatvėje Nr. 8; iš šio žemutinėje Monmartro dalyje esančio kvartalo, kuris sudarė jo gyvenimo rėmus, jis nelabai kur išeidavo. Mažai ką žinome apie jo ankstyvąją vaikystę — tik tiek, kad buvo romus, stropus ir užsisvajojęs vaikas. Be abejonės, motinos mirtis, kai jam buvo suėję trylika metų, jį smarkiai sukrėtė

ir padarė dar melancholiškesnį. Dėl priešlaikinės motinos mirties jis būdavo linkęs reikšti nuoširdžią užuojautą ir atsidavimą žmonėms, kuriuos ištikdavo gedulas; tuo aiškintina jo draugystė su menkų gabumų dailininku Bartolome — nepaguodžiamu našliu.

Mirus motinai, Dega gyvenimas pasikeitė; tėvas, negalėdamas juo rūpintis taip kaip žmona, įrašė jį į Liudviko Didžiojo licėjų, kur jis gaudavo pietus. Šitaip berniukas paliko lizdą, kuriame iki tol augo, ir pradėjo niūrų mokinio gyvenimą. Liudviko Didžiojo licėjuje jis pasirodė esąs, kad ir neprastas, vis dėlto labai vidutiniškas mokinys net piešime, nors čia jau buvo nubudusi jo aistra; iš šio dalyko jis niekada negavo daugiau kaip pirmo laipsnio pagyrimo lapą. Tada buvo teikiamas solidus išsilavinimas įvairiose literatūros šakose, pagrįstas lotynų ir graikų kalbomis bei prancūzų klasikais. Šis pagrindas jam liko visiems laikams. Žana Fevr tvirtina, kad ir prieš mirtį jis sugebėjo skaityti Teokritą originale. Kaip jau matėme, jis buvo susikaupęs gausų literatūros veikalų citatų derlių, ir jo laiškų stilius, kurį ženklina kruopščiai parinkti žodžiai, paprastas ir elegantiškas.

Keletas draugysčių, kurios jį lydėjo visą ilgą jo gyvenimą, užsimezgė Liudviko Didžiojo licėjuje, būtent — su Lui Brege, kurio sesuo ištekėjo už Liudoviko Halevi, su Lui Depre, Arturu Dežardenu, Anri Ruaru ir Poliu Valpensonu; šiuodu pastarieji tapo artimiausiais jo bičiuliais.

Dega jau licėjuje daug piešė, ir tėvas, matydamas čia tik gerą laisvalaikio pramogą, pritarė šiai jo veiklai. Elgtis kitaip būtų buvę nenuoseklu, nes jis pats gyveno dailininkų aplinkoje, ir būtent tėvo svetainėje Dega susipažino su keletu dailininkų, vėliau davusių jam patarimų, ir su keletu įžymių paveikslų kolekcionierių. Šie įdiegė jam savo aistrą, kuri po keturiasdešimties metų pasirodys esanti nepaprastai niokojanti. Tarp jų buvo Marsilis, tikras pusbrolis Ponsas, kurio butas Mesje le Prenso gatvėje buvo kimšte prikimštas paveikslų, piešinių, estampų ir meno dirbinių, Valpensonas ir dr. La Kazas. Jie pasikvietė jį pas save, ir jis gavo pamatyti

kai kuriuos šedevrus, kuriais garsėja Luvras. 1969-aisiais, minint La Kazo dovanojimo akto šimto metų sukaktį, tiesiog akys raibo nuo Moljeno galerijoje sutelktų tapybos kūrinių. La Kazas, biržos maklerio sūnus, studijavo mediciną, bet kadangi buvo turtingas ir savo profesiją laikė kilnia, tapo vargšų gydytoju. 1832 metais, kilus choleros epidemijai, visi juo žavėjosi, kad toks atsidavęs ir taip nebijo apsikrėsti. Nors ir buvo turtingas, šis keistas žmogus gyveno kone skurde. Jo rūmuose Serš-Midi gatvėje beveik nebuvo baldų; taigi jis turėjo nusipirkti krėslą, kai princesė Matilda pasakė atvyksianti pasižiūrėti jo kolekcijų. Deja, jos imperatoriškoji didenybė nesiteikė atsisėsti...

Tas varganas gyvenimas aiškintinas nepasotinama aistra tapybai, ypač XVII ir XVIII amžių prancūzų tapybai. Savo, kolekcionieriaus, paieškas La Kazas organizuodavo racionaliai. Jis ne tik sekdavo visas varžytynes, bet Paryžių padalijo į sektorius ir kasdien eidavo pasižvalgyti pas kurio nors sektoriaus paveikslų pirklius, antikvarus, sendaikčių pardavėjus ir net skudurininkus. Paryžių „iššluodavo" per dvi savaites, paskui pradėdavo iš naujo; todėl vargu ar galėdavo nepastebėti kokio įdomaus dalyko. Už kelis frankus nusipirkti paveikslą, kurį žinojo esant šedevrą,— La Kazui buvo sportas, ir čia niekas jam neprilygdavo apsukrumu; padėdavo ir labai reta uoslė bei neklystanti akis.

Savo lobių La Kazas anaiptol nelaikė tik sau, kaip vėliau Dega: kiekvieną sekmadienį savo rūmų duris atverdavo menininkams ir meno mėgėjams, pats rodydavo kolekcijas, kaip tikras eruditas aiškindamas kiekvieną kūrinį. Kartą, kai jis rodė paveikslus lankytojams, jį ištiko apopleksija.

Testamentu jis paliko Luvrui penkis šimtus aštuoniasdešimt du paveikslus — turtą, už kurį galėtum išpirkti visą tautą; čia buvo Rembranto „Betsabėja", Riberos „Raišelis", Maso „Viešpatie, palaimink", Le Neno „Valstiečių poilsis", Largijero „Šeimos portretas", Franso Halso „Čigonė",— už ją buvo sumokėta tik 300 frankų,— Vato „Žilis", „Abejingasis"— tarp šešių kitų jo kūrinių,— dešimt Fra-

gonaro drobių, penkios Buše, devyniolika Tenirso... Nesunku įsivaizduoti, kas būtų Luvras, jei iš jo atimtum šiuos kūrinius.

Eduaras Valpensonas, irgi Ogiusto Dega bičiulis, — jo sūnus Polis buvo Edgaro moksladraugis Liudviko Didžiojo licėjuje,— buvo ne toks žymus, bet tokio pat gero skonio kolekcionierius. Jis buvo Engro kūrinių specialistas ir turėjo garsią „Besimaudančiąją“ iš nugaros pusės, tapusią „Valpensono besimaudančiąja“, kuri dabar yra Luvre.

Nesuvokdamas, jog tuo tik skatina atsirandantį pašaukimą, Ogiustas de Ga liepė įrengti sūnui viename nuošaliame savo buto kambaryje dirbtuvę, kad jam būtų malonu darbuotis po pamokų. Tačiau tėvo ir sūnaus santykiai pradėjo gesti, kai Edgaras, devyniolikos metų sėkmingai išlaikęs humanitarinės krypties bakalauro egzaminus, pareiškė norįs atsidėti tapybai. Buvo gana smarkiai pasiginčyta, bet rastas *modus vivendi*: susitarta, kad jaunuolis ruošis teisės licenciatui — 1853 metų lapkričio mėnesį jis ir įstojo į teisės fakultetą,— o savo malonumui toliau pieš. Jis, žinoma, nė kojos neįkėlė į fakultetą, nes dienų dienas išbūdavo Luvre: studijuodavo meistrų kūrinius, rytais piešdavo antikos galerijoje, popiet kopijuodavo didžiojoje galerijoje, kur buvo muziejaus šedevrai. Senatvėje jis mėgdavo prisiminti šį laiką, kai darbas turėjo jam uždrausto vaisiaus aromatą, ir atmintyje iškildavo daugybė tepliotojų, susigrūdusių galerijose. Pirmą valandą popiet neberasdavai vietos nė kur molbertą pasistatyti. Čia buvo tokių kaip jis mokinių ir gausu kopijuotojų, ištisus metus perpiešinėdavusių „Džokondą“, „Marijos Mediči išsilaipinimą“... Čia jis susipažino su Delakrua mokiniu Evaristu de Valernu, kuris tapo artimu jo draugu. Nors Dega buvo keturiolika metų jaunesnis už Valerną, bet padarė jam įtaką, ir šis atsisakė istorinės tapybos, kuriai buvo atsidėjęs.

Šiuo atradimų laikotarpiu Dega intensyviai dirbo. Per maždaug dvejus metus jis nukopijavo dešimtis kūrinių, tarp jų — Puseno „Sabinių pagrobimą“, Mantenijos „Nukryžiuotąjį“ ir Holbeino „Onos Klevietės“ portretą. Vakare, grįžęs pas tėvą, jis vėl piešdavo ir brolius bei seseris

versdavo pozuoti. Sie turėjo mokytis, todėl dažnai atsisakydavo; tada jis atsistodavo priešais veidrodį ir piešdavo savo veidą.

Dega nutapyti šeimos narių portretai nedaug skyrėsi nuo akademinių portretų, kuriuos tapė jo amžiaus Aukštosios dailės mokyklos studentai: šie darbai atrodo šalti, mokykliniai ir nėmaž nepranašauja, kuo jis taps. Nebent galėtum pažymėti, kaip santūrų drąsavimą, gražaus raudonio foną, kuriame matyti jo brolis Ašilis gardemarino kostiumu.

Jis mėgdavo eiti padirbėti ir į Imperatoriškosios, būsimosios Nacionalinės, bibliotekos graviūrų kabinetą, kur kopijuodavo Diurerio, Holbeino, Rembranto, Mantenijos, Belinio, Puseno, Le Siuero piešinius... Jį traukė įžymūs piešėjai.

Reikia pabrėžti, kad tuo laikotarpiu didelė reikšmė buvo teikiama meistrų kūrinių kopijavimui; manyta, kad tai geriausias būdas jauniems dailininkams įgyti tobulą techniką, ir kopijavimas laikytas svarbesniu nei gyvo modelio piešimas. Nebuvo nė kalbos apie eskizą iš natūros, padarytą gatvėje. Naudodami šį metodą, susiformavo ir visai nepanašūs į Dega, labai jam tolimi dailininkai, pavyzdžiui, Šagalas, kuris išmoko piešti kopijuodamas iliustruotų žurnalų graviūras.

Imperatoriškojoje bibliotekoje Dega vėl susitiko su savo tėvo draugu Ašiliu Deverija, graviūrų kabineto saugotoju; šis keistuolis, Delakrua draugas ir gerbėjas, pats gražiai iliustravo rašytojų romantikų knygas. Jis sukūrė ir puikių Diuma, Viktoro Hugo, Vinji, Lamartino, Listo... portretų. Deverija buvo litografijos specialistas, ir nesunku įsivaizduoti, kokių vertingų patarimų duodavo jaunajam Dega. Be abejonės, meistriškojo Antrosios imperijos gyvenimo smagybių vaizduotojo dėka jis pradėjo kurti taip raiškiai, kai irgi ėmėsi litografijos.

Tuo pat metu, kaip Deverija, su graviūros technika jį supažindino ir kitas puikus jos žinovas — kunigaikštis Stucas, vengras, reguliariai lankydavęsis Ogiusto de Ga muzikiniuose pobūviuose. Jis labai gerai jį išmokė sausos adatos technikos.

Taigi, būdamas dvidešimties metų, Dega tobulai mokėjo šias dvi technikas, iš kurių vėliau išgavo visiškai naujų efektų ir jų dėka kartu su Goja ir Delakrua tapo didžiausiu XIX amžiaus grafiku.

* * *

Pagaliau reikėjo ką nors nuspręsti ir rasti išeitį iš dviprasmiškos padėties, susidariusios dėl tariamo teisės studijavimo. Ogiustas Dega nieko nenujautė ir labai blogai pažiūrėjo į šį reikalą, kai sūnus pagarbiai, bet tvirtai paskelbė, kad sumanęs visiškai atsidėti dailei. Dabar juodu nesutarė; kiekvienas laikėsi savo nuomonės, ir santykiai nutrūko. Pagal geriausią miesčionišką tradiciją imta nebeduoti pinigų. Dega kurį laiką buvo prisiglaudęs kažkur mansardoje, gyveno skurdžiai, bet pagaliau nevaržomas atsidavė savo aistrai. Tai buvo trumpas laikotarpis, apie kurį mažai turime smulkesnių žinių, nes Dega iš pagarbos tėvui vengdavo kalbėti šia tema.

Paskui pagal klasikinę įvykių eigą viskas susitvarkė, nes tėvui ir sūnui buvo nesmagu, kad pykstasi. Bankininkas, kuris buvo paprašęs sekti, kaip sūnus elgiasi, sužinojo, kad gyvena tvarkingai, visiškai atsidėjęs piešimo ir tapybos studijoms. Tėvas nusprendė nusileisti, juoba kad vaikai ir bičiuliai jį ragino; sūnus palaidūnas grįžo, jie susitaikė. Edgarui buvo skirtos nemažos piniginės pajamos, ir nuo to laiko jis visiškai laisvai galėjo atsidėti dailei.

Dega tvirtai apsisprendė, kai drauge su Valpensonu apsilankė pas Engrą. Šis pasimatymas, nors buvo paženklintas kone dramatiško įvykio, padarė įspūdį visam gyvenimui; praėjus daugiau laiko, apie šį įvykį jis smulkiai papasakojo paveikslų kolekcionieriui Moro-Nelatonui, kuris irgi daug ką padovonojo Luvrui, o šis Dega pasakojimą paskelbė savo atsiminimuose: „Tai buvo 1855 metais; tada draugavau su seniu Valpensonu, kuris turėjo „Odalisą su tiurbanu", žinote, tą, kur visu ūgiu, atsukta nugara. Taigi kartą, kai užeinu jo aplankyti, jis sako: „Vakar mačiau tavo dievaitį. Taip, ponas Engras buvo atėjęs prašyti, kad paskolinčiau jam savo „Odalisą"— norįs eksponuoti lentiniame barake, kur būsią išstatyti visi jo kūriniai. Dievaži

daviau jam suprasti, kad nesu linkęs rizikuoti savo paveikslu. Nesutikau.“ Jo egoizmas mane papiktino, ir aš atsakiau Valpensonui, jog tokiam žmogui kaip Engras nedaroma akibrokšto; savo nuomonę pareiškiau taip karštai, kad jis stovėjo priešais mane sumišęs ir sukrėstas. „Na, gerai,— tarė jis, — rytoj ponui Engrui pasakysiu, kad pakeičiau savo nuomonę; užsuk pas mane, nueisim abudu pas jį.“ Rytojaus dieną ateinu sutartu laiku. Mudu su ponu Valpensonu nuvykstame į Voltero krantinę, kur Engras turi dirbtuvę. Užlipame laiptais, paskambiname, ir maestras atidaro duris. Mano senasis bičiulis atsiprašo už šykštavimą, paskui, supažindinęs su manim, pareiškia, kad būtent mano dėka pakeitęs savo nuomonę ir skolinąs tą paveikslą. Valandėlę pasišnekame ir atsisveikiname. Bet žengdamas su mumis link durų, storulis paslysta ir brinkt išsitiesia kaip ilgas ant parketo. Puolu prie jo: galva kruvina, ir nė žodžio neištaria. Prarado sąmonę ir tik vos ne vos ją atgavo. Matyt, staiga užėjo svaigulys, tai ir pargriuvo. Palikau pas jį poną Valpensoną, o pats nuskubėjau į Lilio gatvę duoti žinios poniai Engr. Paaiškinau kiek galėdamas viską ir ją išsivedžiau. Mums įėjus į namą, ponas Engras, prilaikomas pono Valpensono ir namsargio, ketino sėsti į savo svečio automobilį ir važiuoti namo. Perdavėme jį gyvenimo draugei, ir mūsų nuotykis baigėsi...

Kiek vėliau vėl pasimačiau su Engru. Tą dieną jis savo dirbtuvėje buvo surengęs nedidelę ekspoziciją, kaip rengdavo senovės meistrai. Nuvykau kaip nepažįstamas, su draugu, kuris jį pažinojo ir su juo pakalbėjo. Čia, be kitų, buvo trys paveikslai, patraukę mano dėmesį dėl samprotavimų, kuriais apie juos buvo pasikeista. Pirmiausia — Homeras, atsirėmęs į kažkurį savo draugą; meistras paaiškino mums šį siužetą. Mano bičiulis pasidžiaugė, kad jis taip įžvalgiai perteikęs antiką. Komplimentai buvo priimti maloniai. Ne mažiau — ir kiti, dėl ponios Muatesje portreto: jums žinomos gražiosios Junonos. Be to, pastebėjęs apskritąjį „Turkiškos pirties“ variantą, mano draugas tarė: „Ak, čia vėl kitas žanras.“—„Ogi aš turiu keletą teptukų!“— atsakė Engras. Dega net ėmė kvaknoti, džiaugdamasis sąmoju.

Tarp šių dviejų susitikimų Dega dar trumpai pasimatė su Engru, kai rytojaus dieną po pargriuvimo nuvyko į Lilio gatvę pasiteirauti apie jo sveikatą. Maestras jau buvo pasitaisęs po nedidelio sunegalavimo ir maloniai priėmė jaunikaitį, padėkojo už suteiktą pagalbą. Dega pasidrąsinęs tarė: „Pone, atleiskite, kad naudojuosi šia proga, kuri gal niekada nepasikartos; aš irgi norėčiau būti tapytojas, mane nepaprastai traukia dailė."

Engras atlaidžiai priėmė šį aistringą pareiškimą ir prieš jį išlydėdamas su olimpiniu išdidumu atsakė: „Pieškite linijas, jaunikaiti, daug linijų iš natūros ir iš atminties..." Nuo to laiko Dega užkėlė Engrą ant altoriaus ir garbino kaip dievybę. Su kuo nors kalbėdamasis, vis pacituodavo šiuos jo žodžius apie dailę: „Reikia mokytis iš natūros ir tik paskui imtis natūros... Formos nesudaro štrichas, ji yra štricho viduje... Raumenis aš pažįstu, tai mano draugai, bet užmiršau, kuo jie vardu."

Priešais Engro altorių stovėjo galbūt senesnis — Delakrua — altorius. Su Engru Dega buvo pažįstamas, o su Delakrua, atrodo, ne. Jis minėdavo trumpą susitikimą su juo Fiurstenbergo gatvėje. Išdidus ir vienišas Taleirano pavainikis sūnus ėjo į dirbtuvę, baigęs darbo dieną šv. Sulpicijaus bažnyčioje. Delakrua meną jam atskleidė Ašilis Deverija; romantikų iliustratorius perteikė ir savo entuziazmą. Nors Engras ir Delakrua kaip menininkai buvo antagonistai, Dega niekad nenorėjo atiduoti kuriam nors pirmenybės ir, pradėjęs kolekcionuoti paveikslus, vienodai uoliai medžiojo abiejų kūrinius.

Negalima tvirtinti, kad Dega turėjo mokytojų — buvo tik šie du didieji pavyzdžiai. Keletą mėnesių jis dirbo pas gana menką tapytoją istorininką Bariją, bet nuo jo greitai pasitraukė. Engras, per Valpensoną paprašytas patarimo, nukreipė jį pas vieną mėgstamiausių savo mokinių Lui Lamotą. Šis dailininkas, persiėmęs Engro koncepcijų, nors buvo prastas tapytojas, pasirodė esąs geras mokytojas. Pas jį Dega įgijo tikslią piešimo, vėliau tapusio jo dailės pagrindu, techniką. Lamotas, doras žmogus, supratęs Dega esant gabų ir pamatęs, kad nebeturi ko jį išmokyti, patarė stoti į Aukštąją dailės mokyklą. Dega sutiko; oficialus kelias su konkursais, Romos premija, Salonu, medaliais...

jam atrodė visiškai normalus dailininkui. Tai gana komiška žinant, kiek strėlių jis vėliau laidys į oficialųjį meną. Tačiau kai 1855 metų balandžio mėnesį įstojo į šią mokyklą Bonaparto gatvėje, jis visai nemanė dėl ko nors prieštarauti. Prieštaravo vėliau, matyt, tuo trumpu laikotarpiu, kurį išbuvo šioje oficialiojo meno šventovėje. Stereotipiškas dėstymas, pagrįstas formų idealizavimu, labai greit ėmė žeisti jame besivystantį jausmą, kuris, galutinai susiformavęs, padarė jį tapytoju, trokštančiu kuo teisingiau atvaizduoti tikrovę,— jos skvarbiu žvilgsniu ieškojo pozose ir judesiuose. Nusprendęs eiti toliau vienas savo keliu, išstojo iš Dailės mokyklos. Bet tuo metu dar nebuvo atmetęs visų oficialiojo dėstymo formų. Tik konstatavo, kad šis dėstymas jam netinka.

Tačiau net ir trumpa viešnagė Bonaparto gatvėje jam išėjo į naudą: užmezgė čia draugystę su Bona, Eli Delone, Fantenu-Laturu ir Turni, kuri buvo tokia tvirta, kad išsilaikė per impresionizmo kovas, dailininkams atsidūrus priešingose stovyklose.

Stengtasi sužinoti, kokia buvo jauno tapytojo Dega būtis; atrodo, labai abejotina, kad jo gyvenimas kada nors buvo bohemiškas, nerūpestingas ir iširas kaip kitų jaunų dailininkų. Ginčai skęstant pypkių dūmuose, pasisodinus ant kelių pozuotoją, jo nedomino. Jaunas aukštuomenės buržua visais atžvilgiais skyrėsi nuo klasiškų tepliotojų ir, palikęs dirbtuvę, vykdavo kur nors pietauti arba lydėdavo labai dekoltuotas moteris į Operos spektaklį. Šio laikotarpio autoportretas daug pasako apie jo būdą; priešais mus — oraus veido jaunas vyras; klausiamas žvilgsnis, niūriai nukabusi nosis, truputį dirbtinė poza — nelinksmas tasai dvidešimties metų Dega. Ir kartu su vienu iš jo biografų, Mejeriu Grefe, galima padaryti išvadą, kad „šis jaunikaitis niekad nebuvo įsimylėjęs“.

Tačiau nereikia visiškai pasikliauti išore; sprendžiant iš pasipasakojimų Danieliui Halevi, matyti, kad ir jis jaunystėje „pasilinksmino“ ir „išsidūko“. Kartą, 1910 metų gruodį, savo klajonių po Paryžių metu eidamas su šiuo jaunu bičiuliu pro „Naująjį cirką“, Dega stabtelėjo ir, rodydamas į pastatą, tarė: „Tai čia buvo Valentino šokių salė. Vieną vakarą pasičiupau jauną moterį... Nusivedžiau į

šokius persirengęs pajacu; jaunas tada buvau... labai jaunas..."

Trumpi prisiminimai, kuriuose, atrodo, daug ko slypi... Prisiminimai pernelyg asmeniški, kad drovus ir slapukiškas senis norėtų pasakyti ką nors daugiau.

* * *

Dega, kaip dailininko, formavimąsi ne pertraukė, o perkėlė į skirtingą plotmę pirmoji kelionė į Italiją 1854 metais. Pamatęs Italiją, kai turėjai dvidešimt metų, XX amžiaus viduryje, tikriausiai negalėjai nesvaigti. Visą savo vaikystę Dega girdėjo kalbant apie Italiją ir daugeliu atžvilgių gyveno itališkoje atmosferoje. Tėvas jį buvo pramokęs gimtosios kalbos; paskui, daug kartų viešėdamas Neapolyje, Florencijoje ir Romoje, Dega labai gerai išmoko italų kalbą. Draugai prisimena, kad jis dainuodavęs neapoliečių liaudies dainas. Kaip ir Modiljanis, buvo didelis „Dieviškosios komedijos" garbintojas, skaitė ją originale ir nesiliaudavo citavęs. Kasmet, iki pat 1886-ųjų, nukeliaudavo į Italiją ir tik nuo to laiko atsisakė šio įpročio, apviltas paskutinės viešnagės, kai buvo nuvykęs sutvarkyti palikimo reikalų su savo pussesere, markize Gerero. Čia neberado anksčiau buvusios giminystės atmosferos, ir laiškai, kuriuos rašė draugams į Paryžių, pilni apgailestavimų.

Per pirmąją kelionę jis nuvyko į Neapolį pasimatyti su seneliu. Jau buvo pažįstamas su patriarchu, tebevadovaujančiu jų šeimos bankui. Senasis Ileras buvo keliskart atvažiavęs į Paryžių aplankyti sūnaus ir susipažinti su anūkais. Ilgai čia neužsibūdavo — sostinė jam žadindavo per daug blogus Revoliucijos laikų prisiminimus. Pavyzdžiui, su juo nebuvo galima eiti per Santarvės aikštę — čia vis dar matė prie Tiuilri sodo pinučių riogsančią giljotiną.

Karštame Italijos klimate šaltas ir stropus jaunikaitis šiek tiek sušilo. Laiškai, pastabos, pakeverzotos kroki sąsiuviniuose, atspindi jo egzaltaciją ir susižavėjimą. Jis pamatė miestą, kurį Floberas, buvęs čia prieš ketverius metus, aprašė kaip „nuostabią buveinę". „Neapolis malonus daugybe jame esančių moterų. Visas kvartalas pilnas kekšių, kurios stovi tarpduriuose,— tikras antikinis Suburas*.

Kai eini gatve, jos užsiplėšia sukneles iki pažastų ir rodo tau savo... kad gautų du ar tris sū. Vejasi tave šitokia poza. Retai kur mačiau tokią prostituciją ir tokį cinizmą... Reikia nuvykti į Neapolį, kad vėl pasijustum jaunas, pamėgtum gyvenimą. Net saulė čia įsimylėjusi. Viskas linksma ir lengva."

Dega požiūris į Neapolį, be abejo, buvo kitoks negu Flobero; mintis, kad jį galėjo persekioti prostitutės, pasikėlusios sijonus,— baisiai komiška, bet jis mėgavosi miesto kerais, virte verdančiu gyvenimu gatvelėse, kurias lyg vėliavos puošė sudžiaustyti skaisčių spalvų baltiniai, ėjo per bažnyčias, prigrūstas šedevrų, lankomas juodais drabužiais apsivilkusių moterų ir įsimylėjusiųjų porelių, ilgai užsibūdavo muziejuose. Įsileistas į geriausią draugiją, gyveno auksinio jaunimo gyvenimą, dalyvaudavo baliuose ir pobūviuose, vakarais su dailiomis savo pusseserėmis eidavo į šv. Karolio Operos teatrą klausyti mėgstamos muzikos. Tuo metu ten dainuodavo turintys gražiausius balsus Italijos dainininkai.

Užrašų knygutėse jis pasižymi įspūdžius, kuriuos jam padarė muziejuje pamatyti Rafaelio, Koredžo, Džulijaus Romano ir Klodo Loreno kūriniai. Jis užkopia į Pozilipą, nuo kurio atsiveria prakilnus Vezuvijaus ir įlankos reginys, nueina į Kamaldulų vienuolyną, nuvažiuoja fajetonu į Herkulanumą, Pompėją, Tore del Greką, persikelia per įlanką į Kaprio salą... Trumpose pastabose, brūkštelėtose užrašų knygutėje grįžtant į Romą, kurioje jau vieną kartą buvo, keistai atsiskleidžia nuotaika impresionizmo, apie kurį anuomet dar nebuvo nė kalbos: „Paliekant Čivitavekiją, jūra — mėlyna, vėliau, vidudienį,— obuolio žalumo su keliais nedideliais indigo ruožais akiratyje... truputį nerami jūra buvo žalsvai pilka, bangų putos sidabriškos, jūra nyko migloje, dangus buvo papilkėjęs."

Dar niekad per ilgą savo gyvenimą Dega nebuvo taip susijaudinęs. Italija su kaupu išpildė visus jo lūkesčius — dailininko, paprasto, beveik naivaus žmogaus, koks iš tikrųjų ir buvo. Jo eskizų sąsiuviniai, pripiešti monumentų, paveikslų, figūrų, pastebėtų freskose, rodo, su kokia aistra jis atradinėjo šį tik svajonėse regėtą kraštą; krovėsi visam gyvenimui grožio vizijų atsargas.

Sąlygos, kuriomis jis tyrinėjo susivienijimo išvakarėse buvusią Italiją, lyg susaistytą praeities pančiais, buvo ypatingos. Tuo galima paaiškinti, kodėl jis nekreipė dėmesio į politines problemas, kurios purtė visą šalį nuo šiaurės iki pietų. Jis buvo čia 1859 metų pavasarį, kai prancūzų kariuomenė atžygiavo per Alpių perėjas padėti Viktorui Emanueliui. Nėra jokių žinių, kaip jis reagavo į šiuos įvykius.

Jį visiškai pasiglemžė nerūpestingas gyvenimas, kupinas meno ir diduomenės pramogų. Šių kerų jis niekad neužmiršo ir daugiau kaip trisdešimt metų nenorėjo keliauti niekur kitur, tik į Neapolį, Romą ar Florenciją.

Nuo 1855-ųjų jis vykdavo kelioms savaitėms į Neapolį, kažkodėl darydamas lankstą per Monpelje, Nimą ir Setą. 1857—1858-aisiais pusantrų metų buvo pas senelį, kuris turėjo vilą Pozilipo kalvoje, ir grįžo į Paryžių, ilgai pabuvęs Romoje ir Florencijoje. „Tai buvo nuostabiausias mano gyvenimo laikotarpis,— pasakojo jis Valernui,— saviškiams parašiau tiktai keletą žodžių, vis piešiau ir piešiau.“

Tik gavęs kelis primygtinius, net grasinamus, laiškus iš tėvo, ryžosi grįžti į Paryžių... keliems mėnesiams.

Iki 1870 metų tai pėsčiomis, tai diližanu arba pasisamdęs vežiką jis apkeliavo visą Italiją, be Sicilijos ir Venecijos: aplankė Sjeną, Asyžių, Perudžią, Arecą. Romoje gyveno keletą mėnesių grožėdamasis —„virpėjau iš pasigėrėjimo“,— rašė Valernui,— kopijavo Mantenįją, Girlandają, Fra Andželiką, Pinturikją. Pareiškė esąs ne per daugiausiai sužavėtas Rafaelio — nors ir Engro dievaičio! — jam labiau patiko Pizanelas, kurio sausas realizmas, matyt, atitiko jo polinkius. Mikelandželas Siksto koplyčioje jo nesujaudino.

Per šią tokią vaisingą viešnagę, kurios metu ėmė kaltis pirmas svarbus jo kūrinys, Medičių viloje* jis rado savo draugus iš Aukštosios dailės mokyklos: Eli Delone, Bona, Giustavą Moro, Turni, kuris darė Siksto koplyčios freskų graviūras, skulptorius Diubua ir Šapiu. Dega portretas, nupieštas Bona,— turbūt geriausias šio būsimo oficialaus Trečiosios respublikos tapytojo kūrinys. Anuo metu užsimezgė ir Dega draugystė su Žoržu Bize.

Romoje, kaip ir Neapolyje, nors lankėsi pas Medičių vilos dailininkus, jis gyveno ir aukštuomenės gyvenimą, daug

visur buvojo su viena dėdės Miusono pažįstama kreolų šeima, kuri, kaip buvo įprasta, keliavo po Europos meno miestus.

Vakarais, kai nepietaudavo kuriuose nors tamsiaodžių pasaulio rūmuose, nueidavo pas savo draugus į Medičių vilą ir su jais Kalnų trejybės laiptais ir Kondočio gatve nusileisdavo į Greko kavinę, pasirinktą šios dailininkų kolonijos. Čia būdavo Žorž Sand žentas skulptorius Klezenže, Edmonas Abu ir kunigas Olanje, užsiiminėjęs archeologija. Ši draugiška grupė save vadino *caldarosti* — keptais kaštonais, kuriais gėrikai užsikąsdavo, susitikę po kavinės aliejinėmis lempomis. Šiandien čia atvedami turistai.

Pagyvenęs Neapolyje, Romoje ir Florencijoje, Dega vienas arba su kuriuo nors draugu leisdavosi iškylauti po Umbriją arba Toskaną. Eskizų sąsiuviniuose ir toliau smulkiai aprašinėjo visa, kas jam krisdavo į akį: kaip turistai, kurie niekad nesiskiria su fotoaparatu, jis tik piešdavo ir žymėdavosi pastabas. Orvjete jį labai sujaudino Sinjorelio kūriniai: „Nežinau, nė ką sakyti, taip įsisvajojau, kad nieko negaliu prisiminti..." Emocijos jį taip išsekino, kad miegojo iki vidudienio.

Perudžino gimtajame mieste Čita del Pjevėje jis konstatuoja, kad „visos moterys man panašios į Perudžino kūrinių. Gal tai iliuzija?"

Į Perudžią jis atvyksta ketvirtą valandą ryto, visą naktį keliavęs vežimu, traukiamu poros jaučių. Net neatsipūtęs pėsčias išeina į Asyžių, bet kai pasiekia Kazanelio užvažiuojamuosius namus, pasijunta taip išsekęs, jog turi gultis. Dėl smarkaus saulės smūgio, gauto kelyje, jis taip kankinasi, kad bijo smegenų uždegimo. Tačiau rytą pailsėjęs, mažiau skaudant nudegimams, leidžiasi toliau — pasižiūrėti nedidelio miesto, persiėmusio pranciškonų dvasios. Nuo to, ką pamato, jį apima egzaltacija: „Tiesiog graužia sąžinė, kad regiu tiek gražių dalykų... Džoto kūryba išraiškinga ir nepaprastai dramatiška, tai genijus." Šis sprendimas rodo, kaip jis skiriasi nuo savo Dailės mokyklos ir Medičių vilos draugų: jie žavėjosi Domenikinu ir Gvidu Reniu; jis atrado dailininkų primityvų kūrybos tyrumą.

Maldininkų vaizdas bazilikoje jį labiau nustebino, negu sujaudino. „Keistas buvo šių valstiečių pamaldumas — ėmė

bėgti aplink altoriaus grotas giedodami, šaukdami savo šventųjų patronų vardus. Paskui dar labiau šėlo, lyg dervišai."

Ne, jį jaudina tik Džoto dailė. „Sekmadienio rytą — Džotas, didingas šv. Pranciškaus, išvarančio demonus, judesys. Šventas Pranciškus kalba su Kristumi... Dar niekas manęs taip nesujaudino, ilgiau čia nebūsiu, mano akys pilnos ašarų."

Lankydamasis Italijoje, jis nupiešė šimtus kroki, kurie apskritai — jo mokymosi dalis. Tikrieji jo mokytojai buvo ne vidutinių gabumų Barijas ir darbštusis Lamotas, o Simonė Martinis, Džovanis di Paołas, kurio „Rojų" jis nusikopijavo Sjenoje, Mantenija, Botičelis, Džotas, Lorencetis... Jie išmokė jį ieškoti griežtos išraiškingos linijos; jis ir toliau jos ieškos atkakliau nei kuris kitas jo amžininkas.

Tuo metu, kai Dega susipažįsta su Italija, matyti, kad jis jautrus ir peizažui, ir, nors vėliau reikš panieką peizažistų dailei,— visų pirma norėdamas šokiruoti impresionistus,— eskizų sąsiuviniuose nusipiešia jį sužavėjusius gamtovaizdžius ir juos aprašo. Beje, Dega smerkimų niekad nereikia suprasti pažodiškai. Jis visą gyvenimą tapė peizažus, o šaipėsi iš plenero tapytojų.

Dega viešnagės Italijoje parodė, kad jį šiek tiek jaudina ir moterų grožis. Per vieną iš tų kelionių vežimu jis užsirašo: „Paskui vežėčias, važiavusias pirma mūsų, ėjo gražios merginos; viena buvo mano vežiko nuotaka. Ji įlipo pas mus ir valandėlę pasėdėjo tarp vežiko ir manęs..." Smulkiau nepasakojo, koks sutrikęs jautėsi.

1858 metais ilga viešnagė Florencijoje, kuri truko nuo liepos pabaigos iki metų pabaigos švenčių, ženklina pirmą svarbų jo kūrybos etapą. Apsigyvenęs pas dėdę, baroną Belelį, gižlų ir vaidingą žmogų, kuris dėl politinių sunkumų paliko Neapolį ir spruko į Florenciją, jis pradeda piešti piešinius ir parengiamuosius eskizus sumanytam grupiniam Belelių šeimos portretui. Iš pradžių Dega buvo numatęs dideliame Belelių name Marko Antonijaus gatvėje pabūti tik kelias dienas, bet jo teta turėjo staiga išvykti pas savo tėvą, senąjį Ilerą, ir jis nusprendė palaukti, kol ji grįš, ir paprašyti, kad jam pozuotų. Toks sprendimas atrodo gana keistas: Dega labai mylėjo savo senelį, ir būtų buvę natū-

ralu, jei būtų taip pat vykęs pas jį, gulintį mirties patale. Senis mirė rugsėjo mėnesį — Edgaras Dega jo taip ir nebematė.

Florencijoje per patį vidurvasarį jis užsibūna dėl Andželiko kūrinių šv. Morkaus vienuolyne, Mazačo freskų Karminės bažnyčioje ir Benoco Gocolio freskų Rikardžio rūmuose... Tačiau to jam negana, ir, kad neitų veltui laikas, imasi tvarkyti savo dėdės, tetos ir jų dukrelių eskizus. Palengva, darant vis daugiau etiudų, jam kilo sumanymas panaudoti juos kompozicijai. Priešingai, negu sakoma, galutinis paveikslas nebuvo nutapytas Florencijoje, čia nebuvo padarytas net jo eskizas; tik kitais, 1859—1860 metais, Paryžiuje jis nutapė „Belelių šeimos" portretą. Šį paveikslą, kuris dabar yra Luvre, nepaisant jo engriško pobūdžio, galima laikyti vienu pirmųjų Dega originalių kūrinių.

Įdomu konstatuoti, kad šis paveikslas,— juo Dega pirmą kartą nutraukė ryšius su akademizmo koncepcijomis, kurias vienintelės pripažino Aukštoji dailės mokykla bei Salonas,— buvo nutapytas tada, kai jis gyveno aplinkoje, kuri buvo persiėmusi šių principų. Tuo metu jis buvo beveik artimas Bona ir Eli Delone draugas.

„Belelių šeimos" kompozicija savo originalumu negalėjo nesukelti siaubo Instituto žyniams, valdžiusiems pripažintąją dailę. Vargiai įsivaizduotum dar palaidesnį, kone provokuojantį paveikslą; vienas personažas, baronas Belelis, nusisukęs nuo tapytojo, ir jo veido matyti tik trys ketvirčiai, lyg jis visai nepageidautų būti paveiksle,— baronas mirė po penkerių metų,— viena mergaitė, Džulija, sėdi puse užpakalio ant kėdės, palenkusi po savim koją,— atrodo, lyg antrosios neturėtų,— ir pagaliau pagrindinė grupė, baronienė ir abi jos dukterys, nukelta į kairįjį paveikslo šoną...

Atskleisdamas savo ketinimus, Dega pripažino, kad, vaizduodamas personažus įprastinėmis, „nesukaustytomis" pozomis, turėjo galvoje, jog kūno išraiška tokia pat svarbi kaip ir veidų. Čia buvo jau išties profanacinė mintis, kurią, nors pasisakė tik artimiems žmonėms, greit iškėlė aikštėn kritika, kaipmat suuodžianti sieros kvapą, kai po septynerių metų paveikslas buvo išstatytas Salone.

Dega ilgai dvejojo, ar šią kompoziciją rodyti publikai, buvo ne visai ja patenkintas. „Reikėtų būti tapytoju,— dūsavo jis,— tikru tapytoju..." Jam neleido ryžtis ir kita priežastis — baimė dėdę ir tetą įvelti į skandalą. Tuo laikotarpiu tapyba neskleidė aristokratų šnervėms malonaus kvapo.

Šiuo paveikslu dvidešimt penkerių metų Dega nusigręžė nuo akademizmo koncepcijų. Tačiau negalutinai: savotiškai: grįždamas atgal, per penkerius kitus metus jis sukūrė visą seriją didelių akademistinių kompozicijų, kurios yra vieni silpniausių jo darbų. Kad jis vėl atitiktų tikrąją savo prigimtį, reikės Mane įtakos, Gonkūrų raštų, diskusijų „Gerbua" kavinėje, japonų estampų.

III skyrius

SUSITIKIMAS LUVRE

Nutapęs „Belelių šeimą", pilną pirmųjų drąsių bandymų, Dega, keistas dalykas, atsitraukia ir šešerius ar septynerius metus atsideda istorinei tapybai, nuo kurios, atrodė, norėjo nusigręžti. Laikas, kai pasidarys Paryžiaus gyvenimo tapytoju, dar neatėjo. Tačiau kaip tik šiuo atsitraukimo laikotarpiu jis susitinka su vienu žmogumi, dėl kurio vėliau atsisakys istorinės tapybos. Mat iš jo susitikimo su Mane atsiras impresionizmo sąjūdis, kuris sukels visas tapybos revoliucijas ir visas jos metamorfozes iki pat mūsų dienų.

Apie pirmą šių dviejų tapytojų susitikimą nieko aiškesnio nežinome. Labiausiai paplitusi versija, kad jis įvyko didžiojoje Luvro galerijoje, kur Dega raižė varyje etiudą pagal Velaskeso „Infantę". „Na ir drąsumėlis, vyruti! Aš nedrįsčiau graviruoti, pirma nepasidaręs piešinio!.."

Juodu pasišnekėjo.

Iš šio susitikimo ir kitų, įvykusių vėliau, užsimezgė draugystė,— su ginčais ir vaidais, nežymiai susitaikant,— kuri, kaip galų gale pasirodė, Dega ypač praturtino ir buvo jam vaisinga. Mane davė tai, ko jam labiausiai stigo: kito menininko supratimą, vertingą, lengvai pažeidžiamą,

bet nuoširdžią draugystę. Tų dviejų tokių artimų ir tokių skirtingų asmenybių ginčai buvo neišvengiami. Sakytum, net savaime suprantamas dalykas. Viskas juos artino ir kartu tolino, bet jų interesas buvo bendras: tapybos meilė.

Visų pirma, jų kilmė buvo ir panaši, ir skirtinga. Mane, pustrečių metų vyresnis už Dega, kaip ir jis, priklausė stambiajai buržuazijai, kurios devizas buvo „Turtas ir orumas". Jo tėvo pirmtakai buvo kelios įstatymininkų kartos, du šimtus metų davusios advokatų ir teismo pareigūnų. Tėvas buvo teisingumo ministro kanceliarijos viršininkas; jo turtas, nors nelabai didelis, turėjo tvirtą pagrindą, ir jo pakako, kad Liepos monarchijos laikais galėtum sau gyventi tegu ne prabangų, bet ramų buržua gyvenimą.

Mane aplinka vis dėlto labai skyrėsi nuo Dega aplinkos. Skyrėsi, nors ir Paryžiaus sąlygose, tuo, kad buvo labai provinciali. Gyventa užsidarius, siaurame šeimos ir pažįstamų rate; pasikviesti į svečius kolegą iš ministerijos ponui Mane buvo sudėtingas dalykas. Tam būdavo ruošiamasi kelias savaites iš anksto. Nebuvo palaikomi ryšiai su svetimšaliais, literatų ar menininkų sferomis, jų net neįsivaizduota. Idėjomis aprūpindavo dvasininkai. Eduaras Mane net negavo bakalauro atestato; tai buvo vaikinas, mokąs įspūdingai pasirodyti, bet neišprusęs ir gana abejingas intelektualiniam gyvenimui. Taigi čia jo būta priešingame poliuje negu Dega, kuriam egzotiški ir aristokratiški saitai praplėtė akiratį... jau nekalbant apie muzikos sritį, su kuria buvo susijęs jo tėvas.

Dega greit pastebėdavo kitų žmonių ydas ir silpnybes, todėl beregint pamatė Mane trūkumus bei kompleksus, ir jis, stambus buržua, persiėmęs savo luomo prietarų, pasiteikdavo prabangą — draugą išvadindavo buržua.

Mane, kurį Dega susitiko Luvre, buvo gražaus veido, dailaus sudėjimo, laisvos ir elegantiškos laikysenos, protingų mėlynų akių vaikinas su šviesia barzdele, kuri paryškino odos skaistumą. Jis visai neatrodė paprastas dailininkas. Mane buvo dendis, apsivilkęs skoningai ir rafinuotai kukliai, kaip dykinėtojai Tortoni kavinės terasoje, kur jis buvo įpratęs pasėdėti ir pasišnekučiuoti apie moteris bei arklius. Teodoras de Benvilis nupiešė tokį jo portretą:

Tas Mane — jukus blondinas,
Simpatingas jis vaikinas,
Rafinuotas, gero tono,
Su barzda kaip Apolono.
Viskas jo — gražaus fasono,
Išvaizda — kaip aukšto pono.

Ir ką gi, šis aukštuomenės žmogus apgaudinėjo aukštuomenę, nes jau buvo padaręs dailininko karjerą ir patyręs tokių nuotykių, kokių Dega nė neįsivaizdavo. Vienas nuotykis jį buvo nuvedęs į kitą Žemės rutulio pusę, kur jis paragavo uždraustų atogrąžų vaisių.

Baigęs mokslą arba, tikriau, šešiolikos metų amžiaus nutraukęs mokslą, jis tėvui pareiškė, kad jo nedomina jokia kita profesija, tik tapytojo. Teismo pareigūnas, nemėgęs juokauti, griežtai pareikalavo, kad pasirinktų rimtą darbą, nes tapyba tinkanti vien dykaduoniams. Eduaras, labai silpno būdo, nedrįso nutraukti ryšių su namiškiais ir pasakė pirmą atėjusią jam į galvą mintį: norįs būti jūrininku. Jūreivystė buvo rimtas dalykas; teismo pareigūnas sutiko ir liepė jam laikyti konkursinius egzaminus į Aukštąją karinę jūrų mokyklą. Prastai pasiruošęs, be to, visiškai abejingai nusiteikęs, jis neišlaikė egzaminų. Tėvas, deja, buvo tvirtesnio charakterio ir, sūnui susikirtus, nusprendė, kad tegul tas atliks jūroje stažą, o paskui vėl dalyvaus konkurse. Jis, matyt, užsispyrė dėl to, kad bijojo, jog sūnus vėl imsis tapybos, ir, stengdamasis užgniaužti baimę, ryžosi verčiau rizikuoti — leisti sūnų į kelionę, kupiną pavojų. Taigi 1848 metų gruodžio 6 dieną nulydėjo jį į Havrą, norėdamas pristatyti į Rio de Žaneirą plauksiančio prekybinio laivo „Havras ir Gvadelupa“ kapitonui Besonui, kuris ėmė tam tikrą skaičių kursantų. „Štai mano vyriausias sūnus,— tarė jam ponas Mane.— Deja, vaikinas įsikalė į galvą, kad būsiąs tapytojas. Savaime aišku, aš negaliu tam pritarti. Atrodo, jis norėtų būti ir jūrininku, bet susikirto per egzaminus į Jūrų mokyklą. Jis arba piešia, arba svajoja. Kai grįš iš šios kelionės, pasiųsime jį vėl į Jūrų mokyklos konkursą. Pasikeitus akiračiui, galva jam atsistos į vietą. Taip bent aš tikiuosi.“

Taigi Mane, būdamas vos šešiolikos su puse metų, išvyko į Rio de Žaneirą, palikęs motiną, du brolius ir didelį jaukų butą Mon Taboro gatvėje... Galų gale tėvas galbūt ir teisingai nusprendė: šią permainą, kuri kitus būtų traumavusi,— taip anksčiau atsitiko Bodlerui, su kuriuo netrukus susibičiuliaus,— Eduaras Mane kantriai ištveria. Iš laiškų nematyti, kad būtų nepatenkintas — nebent visai mažai — rūsčiomis plaukiojimo sąlygomis, gyvenimo jūroje nepatogumais ir santykiais su netašytais savo bendrais. Tai nesunku paaiškinti; tėvas nesąmoningai įtaisė jį kursantu ten, kur bus proga pasireikšti jo, kaip dailininko, pašaukimui. Vos tik išplaukus iš Havro, laivo kapitonui atėjo į galvą mintis panaudoti jo sugebėjimus: jis paprašė duoti piešimo pamokas draugams... Kitas šauniojo kapitono sumanymas, apie kurį Mane vėliau linksmai pasakodavo, buvo toks: jis turėjo raudonais dažais atgaivinti nuo jūrų vandens nublukusią į laivą pakrautų olandiškų sūrių spalvą.

Laivas atplaukė į Rio de Žaneirą kaip tik per karnavalą. Galima įsivaizduoti, koks atradimas tiems jaunuoliams buvo įsilinksminusio miesto reginys ir kaip buvo sunku kapitonui Besonui išlaikyti juos denyje. Ne visada jam tai pavykdavo, ir Eduaras Mane, gavęs leidimą pasivaikščioti po krantą, patyrė du nuotykius, kurie jam paliko deginančių prisiminimų. Pirmąsyk per išvyką įsukus į pirmykščią giria,— ji tais laikais siekė Rio de Žaneiro priemiesčius,— gyvatė įkirto jam į kairiosios kojos kulną. Nors ir apsiavęs, jis buvo sužeistas, bet, laimė, pro bato odą nepateko į kraują per daug nuodų, ir viskas baigėsi kojos sutinimu, dėl kurio dvi savaites praleido ligoninėje.

Kita išvyka į krantą turėjo jam rimtesnių pasekmių. Vieną vakarą, kai davėsi nutempiamas į liaudies šokius, jis prarado nekaltybę mulatės glėbyje. Trumpas susitikimas paliko atminimui venerinę ligą; be abejo, dėl jos jis pirma laiko ir mirė.

Tėvai, grįžus jam po pusės metų į Paryžių, vos jį pažino: sustiprėjęs nuo gyvenimo jūroje, paaugęs, įdegęs šviesiaplaukis jaunuolis buvo tapęs žaliūku vyru, žinančiu, ko nori.

Nors jis vėl užsirašė į Aukštosios jūrų mokyklos konkursą, bet tai buvo tik bereikšmis formalumas: kelionės į

Rio de Žaneirą metu jis nesimokė, tvirtai nusprendęs, kai grįš, atsidėti tik tapybai. Net nedalyvavo konkurse.

Tėvas nusileido, matydamas, koks jis ryžtingas ir kiek daug piešinių nupiešęs „Havre ir Gvadelupoje": galų gale juk visi žino, kad yra turtingų, ordinais apdovanotų, karaliaus rūmuose priimamų tapytojų... ir, jei tik Eduaras panorės laikytis oficialaus mokslo kelio, gal irgi galės prasimušti ir kada nors taps Instituto nariu. Jaunikaitis nė nemanė aplenkti Aukštosios dailės mokyklos ir mielai įstojo į privačią Tomo Kutiuro studiją. Šis tapytojas, kurį dar visai jauną išgarsino paveikslas „Dekadanso romėnai", buvo tipiškas menininkas, padaręs karjerą... Ir tuo labai patenkintas. Jis anaiptol nebuvo valdingas, mokinius slopinąs „pompje"* — konvencionalus dailininkas. Pasižymėjo geru būdu, mokiniams leido daryti beveik viską, ko jie norėjo, ir per šešerius metus, kuriuos išbuvo jo studijoje, Mane ne kartą sugadino jam nuotaiką. Būdamas labai laisvų pažiūrų, linkęs prieštarauti, vargšą Kutiurą visaip provokuodavo ir šokiruodavo. Juodu vienas kitam pasakydavo aštrių žodžių, paskui vėl susitaikydavo. Kai, norėdamas iš mokytojo pasityčioti, Mane paprašė modelį pozuoti apsivilkus paprastais drabužiais, o ne nuogą arba apsisiautusį kaip antikoje plačiu rūbu, Kutiuras atsikeršijo jam sviesdamas: „Tamsta niekad nebūsi kas nors daugiau, tik savo laiko Domje..." Tas pasakymas nebuvo piktas ir net glostė Mane savimeilę. Kutiuras, kaip ir daugelis vidutiniškų dailininkų, buvo geras mokytojas ir apskritai mokiniui duodavo gerų patarimų, siųsdavo į Luvrą piešti etiudų pagal Venecijos tapytojus; tai visiškai atitiko jo temperamentą.

Labai greit subrendęs jaunikaitis nusprendė kaip dailininkas vaizduoti kasdieniškiausias šiuolaikinio gyvenimo puses. Jis buvo abejingas garsių istorinių scenų tapybai; labiausiai jam teikė malonumą pati tapyba, spalvos ir sodrūs potėpiai. Priešingai negu daugelis pradedančių dailininkų, gyvenančių už tikrovės ribų, jis susidūrė su nepaprastai varžančiais medžiaginiais keblumais. Būdamas dvidešimties metų, šis jaunikaitis iš geros šeimos, visada pareinąs vakarieniauti prie bendro stalo su tėvais, jau turėjo rūpintis savo paties šeima ir vaiku ir tai darė slapčia arba

veikiau pusiau slapčia, nes poniai Mane jau buvo atskleista paslaptis. Kitaip neišėjo...

Viskas atsitiko labai paprastai: Eduaras įsimylėjo merginą, kuri ateidavo duoti jam ir jo broliui Eženui pianino pamokų. Galima tik stebėtis, kad į šią manieringą šeimą, visada labai atsargią, buvo įsileista tokia skaistaveidė ir apetitiška mergina kaip Siuzana Lenhof. Tiesa, ši olandė Mane tėvams atrodė garbingumo ir nekaltybės įsikūnijimas... Tačiau Eduaras, kurį po kelionės į Rio de Žaneirą ėmė kamuoti geismai, greit suvedžiojo savo mokytoją ir pradėjo duoti jai visai kitokias pamokas. Kai tėvas, griežtai jį prižiūrėjęs, leisdavo jam vakare eiti neva į spektaklį, jis nuvykdavo pas ją į nedidelį butuką Kurtijo sodelyje. Viskas buvo gerai, kol Siuzana tapo nėščia. Nesumesdamas, ką daryti, jis tai pasakė tik motinai, mat labai gerai žinojo, kad tėvas jam lieptų tučtuojau nutraukti ryšį, nors ir turi gimti vaikas... Būdama supratinga, ponia Mane sutvarkė reikalą; nutarta imtis priemonių, kad jaunoji moteris pagimdytų slapta. Slaptumas šiame gluminančiame nuotykyje, beje, įgyja humoristinį pobūdį, kaip anuomet vaidintuose Labišo vodeviliuose. Berniukas gimė 1853 metų sausio 29 dieną, ir buvo pareikšta, kad jis Siuzanos Lenhof sūnus, o tėvo tapatybė nenustatyta. Kažkokio nuostabaus manevro dėka vaikas civilinės būklės aktuose buvo įregistruotas prasimanyta Koelos pavarde. Jis buvo pakrikštytas Leonu, o krikštatėviai buvo Siuzana Lenhof ir Eduaras Mane. Taigi susidarė painiava, iš kurios slaptoji porelė niekad negalėjo išsinarplioti. Mažasis Leonas iš pradžių buvo atiduotas auginti žindyvei priemiestyje, paskui, kai 1863 metais, mirus ponui Mane, tėvai legalizavo savo ryšį, bet, baimindamiesi piktų liežuvių, Leono nepripažino savo vaiku, ėmė gyventi pas juos. Būdavo paaiškinama, kad jis — Siuzanos broliukas... Ir ši komedija truko iki pat jo tėvų mirties. Neįtikėtinas dalykas: nenorėdamas atskleisti savo motinos „klaidos“, kai ji pasirašė po civilinės būklės aktais, Leonas vedė tik jai mirus, turėdamas daugiau kaip penkiasdešimt metų.

Nuostabiausia šioje nuostabioje istorijoje, tokioje būdingoje ano meto buržua psichologijai, yra tas, kad Leono tėvai, kuriuos jis vadino krikštatėviu ir krikštamote, augino

jį labai švelniai. Nemažai Mane nutapytų jo portretų — geriausias įrodymas, kokį švelnumą jis jautė sūnui.

Nors dvidešimties metų tapo tėvu, tatai buvusiam prekybos laivyno kursantui nekliudė merginėti, jo neatgrasindavo nei akibrokštai, nei nesėkmės ir nemalonūs nutikimai. Vienas, patirtas Venecijoje, primena italų komediją. Jis uoliai meilinosi iš vieno balkono labai gražiai merginai, kurios langas buvo į aikštelę priešais jo langą; paskui ji pakvietė jį užeiti. Jis nukopė atgal labai sumišęs: žavaus veido gražuolė buvo invalidė, sėdinti riedamajame krėsle!

Būtų galima sudaryti ilgą sąrašą moterų, su kuriomis mylėjosi šis patrauklus ir lengvabūdis vyras. Tai būdavo vienerių metų, vienos dienos, vienos akimirkos meilė, o jos objektais tapdavo ir aukštuomenės moterys, ir pozuotojos, ir kokotės. Viena, Merė Loran, jam buvo gal ir neištikima, bet atsidavusi iki pat jo mirties ir paskutinės valandėlės jį apgaubė tuo *odor di femina* — moteriškumo aromatu, kurį jis taip mėgo.

* * *

Tuo metu, kai susitiko Dega, Mane buvo jei ir neišgarsėjęs, tai bent dėl savo pirmųjų kūrinių sukelto skandalo žinomas dailininkas. Skandalą sukėlė jau pirma jo siunta Salonui. Ne daugiau pasisekimo turėjo ir paveikslai, nutapyti po „Muzikos Tiuilri sode“, „Gitarero“ ir „Lolos iš Valensijos“. Kritika dabar nenuleidžia nuo jo akių ir vis smarkiau jį purto, kol pasiekia niekinimų bei įžeidinėjimų apogėjų, kuris dar ir šiandien glumina. Nesiduodamas išmušamas iš vėžių, bet užsigavęs, Mane ėjo toliau savo keliu. Jis ką tik buvo baigęs „Pusryčius ant žolės“, kurių eksponavimas piktins tuo labiau, kad Napoleonas III, staiga apimtas liberalumo nuotaikų, įsakė šalia oficialiojo Salono įrengti Pramonės rūmuose Nepriimtųjų saloną, kuriame būtų išstatyti Salono žiuri atmesti kūriniai. „Pusryčiai ant žolės“, šiuolaikinė Rafaelio „Pario teismo“ transpozicija, kurią publika, įėjusi į prakeiktųjų saloną, tuoj pamatydavo, buvo laikomi juokdaryste. Niekam nerūpėjo, kokia šios drobės vertė; visi tik prunkštė, žiūrėdami į tą nei šiokį, nei tokį pikniką, kur ponai su cilindru ant galvos žvelgia į vienmar-

škines damas. Šiandien komiška atrodo visai kas kita — kad šalia Mane, Jongkingo, Sislėjaus, Pisaro... savo kūrinius eksponavo dailininkai, kurie vėliau buvo Trečiosios Respublikos Salonų įžymybės, pavyzdžiui, Ž. P. Loransas, iš kurio drobių taip juokėsi Dega.

Viskas buvo aiškiau 1865 metais, Mane išstačius „Olimpiją", kurią Salono žiuri tikriausiai priėmė tik per neatidumą, „Olimpiją", kuriai imperatorė Eugenija sudavė vėduokle. „Kas toji bjauri geltonpilvė odaliska, tas iš kažkur ištrauktas modelis, pasišovęs vaizduoti Olimpiją? Olimpija! Kokia Olimpija?"— klausė Žiulis Klarti.

Nepaisydamas patyčių, Mane tebeėjo savo keliu visų pirma todėl, kad buvo labai sveikas psichiškai, kad jam negrėsė medžiaginiai nepritekliai ir jį rėmė, drąsino jaudinantis Bodlero pritarimas. Su poetu jis susipažino pas vieną savo šeimos draugą, majorą Ležoną, kuris tarpais bendravo su mūzomis. Bodleras Mane buvo įžiūrėjęs tapytoją, kokio seniai geidė: „Tas bus tapytojas, tikras tapytojas, kuris mokės iš dabartinio gyvenimo išgauti jo epinę pusę ir mums parodyti bei duoti suprasti, kokie mes didūs ir poetiški su savo kaklaraiščiais bei lakuotais bateliais."

„Lolai iš Valensijos" jis sukūrė šį keturių eilučių įrašą:

Suprantu aš, bičiuliai, geismo dvejonę
Tarp tiekos gražuolių — visur jų sutiksi;
Tačiau Loloje iš Valensijos žibsi
Rausvos ir juodos brangenybės vilionė.

Vykstant mūšiui dėl „Pusryčių ant žolės", Bodleras drąsino Mane ir, nors fiziškai palūžęs, buvo jam ramstis, kol į jo vietą su jautuko įkarščiu puolė Zola. Bet šio susižavėjimas vis dėlto gana įtartinas. Bodleras iš tikrųjų buvo meno burtininkas, gebąs aptikti talentą, kur šiaip niekas jo neįžiūrėjo, o Zola, jaunas trokštąs pasirodyti žurnalistas, Eduare Mane ir kituose nepriklausomuose dailininkuose matė tik menininkus nekonformistus, kurių drobės piktino buržua. Išgarsėjęs jis nusigręžė nuo Mane, o dar labiau — nuo impresionistų.

Mane buvo Bodlerui dėkingas ir prie jo nuoširdžiai prisirišęs; todėl jam padėjo dramatiškomis jo gyvenimo pabaigos valandomis; žiūrėdamas į du Mane nutapytus paveikslus, pakabintus ant sienos psichiatrinėje ligoninėje, į kurią buvo nugabentas 1867 metų rugpjūčio 31 dieną, poetas mirė.

Apskritai Mane drama — ne vien tai, kad jis buvo nesuprastas, kad žemiausio lygio visoje dailės istorijoje kritika jį vadino terliumi, bet ir tai, kad buvo laikomas revoliucionieriumi, siekiančiu sugriauti visuomenės institucijas. O institucijas jis kaip tik labai gerbė ir norėjo į jas patekti. Čia būta didžiausio nesusipratimo. Šis dailininkas, kurį visa spauda vadino kurstytoju, buvo aukštuomenės žmogus, atsidėjęs tapybai. Tai suvokta tik paskutiniais jo gyvenimo metais. 1881-aisiais dienraščio *Le Gaulois* kritikas rašė, kad jis dendis: „Atlošęs galvą ir atsismaukęs ant pakaušio skrybėlę, žvelgia iš aukšto labiau nosimi negu akimis, kurių fajansą kaitrina nesutramdomos valios liepsna; pašaipi, skeptiška burna, kaip vėduoklė pakirpta barzda, geltonos pirštinės, šviesus kaklaraištis, dailūs batai, šviesios kelnės, gėlė, tviskanti atlapo kilpelėje; jį sutinki sparčiai žingsniuojantį Italų bulvaru į pasimatymą su gražia moterimi; jį pastebi sėdintį su brangiu cigaru dantyse Rišo arba Tortoni kavinės terasoje." Taigi Mane buvo visai kitoks negu Kurbe.

Tikrai žinoma, kad jis svajojo patekti į Saloną, gauti medalį, tapti Instituto nariu, būti apdovanotas ordinu... ir kai jam retkarčiais būdavo suteikiamas koks garbės ženklas, jausdavosi be galo patenkintas. 1874 metais, nenorėdamas, kad prieš jį užsidarytų Salono durys, jis atsisakė išstatyti savo paveikslus kartu su impresionistais. Dega, per daug išdidus, kad stengtųsi lupte išlupti garbės ženklus, iš jo šaipydavosi: „Aš pateksiu į Institutą anksčiau už jus, Mane."

Draugui nusikvatojus, pridurdavo: „Taip, pone, per piešinį."

Tyrinėdamas Mane, šio labai didelio tapytojo būdą, prieini išvadą, kad jam buvo ne tiek svarbu jaunų dailininkų žavėjimasis, kiek pasisekimas visuomenėje su daugybe bomondo pramogų ir laimėjimų tarp moterų.

Šita Mane asmenybės lengvabūdiška pusė tikriausiai buvo viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių jis ėmė nesutarti su Dega. Šį nejučia šokiravo jo laisvumas ir nesivaržymas. Jų draugystės pradžioje tokio jausmo nebuvo, bet vėliau jis atsirado, ir galų gale tarp jųdviejų atsivėrė praraja. Pradžioje jų santykiai rėmėsi tuo, kas tarp jųdviejų buvo bendra. Mane, kaip ir Dega, dažnai lankė muziejus su eskizų bloknotu rankoje. Luvre jis nupiešė etiudų pagal Venecijos dailininkus, nukopijavo Rafaelio „Švenčiausiąją mergelę", du kartus — Delakrua „Dantės laivą". Mane, nors ir kitaip negu Dega, irgi klajojo po Italiją, skirdamas tiek pat laiko muziejams ir gražioms merginoms. Jis ne tik keliskart ilgai gyveno Florencijoje, bet ir nusigavo į Veneciją, kurios tapyba tuoj pat jį pavergė savo turtingumu ir vaizdingumu. Ticiano, Džordžonės ir Tintoreto prašmatnumas jam patiko labiau negu toskaniečių primityvų sausumas,— tai aiškiai rodo, kaip labai jis vėliau skyrėsi nuo Dega, aistringai ieškojusio linijos išraiškingumo.

Atmetus šį jų polinkių skirtumą, juodu turėjo daugiau bendrų simpatijų negu antipatijų, ir dėl tų simpatijų per kelerius metus, 1862—1867-aisiais, Mane veikiamas, Dega ėmė vaizduoti šiuolaikinį gyvenimą, kurio šaukimą iš tikrųjų jautė jau tapydamas „Belelių šeimą".

Dega, didelis „diskutuotojas" ir esmės lukštentojas, Eduarui Mane buvo protingas pašnekovas, padėjęs geriau nusakyti savo koncepcijas ir taip aiškiai jas suformuluoti, kad sužavėjo jaunus „Gerbua" kavinės dailininkus. Dega buvo labai judraus intelekto, ir Mane tai kartais erzindavo. Jis ironizuodamas suteikė jam „didžiojo estetiko" titulą. Neturėdamas gero bendrojo išsilavinimo, nelabai linkęs abstrakčiai samprotauti, jis jausdavosi užtemdytas įspūdingos Dega dialektikos, pagrįstos tekstų apie meną citatomis. Mat, išsėdėjęs visą dieną dirbtuvėje priešais drobę, šis vakare negalėdavo atsispirti poreikiui reikšti savo idėjas. Be to, tebesilaikė tradicinės tapysenos, ir darbo metu Mane kalbos neduodavo jam ramybės, keldavo prieštaravimus ir skatindavo plačiau vystyti temą.

Taigi mainai tarp tų dviejų jaunų dailininkų nebuvo vienašališki: prisidėjęs prie Mane liaupsinamo realizmo,

Dega savo ruožtu padėjo jam atskleisti netikėtus šiuolaikinio gyvenimo aspektus, pavyzdžiui, arklių lenktynes.

Pagaliau negalima išleisti iš akių dar vieno sąlyčio taško, nors čia jau anekdotų sritis, jungusio abu jaunus vyrus,— polinkio į labai paryžietišką gyvenimo būdą; juodu priklausė tam pačiam visuomenės sluoksniui ir abu buvo liežuvingi, kaip tat dažnai būna tam tikrose sferose. Traukdamas per dantį tuos pačius priešininkus susibendrauji. Armanas Silvestras, pažinojęs juodu „Naujųjų Atėnų" kavinės sueigų laikotarpiu, apie Mane sako, kad, „kalbėdamas jis mėgdavo paironizuoti ir dažnai būdavo žiaurus, kirsdavo kokiu žodžiu kaip kirviu ir sukapodavo tave į gabaliukus".

Tai tinkamiausias pašnekovas Edgarui Degai

* * *

Tarp šių dailininkų, kurie ėjo trečią dešimtį, ne iššyk užsimezgė ryšiai. Kelerius metus po to, kai pirmąkart susitiko, jų draugystė stiprėjo lėtokai. Tik maždaug 1867-aisiais jie iš tikrųjų labai susidraugavo ir ėmė beveik kasdien matytis. Iš pradžių susitikdavo Luvre, pasišnekėdavo prie mėgstamiausių savo paveikslų, juos paanalizuodavo ir pasvarstydavo jų santykius su šiuolaikine tapyba. Paskui pradėjo kviesti vienas kitą į svečius. Mirus ponui Mane, Eduaras su žmona apsigyveno pas senąją ponią Mane. Jų butas tapo labai gyvu meno židiniu; jie čia dažnai rengdavo vakarienes ir bent kartą per savaitę — koncertą, kurio svarbiausias atlikėjas paprastai būdavo Šabrije. Puiki muzikantė Siuzana Lenhof tobulai grodavo šiuolaikinę muziką, taip pat Bethoveną ir Šumaną, ir Mane bei Dega potraukis prie muzikos negalėjo nesustiprinti jų draugystės. Kitais sykiais Mane šeima vykdavo klausyti italų muzikos į Mondovi gatvę, pas poną Dega, su kuriuo Edgaras ją buvo supažindinęs. Šitaip užmezgė ryšius šios dvi buržua šeimos,— prie to prisidėjo ir aplinkybė, kad bankininkas priėmė Leoną Koelą dirbti kurjeriu,— bet viena buvo siauresnių konservatoriškų pažiūrų negu kita. Šiuose muzikos pobūviuose lankėsi ir dailininkai bei rašytojai, kurie netrukus ėmė rinktis „Gerbua", paskui „Naujųjų Atėnų" kavi-

nėse, būtent: Brakmonas, artimas Mane draugas Fantenas-Laturas; Alfredas Stevensas, kurio pasisekimu žavėjosi Mane, Zakari Astriukas, Diuranti...

Vykdavo ne tik šie aukštuomenės stiliaus pobūviai, bet ir laisvesnio pobūdžio susitikimai dirbtuvėje ar „Badeno“ kavinėje Italų bulvare, kur Mane, baisiai mėgęs tokias sueigas, nuolat lankydavosi. Būdavo gvildenama amžinoji tema, neduodavusi Mane ramybės: jauniems dailininkams būtina vaizduoti šiuolaikinį gyvenimą. Ginčų tonas dažnai būdavo itin aštrus, juoba kad Mane, greit įsižeidžiąs, bemat supykdavo. Jo opumas Dega nė kiek nejaudindavo, ir jis nebijodavo jį dilginti. Nors sutrikdytas Mane argumentų ir dar labiau jo dailės, jis nesiryžo atsisakyti istorinės tapybos ir draugų teorijas taikydavo savo tarp kita ko kuriamiems portretams, kuriuose nusikratydavo akademizmo jungu. Mane buvo įsiutintas ir paakintas tvirtai laikytis priešiškumo, su kuriuo susidūrė „Pusryčiai ant žolės“, ir diena po dienos kartodavo savo argumentus... Dega ėmė svyruoti, juoba kad sutriko, perskaitęs „Manetę Salomon“*, kurios herojumi Gonkūrai buvo pasirinkę šiuolaikinio gyvenimo tapytoją. Lemiamas posūkis įvyko 1867 metais, kai išėjo šis romanas. Kartu su šituo įvykiu truputį pasikeitė Mane įpročiai. Jis paliko „Badeną“ ir ėmė lankyti naują kavinę, esančią arčiau jo studijos ir netoli parduotuvės, kur pirkdavosi dažus. „Gerbua“ kavinė, kurios vidus buvo apipavidalintas dar Pirmosios imperijos laikais, buvo Didžiojoje Batinjolio gatvėje Nr. 11, šiandien — Kliši aveniu Nr. 10. Tai būta ramios įstaigos, kur nuolatinė klientūra tom pačiom valandom ateidavo lošti domino ar kortomis. Mane ir jo draugai jautėsi čia kaip namie ir buvo įpratę rinktis kasdien vėlyvą popietę, baigę darbą studijoje ir prieš vykdami į savo būstus arba vakarieniauti kur nors mieste. Mane nustatė čia savo „žurfiksą“: draugai galėjo būti tikri rasią jį penktadieniais.

„Gerbua“ šeimininkas rezervavo kelis staliukus dailininkams pirmoje salėje, netoli durų. Ši vieta buvo malonesnė negu galinė salė, kur būtų buvę sunku susikalbėti dėl triukšmo, keliamo biliardo lošėjų.

Kavinė tiko visiems, ypač Dega, tuo laikotarpiu gyvenusiam visai netoli, Frošo gatvėje, nedideliame namelyje

su sodeliu, kurį lyg skėtis gaubė didžiulė akacija. Prie „Badeno“ kavinės branduolio netrukus prisijungė nauji asmenys. Čia pradėjo lankytis Renuaras, Mone, Sezanas, Sislėjus, Legro, Kazenas, Stevensas, Bazilis, Vistleris, Zola, Diure, Biurti... Prisidėjo ir kiti, pavyzdžiui, Antuanas Gijeme, bandęs užmegzti ryšį tarp impresionistų ir Salono tapytojų, Polis Aleksis, Nadaras, Diuranti, Polis Arenas, Vilje de l'H Adanas, Katiulis Mendesas...

Susidarė gražus rinkinys iš to, kas dailėje ir literatūroje buvo jauna ir drąsu.

Šie jauni žmonės čia traukė vienas kitą, nors jų tarpusavio simpatija nebuvo vienoda. Būta net didelio antagonizmo. Fantenas-Laturas ir Dega galėdavo smarkiai susikibti, ir būtent nuo tada Dega ėmė reikšti antipatiją gražiajam portretų ir natiurmortų kūrėjui Fantenui-Laturui. Šio nusistatymas prieš impresionistų pasirodymus irgi dar labiau pablogino jųdviejų santykius. Vistleris — priekabus, šiurkštus tauškalius, mėgstąs paradoksus ir pilnas piktybės — duodavosi visų priglobiamas: „Jūs elgiatės taip, lyg neturėtumėte talento!“ — sviedė jam Dega. Sezanas, kuris iš drovumo dėdavosi stuobriu, jausdavo piktą džiugesį. „Visi šie žmonės — nenaudėliai,— pasakė jis Antuanui Gijeme.— Išsitaisę kaip kokie notarai.“ Labiausiai mėgstamas jo taikinys buvo Mane, erzinęs jį savo dabitiškumu. „Ką dabar ruošiate?“ — maloniai jį paklausė šis. — „Puodą šūdo.“

O kitą kartą: „Jums, ponas Mane, rankos neduosiu, nes jau kelios dienos nesiprausiau.“

Sutapimas ar pikta pajuoka? Pirmai impresionistų parodai, kurioje Mane atsisakė dalyvauti, nes joje savo drobes eksponavo Sezanas, šis atsiuntė „Naująją Olimpiją“, kuria, atrodo, tyčiotasi iš „Odaliskos geltonu pilvu“.

Tarp Sezano ir Dega niekad iki to nebuvo prieita. Nors abu buvo bankininkų sūnūs,— Sezanas, beje, daug turtingesnis už Dega,— jie dėdavosi vienas kito nepažįstą. Vėliau paaiškėjo, kad Sezanas nekentė Dega, nes Žoakimui Gaske buvo pasakęs: „Dega nėra tikras tapytojas, jis nepakankamai turi to. Galima turėti nedidelį temperamentą, bet būti geru tapytoju. Užtenka turėti bent už vieną sū meniškumo, o tai, be abejo, siaubas tokiems buržua.“ Nors Dega nemė-

go Sezano kaip žmogaus, bet žavėjosi kaip tapytoju, ir po mirties jo paveikslų kolekcijoje buvo rastos septynios Sezano drobės.

Gana juokinga konstatuoti, kad šie turtingų tėvų sūnūs, aprūpinti gražiomis rentomis, vadino vienas kitą buržua ir kad jų grupės proletarai niekad nesigriebė tokio argumento. Tai nereiškia, jog jie tarp savęs geriau sutarė: visi vienas kitą menkino, bet, nors skyrėsi jų nuomonės estetikos srityje ir nesiderino charakteriai, akademistinių sferų priešiškumo akivaizdoje jiems teko tarp savęs suartėti, susigrupuoti.

Vienų ir kitų, buržua ir proletarų, santykiai savotiškai priminė rinkiminius blokus, kuriuos sudaro priešingų pakraipų kandidatai, norėdami, kad pralaimėtų bendras jų priešininkas. „Gerbua" kavinės tapytojus, kurie truputį per skubotai buvo pavadinti Batinjolio grupe, Dega vertino todėl, kad jie įdomiai šnekėdavo apie jam svarbias problemas. Būdamas labiau išprusęs, lankstesnio proto, jis paprastai imdavo vadovauti diskusijoms, ir dėl to dažnai prasidėdavo trynimasis. Dega turėjo kaip niekas kitas gabumų paradoksams ir kartais gindavo labai šokiruojančias teorijas, užsistodavo tam tikrus Salono tapytojus, kurių jo grupės draugai nekentė, pavyzdžiui, vikontą Lepiką, gerą graverį, bet nekokį tapytoją, aukštuomenės dailininko prototipą; jį Dega atvaizdavo garsiame, labai gyvai ir nerūpestingai nupieštame paveiksle einantį Santarvės aikšte su dukterimis ir kurtu. Kaip tapytojas, Lepikas buvo nulis; Dega tai gerai žinojo, bet naudojosi juo kaip padegamuoju laivu prieš savo priešininkus. „Na, kaip jūsų Lepikas?" — ironiškai paklausė jį kartą Renuaras atvangos momentu.

„Ką gi, labai talentingas... bet, deja, irgi truputį tuščiaviduris..."

Tokie pasakymai buvo gana šiurkštūs juokai; kitos ne mažiau provokuojančios kalbos tik liudijo apie reakcinę mąstyseną, kuri vėliau išaugs ir suklestės. Dorasis Pisaro, karštai tikėjęs socializmo teorijomis, net žado netekdavo, išgirdęs kategorišku tonu tvirtinant, kad „menas neskirtas neturtingiems luomams".

Anekdotas, kurį pateikia Žana Fevr, nors truputį nesisieja su tema, aiškiai rodo, jog Dega norėdavo sugluminti

savo draugus: „Vieną vakarą keli dailininkai pareiškia, kad, jų manymu, jis nesugeba nutapyti peizažo, kurį būtų galima palaikyti Koro peizažu. Dega nusijuokė, sutiko kirsti lažybų ir kitą dieną tą pat valandą atvyko į kavinę nešinas dviem peizažais. Vienas buvo Koro darbas, o kitas nutapytas per naktį jo, Dega...

Keistos žiuri nariai nedvejodami vienbalsiai pareiškė, kad Koro peizažas... nutapytas Dega."

Vaidais tarp Batinjolio grupės narių, susirinkusių iš pernelyg skirtingų akiračio pusių, galima paaiškinti, kodėl, iš pradžių susidraugavęs su Mane, Dega nuo grupės atsiskyrė. Aiškindamas, kodėl nuo jos atitolo, jis, tapęs savotišku grėsmingu orakulu, prasidėjus impresionistų pasirodymams, reikšmingai pasakė: „Per daug čia liežuvaujama."

Jis mirė būdamas piktuoju su Klodu Mone ir Renuaru. Na, o dėl Pisaro, kuris, be abejo, mažiausiai iš visų buvo laimingas ir mirė pasisekimo priešaušryje, tai neapsimestinis jo naivumas bei gerumas Dega jaudino, ir iki Dreifuso bylos jis palaikė su juo nuoširdžius santykius.

Margoje „Gerbua" kavinės grupėje tik vienas žmogus išdrįsdavo jam priešintis — Frederikas Bazilis, tauraus būdo menininkas, kurį patraukliai atvaizdavo Zola: „Šviesiaplaukis, aukštas ir lieknas, labai iškilniai atrodo, truputį panašus į Jėzų, bet vyriškas; labai gražus vaikinas. Gerai išauklėtas, išdidaus veido, baisus, kai supyksta, bet šiaip labai geras, labai švelnus. Nosis stamboka. Plaukai ilgi garbanoti, barzda smaili, truputį tamsesnė negu plaukai — labai purūs, šilkiniai. Trykštantis sveikata, veidas baltas, o kai jis susijaudina, staiga parausta... Visos taurios jaunatvės savybės — tikėjimas, ištikimybė, jautrumas..."

Baziliui, kilusiam iš tokios pat kaip Dega aplinkos, pietų Prancūzijos protestantui, nedarė jokio įspūdžio šie paradoksai, ir jis mokėdavo jį priversti daugiau laikytis sveiko proto ir elgtis natūraliai. Jis mirė trisdešimt devynerių metų, 1870—aisiais, per kautynes prie Bon la Rolandos; tai sukrėtė visą Batinjolio grupę. Jeigu jis tebebūtų gyvenęs, be jokios abejonės, impresionistų sąjūdis nebūtų taip greit iširęs.

Kitas nuolatinis „Gerbua" lankytojas Dega tiek pat domino, kiek erzino,— tai Vistleris; su juo jis stodavo į iš-

kalbingumo dvikovas, kurių ginklai buvo ne špaga ir ne kardas, o adatos, suvilgytos kurarės nuodais. Tačiau šis ekscentrikas ir ekshibicionistas amerikietis buvo ne tiek sąmojingas, kiek piktas, o Dega, nors ir kandus, buvo teisingas ir didžiadvasis. Ilgai trukęs jų bendravimas buvo tik daugybė susikirtimų, dėl kurių Vistleris galų gale buvo apjuoktas ir išėjo iš rikiuotės.

Iš pradžių juodu suartino domėjimasis japonų daile, kurią atrado tuo pat metu ir iš kurios vienas ir kitas vėliau paėmė dalį to, kas yra geresnio jų pačių dailėje. Visi jauni tapytojai tada labai žavėjosi japonų daile; tuo laiku būta vien estampų; tik daug vėliau susipažinta ir su japonų tapyba. Prancūzijoje tiktai po paskutiniojo karo, japonams surengus daugybę parodų, buvo galima susidaryti teisingą šio vertingo meno vaizdą.

Japonų estampai, kai jais susidomėjo Dega ir Vistleris, jau buvo pasidarę madingi prieš kelerius metus. Broliai Gonkūrai gyrėsi pirmieji nusipirkę jų apie 1850-uosius. Menininkai atkreipė dėmesį į šią dailę daug vėliau, kai graveris Brakmonas, draugavęs su Gonkūrais, įsigijo Hokusajo albumą, atkeliavusį dėžėje su porcelianiniais indais. Jis taip jį pamėgo, kad visada nešiodavosi ir visur, kur tik nueidavo, jį rodydavo. Nuo to laiko dailininkai, rašytojai, dailės mėgėjai — tarp jų Bodleras, Biurti, Vilo, Astriukas, Diuranti, Kamiu, Aleksis Ruaras — stengėsi gauti japonų estampų ir jų dailės dirbinių... kurie ne visada būdavo labai geros rūšies. Tik ilgainiui suvokta, kad Utamaro, Hirosigės, Kijonagos, Hokusajo kūriniai pranašesni už dekadentinę XIX amžiaus vidurio produkciją. Anuo metu buvo labai sunku rasti gerų estampų, ir dauguma mėgėjų eidavo pas tokią anksčiau gyvenusią Japonijoje ponią Desua, kurios parduotuvė „Kinijos vartai“ buvo Rivoli gatvėje.

Dega, gerai pažįstamas su Brakmonu, iškart labai susidomėjo japonų estampais. Jis perėmė kai kuriuos jiems būdingus požymius: išryškintą pirmąjį planą, personažų fragmentiškumą, atvirkštinę perspektyvą, spalvines dėmes. Visi šie dalykai iki tol atrodė neįmanomi.

1867 metais taip dar nebuvo, tik po karo bei Komunos Dega kūriniams ėmė daryti didelį poveikį japonų estampai.

Vėliau, kai turėjo lėšų kolekcionuoti, jis nusipirko keletą labai vertingų japonų estampo meistrų dalykų. Kai kuriuos pasikabino bute prie Engro piešinių — iš to galima spręsti, kaip jais žavėjosi.

* * *

Reikia grįžti prie Dega ir Mane santykių, kurie sudaro kryžkelę ne tik šių dailininkų gyvenime, bet ir šiuolaikinės dailės evoliucijoje. Vienas ir kitas pernelyg mėgo tapybą, buvo pernelyg vientisų charakterių, kad tarp jų nebūtų buvę trynimosi; jis net buvo neišvengiamas; jų susikirtimai, sukelti vieno ar kito poelgių, plačiai nuskambėdavo.

Pirmąkart juodu susivaidijo 1865 metais. Dega labai maloniai nusiteikęs nutapė paveikslą, kuriame pavaizdavo Siuzaną prie pianino ir jos besiklausantį Mane, gulintį pusiausėdom ant sofos. Nesugebėdamas pagražinti savo modelių, nepataikavo skaisčiaveidei Siuzanai, ir Mane, kuriam jis padovanojo paveikslą, nepatenkintas, kad jo žmona subjaurinta, šaltakraujiškai perpjovė jį į dvi dalis ir pasiliko tik savo portretą. Dega, atėjęs į svečius, tuoj pastebėjo šį barbarišką poelgį, nė žodžio netaręs, pasiėmė sužalotą kūrinį ir išėjo, trenkęs durimis. Kaip Mane galėjo šitaip padaryti! — atsiduso jis, po trisdešimties metų pasakodamas Volarui apie šitą nemalonumą.— Jam atrodė, kad ponia Mane išėjusi prastai... Koks buvo man smūgis, kai pamačiau pas juos savo etiudą... Išėjau su juo nė neatsisveikinęs, nešdamasis paveikslą. Grįžęs namo, nukabinau nuo sienos jo padovanotą nedidelį natiurmortą. „Pone,— parašiau jam,— siunčiu atgal tamstos „Slyvas".

Juodu susitaikė, nes Dega apsigalvojęs nusprendė, jog Mane buvo teisybė: Siuzanos veidas nepavyko. Deja, kai norėjo atsiimti „Slyvas", sužinojo, kad Mane jas jau pardavęs. Niekad negalėjo dėl to nusiraminti. „Kokia graži buvo ta drobelė!.. Na ir apsigavau tada!" — skundėsi jis.

Paskui jie vėl susivaidijo dėl Mane plepalų. Bertai Morizo šis tvirtino, kad Dega „nesugeba mylėti moters, net jai meilintis žodžiais arba ką nors daryti"; to jam dar neužteko — dailininkų sueigose pasakodavo, jog Dega mylisi tik su tarnaitėmis. Forenas savaip komiškai pavaizda-

vo šį reikalą: „Mane mėgo imti jėga. Dega nemėgo. Mane ir dar kai kurie buvo įsitikinę, kad Dega guli su savo tarnaite. Jie kreipėsi į tarnaitę, ją apklausė. Ji jiems pasakė: „Ar mano ponas? Jis ne vyras. Kartą įėjau į miegamąjį, kai jis keitė marškinius. Jis man pasakė: „Eikite lauk, nelaboji!..“

Šios kalbos pasiekė Dega ausis. Dabar pyktasi kelerius metus. Dega irgi netausojo savo draugo. Nuvykęs pas Mane pasižiūrėti naujausių jo paveikslų, tvirtino, kad jam pavargusios akys, blogai matąs, ir dėl to Mane sunerimo. O iš tikrųjų Dega matė labai gerai; bendri pažįstami Mane pranešė, kad Dega susižavėjęs...

Garbės ženklų pomėgis, kurį nuolat labai naiviai rodė Mane, Dega suteikdavo gerų progų įvaryti jam į jautrias vietas skausmingų banderilių. Kai Mane, de Ničiui gavus Garbės legiono ordiną, Dega prisipažino, kad jei būtų įmanoma, norėtų irgi būti apdovanotas ir darytų visa, ko tam reikėtų, šis irzliai jam užvažiavo: „Na kaipgi, jau seniai žinau, koks jūs buržua.“

Galima sakyti, kad jųdviejų santykiai buvo kaip stalo teniso žaidimas: keitimasis kamuoliukų smūgiais. Dega mokėdavo šiurkščiai atkirsti, bet ir Mane anaiptol nebuvo kantrus žmogus; jis susikovė su Diuranti, nors nei vienas, nei kitas gerai nežinojo dvikovos priežasties. Su Dega dvikova buvo tik žodinė, bet nuolatinė. „Dega užtepa juodą ant baltos, o aš — baltą ant juodos...“ arba „Tais laikais, kai jau tapiau panašius į save, Dega dar tapė tik Semiramidę...“ — šaipydavosi Mane.

O Dega atsikirsdavo: „Jūs jau išgarsėjęs kaip Garibaldis...“ Mat imperatorė neseniai buvo sudavusi per žandą „Olimpijai“. „Mane nusiminęs, nes nesugeba tapyti tokių bjaurių paveikslų kaip Karoliusas-Diuranas, būti išliaupsintas ir apdovanotas ordinu. Jis — menininkas ne iš polinkio, o iš prievartos; katorgininkas, prikaustytas prie galeros irklo...“ „Aš iš tikrųjų manau, kad jis — ne tiek protingas, kiek garbėtroška.“

Taigi matome, koks tonas! Mane mirus, Dega ir toliau kandžiai iš jo šaipydavosi: „Tas Mane! Kai tik ėmiau piešti šokėjas, ėmė ir jis. Visada pamėgdžiodavo.“ Dar viena, paskutinė strėlė, paleista pas Malarme: „...Nors girdavosi aklai sekąs natūrą, bet buvo prasčiausias pasaulyje tapy-

tojas, niekad neteptelėdavo dažais negalvodamas apie meistrus."

Tačiau šie drėksčiojimai ir kąsčiojimai negalėjo nuslėpti jųdviejų savitarpio potraukio ir žavėjimosi. Jų atveju prisimeni varžybas, dėl kurių visą gyvenimą žodžiais kirsdavosi Matisas su Pikasu.

Dega kandumas buvo lyg koks žaidimas, jo galvosena, neturėjusi didesnės reikšmės; tai įrodo faktas, kad jis labai nusiminęs sekė Mane ligos eigą. Jie tada buvo piktuoju jau kelinti metai. „Mane žuvęs,— rašė jis Poliui Bartolome 1883 metų pradžioje.— Sako, gydytojas Hiuro de Vilnevas apnuodijęs jį skalsėtais rugiais. Kai kurie laikraščiai jau pasistengė paskelbti, kad greit mirsiąs. Tikiuosi, namiškiai tai perskaitė pirma jo. Jis nieko nenutuokia apie savo būklę, o į koją jau įsimetusi gangrena." 1880 metais Mane labai pradėjo skaudėti kairįjį kelį. Iš pradžių manyta, kad tai reumatas. Ligai progresuojant, teko pripažinti akivaizdų faktą, jog čia — dinaminė ataksija, už kurios slypėjo nelabai garbinga... nugaros smegenų džiūtis. Dvejus metus, kad ir gydomas, Mane vos vilko kojas; jam būdavo tai geriau, tai blogiau. Nors anais laikais jau turėta veiksmingų priemonių kovai su šia liga,— kalio jodidas, gyvsidabris,— menkai apie tai nusimanantis gydytojas nusprendė, kad reikia amputuoti koją; dėl to vargšas Mane, baisiai prisikankinęs, 1883 metų balandžio 30 dieną ir mirė. Jam buvo penkiasdešimt vieneri metai.

Dabar Dega, nors kartais jį dar apimdavo pagieža,— reikia neužmiršti, kodėl jis būdavo kandus,— pirmutinis atidavė Mane pagarbą. „Mes nežinojome, kad jis toks didis",— pasakė jis, eidamas iš pirmos personalinės savo draugo kūrinių parodos, surengtos metams praėjus po jo mirties. Jis pasiliko menkinimo monopolį ir nepakęsdavo, kad kas nors jam girdint pultų Mane. „Kas jums leidžia spręsti, ko vertas Mane?" — klausdavo jis kritikus. Jam pavyko nusipirkti keletą kūrinių, likusių Mane dirbtuvėje, tarp jų — fragmentą antrojo „Maksimiliano egzekucijos" varianto, kurį Siuzanos brolis paikai supjaustė į atskiras dalis, tikėdamasis lengviau parduoti. Volaras irgi nusipirko vieną iš tų gabalų ir, sužinojęs, kad Dega turi fragmentą, vaizduojantį seržantą, vadovaujantį egzekucijai, atvyko

parodyti jam, ką įsigijęs. Dega pasipiktino Mane įpėdinių vandalizmu: „Ir vėl ta šeima!.. Saugokitės tos šeimos!“

„Paskui susitvardęs atsistojo tarp manęs ir paveikslo ir, uždėjęs ant jo ranką, lyg perimdamas savo nuosavybėn, tarė: „Parduosite man šitą. Ir nueisite vėl pas ponią Mane, pasakysit, kad aš noriu seržanto kojų, kurių trūksta mano gabale, ir to, ko trūksta jūsiškiame: „Maksimiliano ir generolų grupės... Pasakykit, kad šiek tiek užmokėsiu...“ Deja, Volaras grįžo nieko nepešęs: ponia Mane kitais gabalais buvo užkūrusi krosnį.

Dega atstatė drobę, vietoj trūkstamų gabalų palikęs baltas vietas; tačiau piktas likimas lėmė, kad šis kūrinys būtų galutinai sugadintas: „Maksimiliano egzekuciją“, parduotą po Dega mirties, nupirko Londono Nacionalinė galerija... ir jos saugotojai anglai šią drobę vėl suraižė į gabalus.

* * *

Prasidėjus „Gerbua“ sueigoms, dar nediskutuota apie tai, kas vėliau sudarys charakteringus impresionizmo požymius: apie atmosferos spalvą, spalvos pakitimą esant skirtingam apšvietimui, skaidymą potėpiais ir naudojimą paletės, susidedančios tik iš trijų pagrindinių ir trijų papildomų spalvų... Apie šiuos dalykus bus diskutuojama maždaug 1874-aisiais ir dar dešimt metų. Impresionizmas anaiptol neatsirado staiga. Jo apibrėžimas ilgai buvo neaiškus ir įvairavo; tai priklausė nuo autorių. Iš pradžių buvo faktinis impresionizmas, vėliau — kodifikuotas, pagrįstas doktrina. Kol kas tik buvo neigiami akademistinės tapybos siužetai, tiriamas Barbizono tapytojų ir Kurbe realizmas, ieškoma įkvėpimo Bodlero ir Gonkūrų pasisakymuose. Impresionizmas iki 1870 metų — tai šiuolaikiškumas, ir Mane su savo draugais siūlė nebetapyti dirbtuvėje, būti šiuolaikinio gyvenimo ir įvairių jo aspektų tapytojais ir reikšti juos kaip galima objektyviau. Ne visi Batinjolio grupės nariai laikėsi tų pačių principų. Nesutarimų objektas buvo kaip tik plenero tapyba, kuriai smarkiai priešinosi Dega ir prie kurios Mane prisidėjo vėlai ir neilgam.

Reikia pažymėti, kad šias progresyvias idėjas pirmiausia iškėlė literatai ir kad impresionizmo sąjūdžio atsiradi-

mas ir plėtotė turi tam tikrą ryšį, pavyzdžiui, su siurrealizmu. Abiem atvejais šio sąjūdžio genezę paženklino poetų bei rašytojų idėjos ir veikla. Dailininkai jais pasekė.

Šiuolaikines idėjas „Gerbua“ kavinėje kėlė jaunas rašytojas, Mane ir Dega amžininkas. Lui Edmonas Diuranti, gimęs 1833 metais, nesantuokinis Prospero Merime sūnus, pasak Fransua Foskos, buvo „autorius dviejų romanų, kupinų energingo ir įžvalgaus realizmo... reto intelekto žmogus, kurio idėjos ir dailėje, ir literatūroje buvo aiškiai reforminės. Žavėdamasis tiesa ir nuoširdumu, jis gal karščiau už kitus reikalavo, kad dailininkai atsisakytų istorinių bei mitologinių siužetų ir vaizduotų šiuolaikinio gyvenimo scenas“.

Šis žmogus, visų nuomone, buvo patrauklus. Armanas Silvestras, kuris su juo daug bendravo, rašo, kad buvo švelnus ir jautrus, šiek tiek linkęs laikytis nuošaly, prislėgtas nesėkmių. „Nematyti, kad būtų turtingas, bet nuostabiai švarus ir labai gero tono. Veidas, apskritai simpatiškas ir orus, su trupučiu kartėlio... Buvo šviesiaplaukis, galva jau labai praplikusi, akys gyvos ir romios. Jis kartais skausmingai išsišiepdavo, tada lūpose tartum būdavo įrašytas visas jo gyvenimas.“

Dega labai sudomino pirmas jo romanas „Anrietės Žerar nelaimės“, susilaukęs tam tikro pasisekimo, o dar labiau — idėjos, kurias jis gynė neilgai ėjusiame žurnale *Le Réalisme*. Diuranti idėjos teikė medžiagos jų pašnekesiams „Gerbua“ kavinėje prie marmuro staliukų. Kadangi su Mane nebuvo įmanoma keistis mintimis kuria nors viena kryptimi, net kai prisidėjo prie realizmo, Diuranti teorijas toliau vystė Dega. Visi šio laikotarpio dailės istorikai mano, kad nemažai idėjų, kurias Diuranti išdėstė 1876 metais išėjusioje brošiūroje „Naujoji tapyba“, nors ir tiesiogiai nepareikštos paties Dega, buvo svarstomos per jų pašnekesius ir jo savotiškai išgrynintos. Tiktai Giustavas Kokjo,— bet jis radosi vėliau,— yra kitokios nuomonės: „Dega, tikrasis Dega, už viską skolingas Poliui Diuranti. Tai Diuranti, o ne kuris nors kitas, nuplėšė nuo jo konvencionalaus dailininko, „pompje“, antpečius; atėmė šovininę ir kardasaitį; drįso siekti šventvagiška ranka spindinčio šalmo ir sudegino pliumažą. Savo kalbomis, pasisakymais, nepaliau-

jamais raginimais Diuranti pakirto homeriškų siužetų tapytoją aliejumi. Papurtė jį, patąsė, griežtai pareikalavo tapyti kitaip, imtis kitokių siužetų, visus vadinamuosius istorinius kartonažus palikti Kormono būriui, Žozefui Blanui ir bendrovei...

Tada, verkdamas kruvinomis ašaromis, Dega susukęs nukiša į dirbtuvės kampą,— ten vėliau jos bus atrastos,— šventąsias drobes „Semiramidę“ ir „Jeftės dukterį“.

Reikia atsižvelgti į tai, kad dėl Dreifuso bylos Kokjo, galima sakyti, visa širdimi nekentė Dega, o Diuranti, žinoma, rado daugiau nei Mane argumentų jam įtikinti, kad atsisakytų istorinės tapybos ir imtų vaizduoti šiuolaikinį gyvenimą.

Abu šie vyrai labai susidraugavo. Diuranti, laimė, mirė dar jaunas, keturiasdešimt septynerių metų, 1880-aisiais, todėl, be abejo, nespėjo susipykti su Dega. Šis metai iki rašytojo mirties nutapė nuostabų, kupiną dvasingumo jo portretą.

Be to, juos, kaip ir panašios pažiūros, tikriausiai artino tai, kad juodu jautė antipatiją Mone, Renuarui ir Sislėjui, kuriems prikišo, jog ignoruoja piešinį.

Nors ir nenorime mažinti Diuranti nuopelnų, bet turime pripažinti, kad, skelbdamas dailininkams, jog reikia atsisakyti gražiojo akademistų liaupsinamo idealo, ir ragindamas juos vaizduoti šiuolaikinį žmogų tokį, koks yra, su jo drabužiais ir jo visuomeninėje aplinkoje, jis tik perėmė ir toliau vystė Bodlero, o dar labiau Gonkūrų idėjas. Tuo aiškintina, kodėl Edmonas de Gonkūras, aplankęs Dega jo dirbtuvėje, nustebo supratęs, kad jųdviejų su broliu koncepcijos Dega gerai pažįstamos. Gonkūrai, beje, iš dailininkų ne tik reikalavo, kad „matytų“ savo laiką, bet ir ėjo daug toliau negu Diuranti — smerkė istorinės tapybos bituminius dažus ir dailininkams siūlė semtis įkvėpimo iš japonų estampų skaisčių spalvų ir drąsios sandaros.

Sprendžiamaisiais 1867 metais, kai Dega prisidėjo prie realizmo, iki to dar nebuvo prieita. Viskas tebebuvo gimimo stadijoje, ir būsimųjų impresionistų teorijos atrodė kaip tarpžvaigždinis miglynas. Keista šioje situacijoje buvo tai, kad Dega tuo tarpu, kai susipažino su Mane ir prisidėjo prie realizmo, ėmė tapyti kūrinius, visiškai nesiderinančius

su idėjomis, dėl kurių jis „Gerbua“ kavinėje diskutuodavo su dailininkais ir literatais,— kūrinius, kurie naujųjų idėjų akivaizdoje atrodė tikrai neįprasti. Jie buvo savotiškas atsitraukimas atgal, palyginus su „Belelių šeimos“ portretu,— tarytum, nerdamas į realizmą, būtų norėjęs pats sau įrodyti, kad sugeba tapyti ir istorinius paveikslus, atitinkančius akademizmo tradiciją. Jis buvo užsimojęs atnaujinti istorinį paveikslą suteikdamas jam realizmo. Norėjo, kad istoriniai personažai elgtųsi kaip jo amžininkai, — idėja, kurią vėliau perėmė kai kurie konvencionalūs dailininkai, pavyzdžiui, Žeromas, Kazenas, Danjanas-Buvre...— biblijos personažus vaizdavę apsivilkusius surdutais!..

Reikia pripažinti, kad būtent dėl įgimto sąžiningumo, suvokęs savo ribas, Dega galutinai atsisakė tapytojo istorininko karjeros. Ir išbraukė tuos metus, kuriuos prarado kurdamas dideles nesudėtingas ir nelabai įtikinamas kompozicijas.

IV skyrius

ŠIUOLAIKINIO GYVENIMO IEŠKANT

Tuo laikotarpiu, kai jis ėmė bendrauti su Mane ir „Badeno“ bei „Gerbua“ kavinėse prasidėjo diskusijos, kurių dėka vėliau susidarė Batinjolio grupė, Dega buvo įsitraukęs, tikriau sakant, įsipainiojęs į tapybą, labai tolimą toms idėjoms, dėl kurių ginčydavosi su draugais. Tad šių akyse negalėjo neatrodyti įtartinas.

Baigęs „Belelių šeimą“, kurios laisvumas prieštaravo akademistiniams receptams, jis kaip tik nukrypo į akademizmą. Ir galbūt šis voltfasas buvo viena iš priežasčių, dėl kurių jis iki pat 1867 metų delsė siųsti Salonui Belelių portretą. Nereikia manyti, kad šitaip atsitraukdamas prisidėjo prie Kutiuro ar Gleiro ginamų principų; čia jo tik mėginta konvencionalumo sustingdytai tapybai suteikti šiuolaikinį požiūrį. Jis buvo įsitikinęs, kad tai darydamas prisijungia prie savo „Gerbua“ kavinės draugų idėjų. Toks jo elgesys atrodo gana natūralus turint galvoje, kad dėl savo pasi-

ruošimo, žavėjimosi Engru ir Delakrua jis laikėsi nuomonės, jog istorinė tapyba — tauriausias dailės žanras.

Šio ambicingo užmojo rezultatai pasirodė gana menki, nors jis labai daug dirbo: didelėms savo kompozicijoms padarė tūkstančius piešinių, eskizų, apmatų. Jo artimieji išsigando, pamatę, kad jis taip pasinėręs į darbą; 1863 metais brolis Rene rašė: „Jis dirba kaip padūkęs ir galvoja tik apie viena — tapybą. Neranda laiko nė prasiblaškyti — taip pluša." O tėvas lyg aidas paantrina: „Mūsų Rafaelis vis dirba, bet nepadarė dar nieko užbaigto, o metai bėga..." Negali atsistebėti, kad tik tokių rezultatų davė šis didžiulis darbas, juoba kad jo akademistiniuose tapybos kūriniuose neberandi jokio kompozicijos laisvumo ir apskritai asmenybės, kurie sudarė „Belelių šeimos" vertę, laisvumo, kuris simbolizuos jo būsimąją kūrybą. Čia lyg kažkoks pertrūkis. Po dešimties metų Dega bus laikomas judesio ir gyvybingumo raiškos meistru, o dabar savo istorinėse kompozicijose vaizduoja tik nejudančias figūras. Sakytum, akademistinio žanro laikymasis pakerta jo polėkį, todėl stilius — sunkus ir išpūstas.

Šiandien jau žinoma, kodėl taip buvo: Eduarui Dega paprasčiausiai trūko vaizduotės ir užmojo perteikiant pasirinktus siužetus. Jis nesugebėdavo nutapyti įtikinamų vaizdų. Jo „Jauniesiems spartiečiams", „Semiramidei", „Jeftės dukteriai", „Orleano miesto nelaimėms" toli iki grandiozinių Delakrua vizijų. Neskaitant kai kurių detalių, scenos sustingdytos akademinio dėstymo. Pasak Fransua Foskos, taip buvo todėl, kad jis „nemokėdavo nutapyti scenos, kurios nebuvo matęs, nebuvo liudininkas".

„Jaunieji spartiečiai", pradėti 1860 metais lygia greta su „Belelių šeima", atrodo kaip reakcija į šį paveikslą. Siužetas banalus ir būdingas Salono dailei. Dega Danieliui Halevi, paaiškino, kad jį paėmęs iš Plutarcho. „Spartietės merginos iššaukia čia į kautynes vaikinus..." Ochros spalvomis jis mums parodo liesučius jaunuolius, kuriems modeliai buvo Pigalio kvartale surankioti vaikėzai. Visas jo paveikslo originalumas, visa labai nedidelė drąsa — tai, kad juos vaizduoja atvirame ore tokiu kampu, lyg būtų žiūrėjęs nuo pat žemės. Tačiau ir to užteko, kad paveikslas būtų blogai priimtas Salone, o kritikai nenusiramino, nors ir su-

žinojo, jog kompoziciją nutapyti inspiravo viena Pontormo* graviūra. Konvencionalūs dailininkai neberado čia savo antikos nei gražaus idealo, kuris jiems buvo įstatymas, o „Gerbua“ kavinės nepriklausomuosius suglumino siužeto klasiškumas, ir jie ėmė šaipytis.

Dėl šios kritikos kūrinys Dega tapo itin brangus, ir jis laikė jį dirbtuvėje iki pat mirties gerai matomoje vietoje, ant molberto. Jį nupirko Londono Nacionalinė galerija per jo kolekcijų išpardavimą.

„Semiramidė“, kurią jis vėliau pradėjo, liko nebaigta. Tai banalus anekdotinio žanro kūrinys, kur vaizduojama karalienė, lankanti Babilono statybos darbus. Žavėdamasis Delakrua, jis pasirinko vieną iš bravūrinių siužetų, kuriuos taip gerai mokėjo traktuoti „Sardanapalo mirties“ autorius. Buvo madingi Rytai, ir Paryžiaus Didžiojoje operoje ką tik buvo pastatyta Rosinio „Semiramidė“; išgirdęs žavingas jos arijas, Edgaras Dega labai pamėgo italų muziką. Šis paveikslas įdomus vien tuo, kad jo kūryba čia pirmąkart suartėja su Opera.

„Jeftės duktė“ yra tos pačios rūšies kūrinys ir ne daugiau ko verta. Ir pagaliau paskutinis, 1865 metais nutapytas paveikslas „Orleano miesto nelaimės“, didelis viduramžiškas gremėzdas, užmena mįslę, dėl kurios buvo iškelta daug hipotezių. Net imta manyti, kad čia savotiškas perkėlimas į XV amžiaus dekorą nelaimių, kurias patyrė Naujasis Orleanas per Pilietinį karą, į kurį buvo įtraukta Dega kreoliškoji giminė. Jo pusseserė Estelė Miuson, kurią jo brolis Rene vėliau vedė kaip antrą žmoną, šiame kare neteko vyro, konfederacijos armijos karininko.

Visa tai labai neaišku, tik akivaizdu, kad šis paveikslas — toks pat šaltas, neįtikinantis kaip ir kiti. Puikūs vien parengiamieji piešiniai.

Tapydamas šiuos didelius griozdus, dėl kurių nė kiek neišgarsėjo, tuo pat metu Dega sukūrė ir daug portretų, kurie laisvu ir kupinu užmojo stiliumi yra tų negrabių kūrinių priešingybė. Galima save klausti, ar jis nesuvokė, kaip skiriasi jo portretai nuo istorinių paveikslų. Gal jam dar buvo neaišku, kokią kryptį duoti savo kūrybai, ir portretais jis stengėsi nustatyti savo galimybes laisvesniame, akademizmo varžtų nesukaustytame žanre, kur svarbiausia

būtų psichologinė analizė. Akivaizdu, kad portretai labai siejasi su kitais jo kūriniais. Jau iš pat pradžių jį domino žmogaus veidas; eskizų sąsiuviniuose jis pripiešė etiudų pagal Luvro arba Nacionalinės bibliotekos graviūrų kabineto portretus. Vėliau prašydavo pozuoti tėvą, neapolietį senelį, seseris, brolius ir kūrė vieną po kito jų paveikslus. Šia proga reikia pažymėti, kad jis negalėdavo nupiešti portreto žmogaus, kurį nevisiškai pažinojo. Jam reikėjo tam tikro intymumo, ir jis niekad nesutikdavo tapyti nepažįstamų žmonių. Jam visada buvo svetimi aukštuomenės portretistai, dirbdavę kaip fotografai.

Jis nebūtų buvęs Dega, jei iš draugiškumo arba simpatijos modeliui jį būtų vaizdavęs gražesnį ar bent malonesnį. Dažnai klausta, ar jis buvo jautrus moters grožiui. Regis, jo būta abejingo veido bruožų žavesiui, meilumui, dailumui. Jo atvaizduotų net ir brangių jam vyrų bei moterų veidai atrodo paniurę arba negražūs. Bet čia būta įvairių laipsnių. Namiškius, draugus, savo luomo žmones jis vaizdavo nepataikaudamas, bet ir neatgrasiai, negražino, bet ir nebjaurino. Visai kitaip darydavo, kai būdavo žmonės iš liaudies. Čia jau nieko nepadovanodavo. „Galima sakyti,— rašo jo draugas Žoržas Rivjeras,— kad jam būdavo malonu pabrėžti ydas žmonių, nepriklausančių aukštesniam visuomenės sluoksniui."

Šiuo atveju jis elgdavosi priešingai negu Renuaras, kuris stengdavosi parodyti Monmartro kalvos mergyčių, ateidavusių pas jį, į Ūkanų pilį, pozuoti, žavumą, meilumą, veido skaistumą. Toks nusistatymas piktindavo Dega. Jis čia įžiūrėdavo savotišką sukčiavimą. „Jam žmonės buvo bjaurūs,— rašo Rivjeras,— bent dailės požiūriu."

Šiuo laikotarpiu datuojama keletas svarbių portretų: ponios Kamiu, puikios pianistės, kurios grojimo jis mėgdavo klausytis; jo draugo Valerno, kurį atvaizdavo naudodamasis dagerotipija; gitaristo Pagano, skambinančio Ogiustui de Ga,— šedevras, kuris, prieš patekdamas į Luvrą, iki pat mirties kabojo viršum dailininko lovos; brolio ir sesers Diho — juos pirmąkart susitiko „Močios Lefevr" dietinėje valgykloje Tur d'Overno gatvėje; aktorės Ristori, kurią jis savotiškai garbino, ir pagaliau Operos šokėjos panelės Fiokr, kurią atvaizdavo balete „Šaltinis". Tai didelė kom-

pozicija, siejanti akademistinius kūrinius su scenomis iš Paryžiaus gyvenimo, kuriam jis atsidės. Ši drobė gana nevykusi ir iškankinta. Jis tapė ją iki pat ryto, kai buvo atidarytas Salonas, ir padarė klaidą: nors dažai dar ne visai buvo išdžiūvę, davė ją padengti lako sluoksniu. Uždarius Saloną, nepatenkintas savo darbu, nusprendė pašalinti laką ir drobę retušuoti. Ši operacija sugadino paveikslą, ir jis turėjo jį beveik visą pertapyti. Todėl susidaro iškankinimo ir negrabumo įspūdis, nors yra keletas gražių vietų. Visiškai praregėjęs, jis pamatė savo trūkumus ir į šią drobę numojo ranka. Ji kelerius metus, lyg atlikdama bausmę, išstovėjo jo dirbtuvėje atremta blogąja puse į sieną.

Jo, kaip portretisto, kūryboje autoportretai vaidina svarbiausią vaidmenį. Pakartosime, Dega drauge su Goja, Sezanu ir Van Gogu buvo iš tų dailininkų, kurie dažniausiai patys save vaizdavo. Suskaičiuota ne mažiau kaip devyniolika jo autoportretų,— o Rembrantas sukūrė šešiasdešimt,— tačiau neaišku, ko jis ieškojo savo veido bruožuose. Rembrantas norėjo nupiešti ne tiek savo paties, kiek gėrovo, bojarino, kario portretą, savim naudodamasis kaip modeliu, o Dega tik vaizdavo save taip, kaip veidrodis atspindėjo niūrius jo veido bruožus, nesistengdamas atskleisti vidinio gyvenimo. Sakytum, šitaip save rodydamas, atlikinėjo kažkokį masochizmo veiksmą.

Apskritai portretai, kuriuos jis sukūrė per septintąjį dešimtmetį, tikriausiai suvaidino svarbų vaidmenį jo evoliucijoje. Be abejo, jie, taip pat Mane ir Diuranti pasisakymai, galutinai įtikino jį, jog reikia atsižadėti didžiojo istorinės tapybos žanro, kuris nebuvo jo sritis, ir turėti omenyje, kad šiuolaikinio gyvenimo reiškimas — anaiptol ne menkesnė veikla. 1867 metais jis konstatavo, kad po „Belelių šeimos" veltui gaišęs laiką, kurdamas akademistines kompozicijas.

Visiškai nepasisekus „Orleano miesto nelaimėms", kurias be galo ilgai tapė, jis nusprendė savo darbui duoti naują linkmę. Tvirtai pasiryžęs vaizduoti savo epochą,— iš tikrųjų daugiausia vaizdavo savo epochos Paryžiaus aplinką,— jis susidarė impozantišką sąrašą traktuotinų siužetų: muzikantai, kepėjai, šokėjos, kavinės, gedulas, svaigulys, garvežiai, geležinkelio stotys, laivai, rūkytojai — programa visam tapytojo gyvenimui.

Nors ir padarė tokį posūkį, tačiau nemanė nutraukęs ryšius su savo jaunystės idealu. Jis tebelaikė save lyg ir klasicistu ir Džordžui Murui, kuris „Naujųjų Atėnų“ kavinėje jam pasakė: „Jūs, revoliuciniai tapytojai...“, griežtai atsikirto: „Revoliuciniai! Na jau ne! Mes — tradicija, sakiau ir sakysiu. Ir galbūt Ticianas man tartų keletą žodžių prieš lipdamas į gondolą.“ Šią mintį jis tvirtai įsikalė į galvą ir gyvenimo pabaigoje konstatavo tai, rodydamas savo aktus: „Aš čia tapau „Moteris maudymosi dubenyje“, o kitais laikais būčiau tapęs zuzanas maudyklėje“, šitaip pabrėždamas savo ryšį su klasikine tapyba. Todėl Giustavas Kokjo piktai drėbtelėjo, kad jis esąs tik nenusisekęs „pompje“.

* * *

Nors Dega neįvykdė užsibrėžtos programos, nes atsisakė gedulo ir svaigulio scenų, tačiau traktavo apsčiai siužetų, liečiančių Paryžiaus gyvenimą ir labiau atitinkančių jo, buržua, pažiūrą į tam tikrus Paryžiaus reginius. Dviejų iš tų siužetų, pasirinktų pirmiausia, jis ilgai laikėsi; jie glaudžiai siejasi su jo gyvenimo būdu ir pomėgiais: tai Opera ir arklių lenktynės.

Operą jis pamėgo dar vaikystėje, kuri skendėjo muzikoje. Išėjęs iš jaunuolio amžiaus, pradėjo uoliai lankyti salę Le Peltje gatvėje, kur vėl atrado kai ką iš savo šeimyninės aplinkos. Jis ne tik buvo labai gerai susipažinęs su kūriniais, bet ir pažinojo per tėvą daugumą orkestro muzikantų ir dainininkų. Taigi Opera jau 1868 metais — jis negaišo laiko po „Orleano miesto nelaimių“ — įkvėpė jam pirmą didelį šedevrą: „Operos orkestrą“. Šioj garsioj drobėj, kuri dabar yra *Jeu de Paume* (impresionizmo) muziejuje, vaizduojami muzikantai senosios Paryžiaus Operos orkestrinėje. Čia matyti violončelistas Pije, fagotininkas Diho, fleitininkas Alesas, kontrabosistas Gufe, į kuriuos žvelgia kompozitorius Emaniuelis Šabrije, vos išsikišęs iš ložės. Muzikantų grupę Dega pramogos dėlei papildė keletu savo draugų. Ši svarbi kompozicija buvo ne tik prieš kelerius metus pradėtos muzikantų portretų serijos baigtis, bet ir

pirmas bandymas perteikti dirbtinę šviesą, kurią Dega imsis vaizduoti.

Netrukus jis pastebėjo, kad tai, kas vyksta scenoje, daug labiau atitinka jo poreikį perteikti gyvenimą ir judesį. Nors muzikantai nekrutėjo, sutelkę dėmesį į natas, tačiau viskas viršum jų, scenoje, judėjo, skriejo formų ir spalvų sūkuryje. Reikšdamas būtent šį lakų judesį, Dega ypač po 1872 metų pasirodys artimas impresionistams ir daugeliu atžvilgių — net vienas iš jų. Tai, ką šie stengėsi išreikšti, — akimirksnį, perteikdami šviesos spalvą, jis darė mėgindamas pagauti judesį. Abiem atvejais siekta akimirksnio išraiškos. Impresionistai bandys nustatyti peizažo spalvų įvairavimus, o jis — kruopščiai skaidyti šokėjos judesius įvairiose jų fazėse.

Dega susidomėjo Opera, baletu ir šokiu ne pagautas impulsyvaus jausmo, o paskatintas valios, paremtos tiksliomis techninėmis žiniomis. Pradėjęs nuolat buvoti užkulisiuose, artistų foje bei parteryje, jis ėmė rinkti žinias apie griežtą ir detalią šokio techniką, teirautis dėstytojų ir balerinų, pripiešė sąsiuvinius eskizų ir prirašė pastabų, kurias vėliau naudojo kurdamas paveikslus, pasteles, monotipijas, litografijas ir skulptūras. Stengdamasis sugauti gestą ar pozą, viską žymėjosi ir galų gale taip tiksliai žinojo šokio figūras, lyg pats būtų buvęs baletmeisteris. Specialistai, kuriems šiandien pateikiami jo etiudai, gali tuoj nustatyti, kur kokie pa ir kokios figūros,— viskas kuo tiksliausia.

Jis ne tik tapo Paryžiaus Operoje gerai pažįstama figūra, bet ir pasidarė savotišku orakulu; jo nuomonę visi taip vertindavo, kad būdavo kviečiamas dalyvauti baleto klasių egzaminuose. Labiausiai jo mėgstama aplinka buvo senoji Opera Le Peltje gatvėje: ją vaizduoja du garsiausi jo paveikslai —„Baleto foje Operoje“ ir „Šokio repeticija“, o kiti ne mažiau garsūs kūriniai, kaip „Baleto repeticija scenoje“ arba „Šokėja aunasi batelį“, susiję su Garnje Opera, kurios užkulisius jis lankė iki šio amžiaus pradžios.

Be šių baleto, repeticijų ir kitų scenų, jis sukūrė daug balerinų portretų: būtent panelių Šabo, Sal, Sakr ir Sanlavil. Pastarajai, kurią ypač vertino, jis dedikavo vieną iš savo juvelyriškiausių eilėraščių.

Jo šokėjų portretuose stebina — Kokjo, galąsdamas ant jo dantį, neužmiršta tuojau to iškelti — gyvuliška veido išraiška, vulgarumas, bruožų šiurkštumas... Mat tos šokėjos — liaudies dukros. Tačiau jis skyrė joms dėmesį, kuris viršijo jų meną, bet galima drąsiai eiti lažybų, kad tikslas buvo kuo doriausias. Niekas nei jo laiškuose, nei draugų paliudijimuose nerodo jį turėjus meilės nuotykį su kuria nors balerina. Tik Siuzana Mant pasakoja, kad jis mėgdavęs atsistoti po laiptais, kuriais, pasibaigus pamokoms, kopdavo į viršų baleto mokinės...

Tačiau tikra tiesa, kad kai kurioms iš tų panelių jis jautė draugiškumą ir jomis domėjosi. Iš jo laiškų matyti, jog sekė jų pažangą, davinėjo patarimų dėl sutarčių, kartais su smulkiausiomis detalėmis. Kai kada jas užtardavo Operos direktoriui arba rekomenduodavo savo draugui Liudovikui Halevi*, kuris, kaip Instituto narys, buvo įtakingas asmuo. Galima manyti, kad jį jaudino nemalonios sąlygos, kuriose anuomet gyveno šokėjos, verčiamos užsiiminėti savotiška liuksusine prostitucija. Daug metų į jo dirbtuvę eidavo pozuoti jaunos būtybės. Apie šiuos nesiliaujančius lankymus, nepalankiai aiškintus kaimynų, buvo pranešta policijai, ir, pasak Kokjo, jį užgriuvo papročių saugotojai... Užgriuvo, žinoma, be pasekmių. Ilgame jo gyvenime, taip mažai šildytame meilės, patvariausia iš visų aistrų buvo domėjimasis šokėjomis. Daugiau kaip keturiasdešimt metų jis be atvangos vaizdavo jų laikysenas ir spragsinčių dujinių prožektorių šviesą jų sijonėliuose.

Arkliams jis tiek laiko neskyrė. Tačiau keleri metai iki Prancūzijos ir Prūsijos karo nepaprastai jais domėjosi. Nereikia daug aiškinti, kuo panašios gali būti šokėjos į lenktyninius žirgus,— tai akivaizdu. Metų metus Dega lankė hipodromus su eskizų bloknotu kišenėje, pasikabinęs per petį žiūronus: nuvykdavo į Lonšaną, Otejį, Venseną, Sent Ueną, Angjeną, žiūrint koks būdavo sezonas, o gražiom dienom pasiekdavo net Santiji ir Fontenblo.

Jo dienos buvo griežtai suskirstytos: rytą — dirbtuvė, popiet — arklių lenktynės, vakare — Opera ir balerinos.

Tačiau reikia pažymėti, kad arklių lenktynių scenas jis tapė jau ilgą laiką prieš tai, kai pakėlė akis į balerinas, kai dar buvo įknibęs į akademistines kompozicijas. Jo arklių

etiudai žinomi jau nuo 1858 metų. 1860—1862-aisiais jis nutapė „Epsomo žokėjus“, turbūt prisiminęs trumpą viešnagę Anglijoje, kurios neaptikta jokių pėdsakų; 1862-aisiais sukūrė „Džentelmenų lenktynes“ ir „Arklidėje“, o 1866-aisiais —„Kliūtinį jojimą“, kurį pasiuntė į Saloną.

Vis dėlto palyginti su baletu arklių lenktynės jam buvo „antroje vietoje“— tik malonus poilsis paįvairinti viešnagei pas bičiulius Valpensonus, kurių Menil-Jubero pilis buvo netoli Peno žirgyno, kur jis galėdavo stebėti, kaip išjodinėjami grynakraujai žirgai. Jis baisiai mėgo šią Prancūzijos sritį, kuri jam priminė Angliją — su pievomis, gyvatvorėmis ir pelkėmis; tačiau kartais koneveikdavo lietų, dirvos drėgnumą ir per daug vešlią augmeniją.

Šie etiudai buvo padaryti tais laikais, kai jis pradėjo bendrauti su Mane, ir gana įdomu konstatuoti, kad būtent Dega, įtarinėtas akademizmu, Eduarui Mane atskleidė lenktynes, vieną mažiausiai ginčijamų šiuolaikinio gyvenimo aspektų.

Dega domėjosi arklių lenktynėmis, žirgais ir žokėjais ne tiek dėl spalvų žaismo žaliame vejos fone, kuriuo po penkiasdešimt metų žavėsis Diufi. Jis visų pirma norėjo perteikti judesį, gyvų linijų žaismą, ir kai kurios jo žirgų lenktynės, ypač pirmosios,— tiktai paspalvinti piešiniai. Tik gana vėlai pasirodė skaistūs ir švytintys peizažai, labai atidžiai stebėti ir artimi impresionizmui tuo, kad naudotos šviesios spalvos. Toks būtent atvejis —„Karieta arklių lenktynėse“, nutapyta 1870 metais; bet reikia pažymėti, kad čia — peizažai, atkurti dirbtuvėje, nes Dega nenorėdavo statytis molberto atvirame ore. „Oras, kurį matome meistrų paveiksluose,— ne tas oras, kuriuo kvėpuojame“,— sakydavo jis.

Štai anekdotas, papasakotas Polio Valeri ir susijęs su arklių lenktynių žiūrėjimu. Sykį, važiuodamas į Šantiji, Dega pateko į vieną kupe su chuliganais, kurie pradėjo lošti žymėtomis kortomis. Jie pakvietė jį žaisti su jais. Supratęs, kad nori jį apgrobti, pasakė niekad nelošiąs. „Tai ko tada trenkiatės į arklių lenktynes, jei nelošiate?“— grasinamu tonu tarė sukčiautojai.

Nežinodamas, kas iš to išeis, jis paslaptingai tarė: „Labai nustebtumėme sužinoję, ko aš ten trenkiuosi“,— ir gud-

riai nusišypsojo. Jo manevras pavyko. Chuliganai sunerimo, manydami turį reikalą su policininku iš lošimų brigados, ir artimiausioje stotyje išlipo.

Nors sugebėjo dėmesingai stebėti, analizuoti ir atsidėjęs ištyrė arklio anatomiją,— turime jo šimtus ne tik šokėjų, bet ir arklių techniškų etiudų,— tačiau galimybę tiksliai perteikti — beje, gana vėlai — arklio šuoliavimą jam davė fotografija. 1881 metais iš straipsnio laikraštyje *Le Globe* jis sužinojo apie anglų majoro Maibridžo sugalvotą metodą judesiui išskaidyti naudojant momentines fotonuotraukas. Šis atliko daug bandymų su gimnastais, paukščiais ir arkliais. Iki tol buvo manyta, kad pastarieji šuoliuoja priešakines kanopas ištiesę tame pačiame aukštyje. Šitaip juos ir vaizdavo Dega. Maibridžas savo momentiniu fotografavimu parodė, kad priešakinės kojos nebūna tame pačiame lygyje.

* * *

Tapydamas Operoje arba Lonšane, vaizduodamas muzikantus, balerinas arba žirgus, Dega nesiskyrė su savo aplinka; nesiskyrė su ja ir vaizduodamas paplūdimio scenas, kurios, be abejo, yra vieni iš jautriausiai nutapytų jo kūrinių.

Keliose serijose, kurios tęsiamos iki pat 1890 metų, jis vėliau ėmėsi lygia greta vaizduoti ir vietas, kuriose pats buvo pašalinis žmogus ir į kurias stengėsi patekti iš smalsumo. Šios serijos paženklintos realizmo — vienos labai, kitos mažiau,— realizmo, artimesnio Gonkūrams negu Zola. Prie šio jis iš tikrųjų priartėjo tik nedaugelyje retų paveikslų: „Absente", „Prievartavime" ir „Skalbėjose". Čia vien trumpas susigundymas, lyg apsisukimas šokant valsą su idėja negu gilaus įsitikinimo išraiška, juoba kad šios taip kruopščiai atvaizduotos scenos yra statiško pobūdžio, labai tolimo jo temperamentui. Jauti, kad stambiam buržua Dega atrodė, jog šių kompozicijų modeliai priklauso savotiškam žmonių zoologijos sodui. Jo devizas buvo „Smalsauti ir būti pranašesniam", tačiau jis atidžiai viską stebėjo; todėl pasikeitė pobūdis jo paveikslų, kurių siužetai buvo labai panašūs į konvencionalių tapytojų, kaip Bajis, siužetus. Ten, kur šis arba Žerveksas, Avi, Bastjenas Lepa-

žas ir Frianas įžiūrėjo tik papasakotiną banalų įvykį, anekdotą, jam buvo įdomu vien kompozicija, išraiškų, spalvos tyrimas, žodžiu, tapyba.

Ilgai stengtasi išaiškinti, kokia prasmė paveikslo, šiandien vadinamo „Prievartavimu“, kurį Dega paprastai vadino „Ginču“. Banaliai apstatytame, beveik skurdžiame kambaryje, susikišęs į kišenes rankas, atsirėmęs į durų staktą, vyras žiūri į nusirengiančią moterį. Pasak Elenos Ademar, čia — epizodas iš mažai žinomo Zola romano „Madlena Fera“. Susigūžusi jauna moteris prisipažįsta, kad negali užmiršti savo pirmo mylimojo. Galbūt... Viskas šioje scenoje keista, beveik siurrealistiška, ir atmosferai nestinga panašumo į kai kurių Baltiuso* kūrinių atmosferą. Yra kažkas dviprasmiško, neramaus, keliančio liguistą jausmą. Paveikslas — Filadelfijos muziejuje, kuris jį priėmė po to, kai atmetė Bostono muziejaus saugotojas, nurodydamas, kad „šie žmonės tikriausiai nesusituokę, nes lova viengulė...“ Ir pagalvok tu man apie tai!

1876 metais nutapytas „Absentas“, kuris iš pradžių buvo vadinamas „Kavinėje“,— taip pat scena *à la Zola,* primenanti „Spąstus“: tokia reta žanrinė kompozicija. Norėdamas nutapyti šią nusmukusią porą, paskendusią alkoholyje, Dega kreipėsi į tikrą girtuoklį, graverį Marsleną Debuteną — asmenybė! — ir aktorę Eleną Andre. Dekoru buvo pasirinkta „Naujųjų Atėnų“ kavinė. Elena Andre buvo gana žinoma artistė, vienu tarpu — net Režanos varžovė. Kaip Žana Samari, ji bičiuliavo su dailininkais, ir ją taip pat atvaizdavo Mane, Renuaras ir Žerveksas. Jai patiko šios kompozicijos vaidmenys, ir ji leidosi nugrimuojama, kad galėtų dėtis nusmukusia girtuokle, kurios reikėjo Dega. Po dvejų metų Žerveksas atidavė pelnytą pagarbą jos kūno formoms savo „Roloje“, atvaizduodamas ją paliktą nuogą sujauktoje lovoje. Dega šiam konvencionaliam tapytojui, gaminusiam paryžietiškus anekdotinio žanro paveikslus, klastingai patarė viename savo paveikslo kampe pridėti atvarstytą korsetą, kad viskas atrodytų realistiškiau. Poveikis buvo toks, kad Žerveksas turėjo atsiimti paveikslą iš Salono, kur jis sutraukdavo minias žmonių.

Vargšas Žerveksas, padegėjas prieš savo norą, galėjo pasiguosti tuo, kad dėl „Absento“ irgi kilo skandalas. 1893

metais Londone išstatytas paveikslas buvo spaudoje įvykusios polemikos centras. *Brighton Gazette* kritikas rašė: „Tobulas bjaurumas; šis tapinys, nors atliktas palaida technika, yra gryna provokacija. Spalva tokia pat atstumianti kaip ir personažai: netašytas, gašlus prancūzų darbininkas ir liguista grizetė; tikrai atstumianti pora. Dėmesį patraukia koktus siužeto naujumas. Gėrėtis galima nebent menininko sugebėjimais, tik ne siužetu."

Ši ataka ir kiti vieno galo puolimai Džordžą Murą, grįžusį į Angliją, paskatino ginti savo „Naujųjų Atėnų" draugus impresionistus. Įsismaginęs jis parašė knygą, skiriamą „Šiuolaikinei tapybai"; ji labai prisidėjo prie to, kad Anglijoje būtų imta vertinti Mane, Mone, Dega ir Vistlerį. Prieš patekdamas į Luvrą, „Absentas" buvo įsigytas anglų paveikslų kolekcionieriaus Henrio Hilo.

Kiti tos pačios nuotaikos paveikslai buvo „Pedikiūras" ir „Medvilnės priėmimo kontora"; pastarasis — viešnagės Naujajame Orleane prisiminimas. Jis labiau siejasi su „Belelių šeima"; tai grupinis portretas.

Išeidamas iš namų, Dega dažnai turėdavo progą žiūrėti, kaip darbuojasi savo priestate skalbėjos. Tais laikais, kai baltiniai buvo skalbiami ir lyginami be jokių mašinų, buvo gausu skalbėjų, ypač miesto pakrašty, Monmartre, kur jos galėjo turėti didelius laisvus plotus skalbiniams džiauti. Edgarui Dega, kai jis grįždavo po vakarienės pas ką nors mieste ir matydavo, kaip jos dirba iki vėlumos, be abejo, krisdavo į akis, kokios jos pavargusios, išsekusios. Dujų apšvietimas, kuris aiškiai atskirdavo šviesumas nuo šešėlių, dar labiau išryškindavo jų veidų bruožus. Visada domėdamasis technine dalykų puse, jis atidžiai stebėdavo, kaip šios moterys su tiksliais judesiais lygina ir plisuoja baltinius. Savo nenatūraliu, šiurkščiu *á la* Mirbo stiliumi Giustavas Kokjo savaip aiškino šį jo domėjimąsi: „Jį ypač traukia plevėsiška senų ir jaunų lygintuvo nevėkšlų išvaizda. Jaudina jų gestų ir pozų vulgarumas. Jis išplėtęs šnerves uosto šias skalbyklas, iš kurių sklinda chloro, prakaito ir prėskas lyginamų baltinių kvapas. Jis dar labiau — jei tai įmanoma — pabrėžia šio darbo žemumą. Stato butelius vyno priešais bobšes, kurios nuolat žiovauja, vos žandikaulių neišsinarindamos. Štai tau triūsia skalbimo rėčkų dykūnės."

Galima tik pasijuokti iš tokių kalbų ir aiškinimų, kurie visiškai neparodo, ko siekė Dega vaizduodamas skalbėjas. Jis susiviliojo šių moterų, plušančių dirbtinėje šviesoje, pozomis. Labai apsiriktume, jei apkaltintume jį mėgus pabrėžti žmonių degradavimą, dar ir todėl, kad anuo metu, paveiktas Gonkūrų, jis sakydavo: „Gražumas — paprastuose žmonėse."

Jis, žinoma, nelepino šių vargšių darbininkių ir jų gyvuliškumą vaizdavo beveik žiauriai teisingai, tačiau, priešingai negu Renuaras, nemokėjo jo pagražinti.

Skalbėjoms nelabai patikdavo smalsumas, nors buvo pripratusios, kad jis jas stebi, ir, jei tikėsime anekdotu, kurį pasakoja būsimas Paryžiaus įmantrybių tapytojas Ž. G. Domergas*, jos Dega nemėgo. Jis buvo jau labai senas, kai Domergas, dar beveik vaikas, turėjo dirbtuvę tame pačiame Viktoro Mase gatvės pastate, kuriame Dega nuomojo tris aukštus. Juodu atsitiktinai susipažino ir susidraugavo. Dega atrodė juokinga, kad keturiolikametis paauglys savo dirbtuvėje jau tapo nuogas pozuotojas, kurioms moka iš tėvo gaunamais kišenpinigiais. Jis pasikvietė jį ir, duodamas pamoką, paprašė nudažyti duris. „Ak, kaip man buvo apmaudu,— pasakoja Ž. G. Domergas,— nes juk laikiau save tapytoju. Sumišęs iš gėdos ir pykčio, ėmiau dažyti duris pilkais dažais. Seanso pabaigoje Dega apžiūrėjo mano darbą ir tarė: „Gerai, šiai dienai užteks."

„Atsisveikinau ir, atsisukęs uždaryti durų, pamačiau, kad Dega, suvilgęs terpentinu skudurą, valo nuo durų rėmtarpio mano dažus..."

Senis įprato, baigęs dirbtuvėje darbą, eiti pasivaikščioti su jaunuoju kolega, jį kalbinti ir duoti jam patarimų. „Paskutinį kartą, kai susitikome, jis paprašė jį palydėti. Priėjus mums skalbyklą, sustojo tarpdury. Viduje buvo karšta, ir moterys buvo apsinuoginusios ir atrodė gana netvarkingos; šviesoje spindėjo jų rankos ir krūtys. Galbūt prisimindamas drobes, kurias prieš kelerius metus jam buvo įkvėpęs toks vaizdas, Dega žiūrėjo lyg apkerėtas; tik staiga iš tamsos kaip furija iššoko skalbyklos savininkė. Ji ėmė plūsti jį, koneveikti ir, kai jis pagaliau, tempdamas mane, išėjo lauk, dar paleido į jį šią strėlę: „Tas senas ištvirkėlis, jam nebeužtenka mergaičių, dabar jau reikia berniukų..." Niekad

daugiau nesusitikau Dega",— liūdnai baigia Ž. G. Domergas.

Įdomus pasakojimas, bet pravartu turėti galvoje, kad jo autorius buvo gaskonietis.

Šiaip ar taip, skalbėjų įkvėpti paveikslai,— juos kuriant modeliu buvo pozuotoja profesionalė Ema Dobinji, kurios jis nutapė ir portretą,— neginčijamai priklauso jo realistiškiausiam laikotarpiui. Be to, nors ir mažiau,— modisčių serijos, kur nelauktai pasireiškia noras suvilioti. Jis mėgdavo lydėti pas modistę Merę Kesat, o vėliau — senojo Halevi dukterį ponią Stros. Ši gudruolė, jį kiaurai permatydavusi, puikiai žinojo, kad tapdavo ištikimu jos riteriu ne vien dėl malonumo su ja pabūti, nors vertino taiklius jos atkirčius ir sąmojį. Tiesiai jį paklaususi, ji išgirdo, kad jam įdomu mergaitės, kuri laiko smeigtukus, raudonos rankos. Dominąs jų ir skaistaus satino kontrastas.

Prie šių drobių, paženklintų savotiško nemalonaus žavumo, dera pridurti ir paplūdimio scenas, primenančias vasarojimą Pajūrio Bulonėje, Truvilyje, Sen Valeri ir Bezevalyje,— scenas, kupinas romios euforijos. Gelsvame paplūdimyje auklės rūpestingai šukuoja mergyčių ilgus susitaršiusius plaukus. Scenos švelnumą, judesių ir laikysenų ritmus atitinka didelio jautrumo pilni peizažai, kurie, nors nutapyti dirbtuvėje,— grynai impresionistinio pobūdžio. Londono Nacionalinėje galerijoje esanti drobė „Jūros maudynės, auklė šukuoja mergytę", pasižymi prielankumo ir laimės atmosfera, kuri paneigia visa tai, kas ką galėjo pasakyti apie Dega širdies šaltumą.

Visai kitokios cirko ir kafešantanų scenos: jos labiau susijusios su Operos pasauliu, tačiau nuo jo skiriasi tuo, kad ne tik buvo tyrinėtas judesys ir išraiška, bet ir atidžiai stebėtas dirbtinis apšvietimas. Nors plenerui Dega buvo abejingas, tačiau dirbtine šviesa domėjosi ir ją tyrinėjo, tam skirdamas tiek pat laiko, kiek ir Klodas Mone, registravęs net menkiausius saulės šviesos pokyčius ant Ruano katedros portalo.

„Gerbua", paskui „Naujųjų Atėnų" kavinės dailininkai nuo 1875 metų įprato vakare eiti paslankioti po Fernando cirko užkulisius, kur akrobatų ir klounų stebėjimas jiems duodavo įdomių siužetų paveikslams. Forenas ir Žerveksas

nusivedė ten Dega, ir šis, kaip ir jie, susidomėjo cirko pasauliu. Čia semsis įkvėpimo kelios dailininkų kartos; tai buvo natūralu, nes dauguma tapytojų gyveno Monmartre, o Fernando — netrukus Medrano — cirkas buvo Rošešuaro bulvare. Visada pasiruošęs gaudyti judesį, Dega labiau nei kuris kitas dėmėjosi tikslius, kartais lyg išnirusius akrobatų gestus ir vėliau sukūrė sodrios, laisvos sandaros kompozicijų, kaip garsioji „Mis Lala", pakibusi už dantų cirko kupolo tuštumoje. Kampas, kuriuo jis pavaizdavo akrobatę, šokiravo konservatoriškų pažiūrų žmones, nors kurdamas paveikslą turėjo galvoje Tiepolo ir XVIII amžiaus italų plafonines perspektyvas.

Po 1870 metų kafešantanas jam dažnai pakišdavo motyvų, kurie atrodė kaip kontrapuktas Operos pasaulio, į kurį jis tada buvo pasinėręs. Dirbtinė šviesa čia irgi pasiūlė spalvinių variacijų, ir jis nuostabiai virtuoziškai jomis naudojosi. Tačiau kafešantanų personažai apskritai statiški, o Operos juda. Bet ir vaizduodamas žymius liaudies dainų atlikėjus, Dega rasdavo realistišką temą, kuri siejosi su „Absentu" ir „Baltinių lygintojomis". Tiesą sakant, jis nepaprastai mėgo kafešantanus, kurių atmosfera jam teikdavo pramogos ir poilsio. Praėjusio šimtmečio pabaigoje, iki pasirodysiant kinematografui, čia buvo įvairiausių žanrų, ir jie galėjo patenkinti kiekvieno skonį. Vienos įstaigos buvo prabangios, kitos — bjaurios. Vienose ir kitose reiškėsi deklamatorės, „ekscentrikai", „patriotai", liaudies šokių atlikėjos, „padūkėliai" ir „jausmingieji"... Metams bėgant, 1875—1900-aisiais, pasirodė ir suspindo šansonos padangėje ryškiausios žvaigždės, kaip Ivetė Gilber, kurios žiurkės profilis sužavės Tulūzą-Lotreką; savotiškas kafešantano Napoleonas — Polius; išsekusi lesbietė Polerė; Džono Halidėjo pirmtakas „padūkėlis" Diukleras; Ana Tibo, praminta „Skalbėjų rankute"; fortifikacijų šliundra Eženi Biufe; Žana Blok, kurią pavaizduos Pikasas, atvykęs į Paryžių; Mažojo kazino karalius Kodje, Uvraras, Polenas, dviprasmiškų nešvankybių specialistas Majolis...

Dega neteikė pirmenybės kuriai nors vietai: žiemą eidavo į „Skalą", „Eldoradą", „Alkazarą", vasarą — į „Ambasadorius", vasarinį „Alkazarą". Šios įstaigos buvo Eliziejaus laukuose, tarp gėlynų, didelių kaštonų šešėlyje. Nak-

tį dujinių šviestuvų rutuliai spektaklius darydavo panašius į fejeriją; „Ambasadoriuose“ buvo nutapytos tokios žavios drobės kaip „Moteris su pirštine“ ir „Kafešantanas“.

Kartais Dega užklysdavo ir į smukles su menine programa La Viletėje ir Belvilyje, traukiamas tam tikros atmosferos ir tam tikrų siluetų.

Jis mėgo įžymias artistes: panelę Beka, kurią atvaizdavo atliekančią dainų repertuarą, arba Terezą, kuri pelnė savotišką tautinę šlovę griausmingu balsu dainuodama kareiviškas dainas... ir „Marselietę“. „Ji atveria didelę burną, ir iš jos pasigirsta šiurkščiausiai, rafinuočiausiai, dvasingiausiai švelnus balsas. Kur tu rastum geresnę sielą ir geresnį skonį? Tiesiog nuostabu...“— žavėjosi Dega.

Nors jis ir neįžengė į jam turbūt per daug vulgarų kafešantanų pasaulį, bet tiek persiėmė jo dvasios, kad galėjo kaip žinovas spręsti apie liaudies dainininkų talentus. Kartais, būdamas gerai nusiteikęs, niūniuodavo madingus priedainius. Tačiau pirmenybę teikė jaunystėje išmoktoms neapoliečių dainoms.

* * *

Per ilgą kūrybos formavimosi laikotarpį, nuo 1860 iki 1872 metų, kai ėmėsi labai skirtingų darbų, Dega, be abejo, daugiausia gyveno savo epochos gyvenimu. Jis lankė Operą, arklių lenktynes, kavines, dalyvaudavo diskusijose „Gerbua“ ir „Naujųjų Atėnų“ kavinėse, bet dar palaikydavo gerus santykius ir su oficialiosios dailės šalininkais. Jis mėgo pabūti su Žerveksu, Hiumberu, Kormonu, Žeromu, kurie, nors Dega ir ginčijosi dėl jų tapybos, daug labiau priklausė jo aplinkai negu Klodas Mone, Renuaras ar Sezanas. Konvencionaliųjų tapytojų siauros, klaidingos pažiūros į meną duodavo jam progų pasakyti kandžių žodžių, kuriuos jo oponentai priimdavo už juokus: į jo kalbas nežiūrėta rimtai. Žeromui, tvirtinusiam, kad Koro nesugebėjęs nupiešti medžio, jis sviedė: „Aš jus nustebinsiu: jis daug geriau piešia veidą...“ Šis nusikvatojo: „Vėl jūs su savo paradoksais!“

„Dailė labai paprastas dalykas,— aiškino jam Žeromas, kritikuodamas jo paveikslų sandaras.— Dailėje nėra išanks-

tinic nusistatymo." „— Dailėje nėra išankstinio nusistatymo?— užsiplieskė Dega.— O italų primityvai, kurie lūpų švelnumą išreiškia apibrėždami jas storais štrichais, akims gyvumo suteikia lyg žirklėm įkirpdami vokus? O Botičelio figūrų ilgos rankos ir ploni riešai? Dailėje nėra išankstinio nusistatymo!"

Tik daug vėliau buvo suvokta, kokios prasmingos jo mintys.

Nors, jo nuomone, Salono tapytojai buvo atsilikusių pažiūrų, tačiau jis jautėsi su jais susietas pagarbos praeičiai ir Engro kulto, kurį, žinoma, reiškė ne taip kaip Bona, bet kuris jį su jais siejo. Iki 1870 metų jis reguliariai siuntė savo kūrinius į Saloną ir, jei tik būtų dar kiek pasistengęs, būtų gavęs medalį, būtų buvęs priskirtas prie *hors concours* kategorijos ir, kas žino, gal, kaip Piuvi de Šavanas ir Giustavas Moro, būtų tapęs Instituto nariu. Jis anksti nutraukė ryšius su impresionistais, tačiau nesiliovė bendravęs su tradiciniais dailininkais, iki pat gyvenimo pabaigos palaikė gerus santykius su kai kuriais iš jų.

Gyvenimo būdas, kurio jis laikysis apie penkiasdešimt metų, nusistovėjo paskutiniais Napoleono III viešpatavimo metais. Jis turėjo gausybę pažįstamų, bet mažai draugų, tačiau šie sudarė privilegijuotą elitą, kuriam tebebuvo ištikimas.

Nors gyveno vienišas ir nepatyrė meilės, bet anaiptol nepanėšėjo į užsidarėlį; tai buvo atsiskyrėlis, mėgęs vakarieniauti svečiuose. Jis dalyvaudavo muzikiniuose pobūviuose Mane šeimoje, rengdavo juos ir pas tėvą, kaip buvo rengęs iki šimtmečio pabaigos savo dirbtuvėje keletui artimų žmonių. Jis daug dirbdavo ir net pavakarieniavęs, jei niekur neidavo, atsidėdavo graviūrai. Tačiau nuvykdavo ir į arklių lenktynes, Operą, kafešantanus. Tai daryti jį, žinoma, skatino darbas, bet šiuose renginiuose dalyvaudavo ir todėl, kad juos mėgo. Jis labai anksti ėmė ilgai, be jokio tikslo bastytis po Paryžių, ir šimtmečio pabaigoje pasivaikščiojimai užsitęsdavo kažin kiek. Jį domindavo gatvės reginys, ir daugelis scenų, perkeltų į drobę, buvo jo matytos šitaip bastantis. Tartum kolekcionierius jis greitomis nusipiešdavo bloknote nedailius parankinukių veidelius, gudreiviškas

durininkių fizionomijas, norėdamas šiuos eskizus panaudoti kompozicijoms.

Monmartras anuomet nebuvo kaip šiandien kvartalas, pasidaręs neturtingųjų lėbavimų vieta. Due gatvėje galėdavai pamatyti gerų buržua su laikrodžių grandinėmis; La Rošfuko ir Baliu gatvėse buvo daug amatininkų. Nors Fonteno gatvėje pradėjo plisti viešbučiai, naudojami prostitučių, bet joje buvo gausu skalbėjų. Dega mėgdavo eiti šiomis liaudiškomis gatvėmis, uosdamas įvairius kvapus. Jis sustodavo pasižiūrėti, kaip darbuojasi skalbėjos su gofruojamaisiais lygintuvais, kaip modistės nardo adatomis po tiulį, kaip prekiautojai sendaikčiais išstato šaligatvyje iš kvartalo palėpių surankiotas lūženas, tarp kurių Dega uoslė padėdavo aptikti kokį retą vartotą daiktą. Vakare išvargintas jo akis palinksmindavo reflektorių apšviesti raudoni apvalūs stiklainiai vaistinių vitrinose... Visą gyvenimą jis mėgausis šiuo vaizdingu ir gyvu kvartalu. Neskaitant trumpo, keleto mėnesių, buvimo Madamos gatvėje kairiajame Senos krante, jis visą laiką gyveno Pigalio aikštės rajone, kur dailininkai jautėsi tikrai namie.

Apskritai jo gyvenimas buvo kaip pasiturinčio viengungio, žmogaus rimto, tačiau nenusistačiusio prieš gyvenimo malonumus, jei tik jie gero skonio. Jo anaiptol netraukė vienatvė, ir anuo metu jis nebuvo nusistatęs ir prieš vedybas. Laikas, deja, bėgo... Kartais jis vis dėlto gailėdavosi neturįs namų židinio šilumos, kurią būtų galėję duoti žmona ir vaikai. Savotiškas prakeikimas lėmė jam gyventi niūriuose butuose, kur iš tėvo paveldėti sunkūs raudonmedžio baldai, atrodė, dreifuoja banguojančioje į sieną atgręžtų drobių ir aplankų su piešiniais jūroje. Šioje netvarkoje ir dulkėse viešpatavo aplaidžios tarnaitės, pasamdytos su retai pasitaikančiu nenuovokumu,— joms buvo į viską nusispjauti. Vienos tik trumpam šmėstelėdavo lyg krintančios žvaigždės, kitos likdavo jam ilgai ištikimos, kaip Sabina, kuri ir numirė pas jį Pigalio gatvėje, arba Klotilda, su kuria jis elgdavosi kaip su tarnaite iš komedijos „Per jauna viengungiui“ ir kuri glumindavo jį savo aplombu. Galbūt Mane turėjo galvoje ją sakydamas, kad Dega „guli su savo tarnaite...“ Ir pagaliau buvo Zojė, paskutinė tarnaitė, kuri jį paliko tik tam, kad galėtų grįžti į gimtąjį kaimą

numirti; jos charakteris buvo toks pat grublus kaip ir jo; ji darydavo jam griežtų pastabų, o valgį gamindavo tokį neskanų, jog draugai bijodavo, kad jis jų nepasikviestų pietų: būtų turėję valgyti makaronus su vandeniu ir karčių apelsinų uogienę.

Praėjus daug laiko po to, Diuranas-Riuelis stebėdamasis pasakė Rene Ženpeliui: „Dega papročiai visą gyvenimą buvo bohemiški, misdavo pora kiaušinių ir pienu. Kas rytą duodavo tarnaitei penkis frankus abiejų maistui." Senasis pirklys turėjo galvoje ypač paskutiniuosius Dega gyvenimo metus; jaunesnio amžiaus, nors ir nebuvo smaguris, jis mėgo gerą virtuvę ir gerus vynus.

Jo butai, dirbtuvės, prikimšti įvairių sendaikčių, kur jo paties kūriniai buvo susimaišę su šimtais kolekcijos piešinių ir paveikslų, iš dalies primena kito garsaus dailininko būstus ir papročius. Pikasas, nors turėjo didžiulių finansinių galimybių, ilgą savo gyvenimą, kaip ir Dega, nugyveno griozdynėje, kėlusioje nuostabą visiems, kuriems buvo leidžiama į ją įsigauti. Galų gale čia nieko nuostabaus: vienam kokiam Rubensui, kuris gyveno plačiai kaip ambasadorius, išpuola daugybė Džakomečių, savo valia pasitenkinančių lūšna.

Vienišas ir apskritai egoistiškas Dega gyvenimas jo laikais nebuvo kuo nors ypač keistas, ir nieko nešokiravo jo viengungystė. Kitų dailininkų, jo kaimynų, Piuvi de Savano, kuris vedė tik pačioje gyvenimo pabaigoje,— tiesa, nuo jaunystės slapta mylėjosi su kunigaikštyte Kantakiuzen,— arba Giustavo Moro būtis atrodė kaip jo būties kopija. Dega buvo vieno ir kito draugas nuo pat jaunumės, bet Piuvi de Savaną gerbė ir žavėjosi jo kūryba, o į Giustavą Moro visada dėjosi žiūrįs nerimtai. Šis iš pradžių labai šliejosi prie aukštuomenės ir blaškėsi nuo vieno dalyko prie kito, dainuodavo salonuose, tačiau pamažu užsisklendė savyje ir apsigaubė paslaptimi; iš nedidelių savo rūmų La Rošfuko gatvėje, kur gyveno su visai kurčia motina, išeidavo tik į Dailės mokyklą koreguoti studentų darbų. Negalėdamas su motina susikalbėti, jis visą dieną keisdavosi su ja rašteliais, ir tas susirašinėjimas sudaro nuostabų XIX amžiaus pabaigos dailės gyvenimo dienoraštį. Sapnai ir fantastika užpildė šio mistiko gyvenimą; Andre Bre-

tonas ištraukė jį iš gilios užmaršties, kurion buvo nugrimzdęs. Fantastika, dėl kurios Dega jį pašiepdavo: „Moro,— sakė jis,— nori, kad mes tikėtume, jog Olimpo dievai nešioja laikrodžio grandinėles... Tai atsiskyrėlis, kuris žino traukinių tvarkaraštį!“

Tai buvo tiesa, bet ją galėjai taikyti ir jam pačiam. Mažai atsiskyrėlių taip gerai kaip Dega žinojo „traukinių tvarkaraštį“.

V skyrius

GRĮŽIMAS PRIE KREOLIŠKŲJŲ IŠTAKŲ

Karas 1870 metų liepos mėnesį Dega, kaip ir daugumą prancūzų, užklupo netikėtai. Niekas nei Paryžiuje, nei provincijoje, neskaitant politinių sluoksnių, gerai nežinojo, kad tarp Prancūzijos ir Prūsijos gana dirbtinai susidariusi įtampa. Budrumo stoka buvo tokia didelė, jog ir pietų, ir pietvakarių sritys beveik vienu metu suprato, kad įvyko invazija, kad Imperija žlugo ir paskelbta Respublika...

Paryžiuje karo paskelbimas liepos 18 dieną padarė tokį įspūdį, lyg būtų sprogusi bomba. Nors laikraščių pranešimai jau keletas dienų buvo grėsmingi, neturėta supratimo, kokia rimta padėtis. Tai nenuostabu, kai prisimeni vyriausybės ir karo vadų galvoseną. Garsus ministrų tarybos pirmininko Emilio Olivje pareiškimas, kad į ginkluotą konfliktą jis stojąs „lengva širdimi“, ir maršalo Lebefo pareiškimas: „Jei karas tęstųsi net metus, netrūktų nė vienos sagos kareivių getruose...“ tebeminimi kaip nenuovokos pavyzdžiai. Nuo rugpjūčio 4 dienos prasidėjusios nesėkmės atvėsins šį tuščią optimizmą. Dar nebuvo pasibaigusi mobilizacija, kai rugsėjo 2 dieną Napoleonas III Sedane kapituliavo ir po dviejų dienų apstulbęs kraštas sužinojo, kad įkurta Respublika.

Žinia apie konfliktą Dega pasiekė Normandijos pajūryje, kur jis gyveno pas bičiulius. Retas dalykas: norėdamas prasiblaškyti, kambaryje tapė peizažus. „Bet tarpais prikišu nosį prie lango“,— juokavo jis.

Suprasdamas, kokia rimta padėtis, Dega nusprendė tuoj grįžti į Paryžių, nors jo ir nelietė mobilizacija. Jis pamatė nežmonišką chaosą geležinkelio stotyse ir padarė pesimistinę išvadą dėl konflikto baigties. Jam vos užteko laiko sutvarkyti savo reikalus, nugabenti į saugią vietą kūrinius, kol Paryžius dar nebuvo apsuptas.

Matydamas, kad taip pakrypo įvykiai, galbūt paveiktas Mane, jis įstojo į paskubomis sudarytą tautinės gvardijos pėstiją.

Renuaras, mobilizuotas į reguliariąją armiją, išvyko į Bordo, iš kur buvo pervestas į Tarbus dresuoti arklių, nors niekad nebuvo jojęs.

Mane, gavęs karininko laipsnį, labai greit buvo paskirtas į generalinį štabą kapitono Meisonje žinion; šis nemėgo jo tapybos ir dėjosi nežinąs, kas jis toks. Dega sekėsi ne taip gerai. Jis buvo nusiųstas į Venseno fortą mokytis, ir šaudykloje pastebėta, kad nemato taikinio; tai buvo būsimosios jo gyvenimo tragedijos preliudija. Apžiūrėję jį pulko gydytojai nustatė, kad jo dešinioji akis nepaprastai silpna ir dėl nepakankamo regėjimo jis negali būti pėstininku.

Daug visa ko pripasakota apie akių ligą, kuria jis sirgo iki pat mirties. Jo dukterėčia neabejodama rašo, jog pradinė priežastis, dėl kurios nusilpo jo regėjimas, buvo tai, kad peršalo Paryžiaus apsiausties metu eidamas naktimis sargybą fortifikacijų kazemate. Jis irgi aiškino, jog susirgęs šia liga dėl peršalimo, bet nukėlė jį į ankstesnius laikus: tai įvykę tada, kai buvo trumpai susipykęs su tėvu ir miegojo nekūrenamoje palėpėje. Abi šios versijos išsigalvotos, nes tik paėmus jį į kariuomenę buvo aptikta, kad blogas jo regėjimas, apie kurį jis pats niekad nebuvo užsiminęs.

Atrodo, Dega akys iš prigimties buvo silpnos ir tai paaiškėjo tik šaudykloje. Nors gydėsi, bet jo būklė metams einant pamažu blogėjo — su remisijomis, laikinais pagerėjimais ir recidyvais. Nuo 1890 metų jį nuolat kankino baimė, kad visiškai apaks. Anuo metu jį gydęs įžymus oftalmologas daktaras Landoltas jo regėjimo sutrikimą aiškino prasta bendra sveikatos būkle ir, imdamasis ją taisyti, gaudavo laikinų, kartais ilgai trunkančių pagerėjimų. Nors ir

buvo gydytas, mirdamas Dega buvo beveik visiškai aklas. Trupučiuką matė tik kairiąja akimi.

Kadangi iš žmogaus, nesugebančio naudotis šautuvu, nebuvo galima padaryti pėstininko, tai, nenorėdamas būti atleistas nuo karinės prievolės, Dega pasiprašė pervedamas į artileriją ir per baisiąją Paryžiaus apsiausties žiemą buvo priskirtas prie artilerijos baterijos 12-ame bastione. Nežinia, kokia buvo jo tarnybos charakteristika; jis pats mažai kalbėdavo apie aną laiką, prisimindavo tik nutikimą, kurio herojumi tapo vieną naktį. Vaikštinėdamas pirmyn ir atgal palei sargybos būdelę, tamsoje pamatė, kaip į jį pasuko kažkoks uniformuotas žmogus, kurį jis palaikė karininku; šis, nė žodžio netardamas, stengėsi iš jo išplėšti šautuvą. Dega nepasidavė, ėmė šauktis pagalbos; tada puolikas nuo jo atstojo ir pabėgo. Visą gyvenimą jis suko sau galvą, ką reiškė šis keistas incidentas. Kas buvo tas žmogus: prancūzų karininkas, šnipas, pamišėlis?

Svarbus faktas, paženklinęs jo tarnybą artilerijoje, buvo tai, kad susitiko Anri Ruarą, savo buvusį Liudviko Didžiojo licėjaus moksladraugį, kuris dabar vadovavo 12-ajai baterijai. Gavę bakalaurų atestatus, jaunieji vyrai pametė vienas kitą iš akių. Dega pradėjo studijuoti dailę, o Anri Ruaras įstojo į Politechnikos institutą. Dėl tokios skirtingos veiklos juodu nebeturėjo progų susitikti.

Karas juodu suvedė visam gyvenimui. Iki pat Anri Ruaro mirties 1912 metais Dega jam bus daugiau nei draugas — jo vadovaujamos galingos buržua genties narys. Nors Ruaras buvo Politechnikos instituto auklėtinis,— šios žmonių padermės Dega ypač nekentė ir jų kalbos pernelyg dažnai jį erzindavo,— tačiau abu vyrai mokėjo vienas kitą suprasti ir įvertinti. Anri Ruaras, inžinierius ir pramonininkas, susikrovė gražaus turto pritaikydamas pramonėje svarbius išradimus: dirbtinį šaltį, pneumatines padangas, dujų ir žibalo variklius... Tai buvo stambus buržua, įtakingas ir gerbiamas, bet, kaip rašo Elizabeta de Gramon, šį žmogų traukė ir menas. Nors iš pradžių jis pirko Fragonaro, Šardeno ir Gojos drobes, tačiau dėl potraukio prie šiuolaikinės tapybos nepamėgo akademistinių Salono kūrinių, kaip tat būtų buvę natūralu jo visuomeninės padėties žmogui, o susidomėjo labiausiai koneveikiamu avangardu.

Ir iki pat mirties jis palaikė tapytojus novatorius. Jo rūmų Lisabonos gatvėje sienos nuo viršaus iki apačios galų gale buvo nukabinėtos impresionistų paveikslais. Jų buvo visur: molbertuose priešais langus, ant kėdžių, ant durų rėmtarpių. Ši liga buvo užkrečiama, ir jo brolis Aleksis irgi ėmė kolekcionuoti paveikslus. Net jo namsargis, nors turėjo nedidelių lėšų, uoliai lankydavo aukciono salę ir į savo kambarėlį gabendavosi aukštos kokybės kūrinių. Tokiais atvejais Anri Ruaras suteikdavo jam garbę — atpirkdavo jo radinius ir patalpindavo geroje vietoje savo salone.

Ruaro kolekcijos išpardavimas 1912 metais, kaip ir „Meškos kailio" aukcionas 1914-aisiais, buvo vienas iš didžiųjų prieškarinių dailės gyvenimo įvykių. Vienas Dega kūrinys, „Balerina" (tempera), pasiekė viršūnę — už jį sumokėta 435 000 frankų... Kai autorius buvo ta proga pasveikintas, jis tarė: „Nemanau, kad tas, kuris šį paveikslą nutapė,— kvailys, bet tas, kuris šį paveikslą nupirko,— avigalvis." Jis klydo, nes už šį paveikslą šiandien būtų mokama penkis milijonus, o gal net daugiau.

Draugystė su Ruaru Edgarui Dega turėjo lemiamą reikšmę. Ji ne tik sustiprino jo polinkius ir suteikė jiems aiškesnę kryptį, bet ir patį Ruarą paskatino imtis tapybos. Jis tai darė rimtai, kaip būdinga inžinieriui, tačiau paaiškėjo, kad turįs ir tikro dailininko akį. Per nedaug metų pasiekė tokių svarių rezultatų, kad buvo pakviestas kartu su impresionistais dalyvauti pirmame jų pasirodyme. Jis dalyvavo visose jų parodose, išskyrus 1882 metų, kai dėl konflikto su Kaibotu ir Gogenu savo kūrinių joje neeksponavo Dega. Tačiau Ruaras buvo gana nepriklausomas ir nesistengė sekti bičiuliu — tai būtų buvusi nesąmonė. Jis apsiribojo peizažu — žanru, kurį Dega nelabai vertino; dėl to juodu draugiškai, o kartais gana smarkiai susiginčydavo.

Nuo Komunos pabaigos iki Anri Ruaro mirties, keturiasdešimt metų, Dega kas savaitę, penktadieniais, ateidavo pas jį vakarieniauti. Antradieniais jis vykdavo į Voltero bulvarą pas Aleksį, su kuriuo jį taip pat siejo draugystė. Jaunesnysis Anri Ruaro brolis, kolekcionierius eklektikas, pirko ir šiuolaikinės tapybos kūrinius, ir kinų meno dirbinius bei japonų estampus.

Vienur ir kitur Dega aktyviai dalyvaudavo pašnekesyje, sėdėdavo už stalo lyg dievaitis, nusileidęs iš Olimpo, apie viską kalbėdavo sąmojingai, puikiai ir būdavo grėsmingas — nepakęsdavo jokio prieštaravimo ir sudirbdavo kiekvieną jam nepritariantį asmenį. Su Anri Ruaru, tokiu pat reakcionieriumi kaip jis politikoje, jis tiesiog lenktyniaudavo nacionalizmu ir šovinizmu.

Vasarą Dega su bičiuliais visai ar beveik neišsiskirdavo. Savo atostogų turistinę kelionę jis paprastai pradėdavo tuo, kad kelias savaites pagyvendavo Ke an Bri vietovėje pas Ruarus, paskui vykdavo į Normandiją pas Valpensonus ir baigdavo vasaroti Djepe Halevi šeimoje. Pas Ruarus jausdavosi laisvai, kaip ir pas Valpensonus čia jam buvo įrengtas nedidelis namelis parke, kur galėdavo dirbti netrukdomas žaidžiančių vaikų. Šioje dirbtuvėje jis nutapė kai kuriuos savo geriausius portretus ir keletą peizažų.

Vėliau, daug vėliau, šio amžiaus pradžioje, jam tarpininkaujant susigiminiavo Mane, Morizo ir Ruarų šeimos tokiomis aplinkybėmis, kurios rodo, kad šis kandus žmogus labai sugebėjo imtis iniciatyvos ir jausmų srityje. Apie tai pasakoja žavi tapytoja, Renuaro labai mėgta mokinė Žana Bodo: „1900 metais Dega pakvietė Mane dukteris užeiti šeštadienį pas jį. Atvykusios panelės nustebo, kad jo dirbtuvė atrodo neįprastai ir vyksta keisti pasiruošimai. Jau buvo pradėję temti, ir prieblandoje jos pažino Ernestą Ruarą. Dega be jokios įžangos ištarė šiuos žodžius: „Panele Žiuli Mane, ar sutinkate tekėti už pono Ernesto Ruaro?“ Koks sukrėtimas panelei Žiuli! Ji dar nežino, kad ponas Ruaras, tėvas, kreipėsi į jos tetą, ponią Pontijon, prašydamas leisti ją už jo sūnaus. Tiesmukasis Dega, nemėgęs delsti, panoro tuoj išspręsti šį klausimą ir išgauti atsakymą.

Kaip jis ir numanė, Ernesto jausmas nebuvo vienašališkas, ir dar tą pačią dieną buvo susitarta dėl sužadėtuvių.“

Dega tokie dalykai nebuvo pirmiena: jam pavyko suorganizuoti ir daugiau sužadėtuvių. Žiuli pusseserę Žani Gobijar jis supažindino su Poliu Valeri. Su jaunuoju poetu jis suėjo į pažintį per Anri Ruaro sūnų Eženą ir labai jį pamėgo, juoba kad žinojo, jog Malarme jį vertina. Jam patikdavo su juo ginčytis per pasivaikčiojimus arba per

Zojės paruoštus neskanius pietus. Tai būdavo grėsmingas išbandymas ne tik gastronominėj srity; ginčytis su Dega buvo tas pat, kaip eiti basam per stiklus arba plaukioti tarp povandeninių uolų. Polis Valeri turėdavo parodyti visą savo mitrumą, kad neužplauktų ant seklumos. Vis dėlto neišvengdavo griežtų pastabų: „Nagi, atverkit burną!" — šūktelėdavo Dega, priekaištaudavęs, kad šis tik kažką murma, stengdamasis išsisukti nuo keblaus klausimo. Kartais, pavojingai įsiteikdamas, tardavo: „Jūs turite didelę ydą, Valeri, norite viską suprasti." Šiam iki pat mirties buvo neaišku, kodėl baisusis jo bičiulis praminė jį „angelu"; jis prieidavo išvadą, jog galbūt todėl, kad jis pernelyg gerai vaidino kvailį.

Nedaug laiko prieš tai, kai pagreitino Žiuli Mane ir Ernesto Ruaro sužadėtuves, per priėmimą, surengtą Lisabonos gatvėje Ženo Ruaro vestuvių proga, Dega poetą supažindino su Žani Gobijar. Jis žinojo, kad tuodu jauni žmonės vienas kitam neabejingi, ir norėjo, kad, padedamas Malarme, Valeri patektų į Ruarų aplinką, kur rastų jam trūkstančios paramos. Jo sumanymas visiškai pavyko, ir 1900 metų gegužės 31 dieną šv. Honorato bažnyčioje susituokė Žiuli Mane su Ernestu Ruaru ir Žani Gobijar su Poliu Valeri.

Įdomu šioje istorijoje tai, kad Valeri dar prieš susipažindamas su Dega tam tikrus jo charakterio bruožus, kuriuos jam buvo nupasakojęs Eženas Ruaras, panaudojo „Ponc Testo"* personažui apibūdinti. Jis net paprašė Dega leisti dedikuoti jam šį kūrinį. Pasipiktinęs, kad gali būti jam viešai dedikuota knyga, Dega nesutiko. Ir ne visai be pagrindo, nes Valeri, kai galėjo iš arčiau jį stebėti, pamatė, jog šis žmogus dar sudėtingesnis, negu jis buvo manęs. Iš pastabų, kurių jis pasidarė kalbėdamasis su juo, bus sukurtas „Dega, šokis, piešinys" — žaviausias, įžvalgiausias iš visų apie Dega parašytų etiudų.

* * *

Grįžkime į 1870 metus ir apsiaustą Paryžių. Įstoję į nacionalinę gvardiją, Mane ir Dega gyveno ne visai taip, kaip paprastai gyvendavo kariai. Kai nebudėdavo vienas

generaliniame štabe, kitas bastione, galėdavo grįžti namo ir vykti vakarieniauti pas ką nors mieste. Nuo to laiko Berta Morizo pajunta didelį draugiškumą Edgarui Dega. Kai ši jauna moteris buvo Mane mokinė, jį įsimylėjo ir net ryžosi tekėti už jo brolio, kad jo paties visiškai neprarastų, Dega jai buvo savotiškas orakulas, kurio pasakymus ji žymėdavosi užrašų knygutėje. Apsiausties metu jos salonas tapo dailininkų, mobilizuotų Paryžiaus ginti, susitikimo vieta. Ji nenorėjo niekur iš miesto keltis, nors Mane jai tai prikišdavo sakydamas, kad būsianti suluošinta, ir kasdien priiminėdavo savo bičiulius. Pas ją būdavo einama klausytis naujienų, nes kiekvienas papasakodavo ką išgirdęs. Kalbų tonas dažnai būdavo smarkus: Dega ir Mane karštai pliekdavo Napoleono III nesugebėjimą ir „pasprukusius bailius“, tarp kurių buvo Zola ir Fantenas-Laturas. Nors Dega tebebuvo orleanistas, o Mane skelbė respublikoniškas pažiūras, bet abu išvien liaupsino kraštutiniausias gynimosi sistemas. Juodu taip susijaudindavo, kad nugąsdindavo Bertą Morizo, kuri vėliau, prisiminusi šias tragiškas dienas, juos vadindavo „komunaliniais“. Tai, beje, rodo, kad Komuna iš pradžių buvo nacionalizmo reakcija kapituliacijos akivaizdoje.

Dega karščiuodavosi dar ir todėl, kad jį buvo sukrėtusi kelių jo draugų mirtis. Pirmas žuvo lapkričio 28 dieną Frederikas Bazilis, vilkėdamas raudoną zuavų uniformą, per Bon la Rolandos kautynes. Paskui, sausio mėnesį, Dega sužinojo, kad vienas po kito mirė mokęs jį lipdyti skulptorius Kiuvelje, sunkiai sužeistas per susirėmimą priešais fortifikacijas, ir Anri Renjo, kritęs mūšyje prie Biuzanvalio 1872 metų sausio 19 dieną, paliaubų išvakarėse. Dega buvo susidraugavęs su šiuo jaunu, dvidešimt septynerių metų tapytoju, kuris, irgi veikiamas Delakrua, atrodė esąs daug žadančio kūrybinio gyvenimo priešaušryje. Dėl šių mirčių jis paniuro ir pasidarė tulžingas; paėmė į nagą Džeimsą Tiso, kai šis, atėjęs pas Bertą Morizo, papasakojo, kad Paryžiaus priemiestyje Burže matęs sužeistą Kiuvelje ir jį nupiešęs: „Štai, pasižiūrėkite...“ Dega piktai atstūmė piešinį ir sušuko įsiutęs: „Verčiau būtumėt jį pakėlęs nuo žemės!“

Dega niekad neturėjo akies ant to Džeimso Tiso, prancūzų-anglų tapytojo, esančio tarp impresionizmo ir banalaus tradicionalizmo, vieno iš tų pakeleivių, apie kuriuos jis pasakė: "Jie mus sušaudo, bet prieš tai iškrato mums kišenes..." Kai Tiso, parduodamas savo kolekciją, į aukcionų salę pasiuntė ir keletą jo drobių, juodu pasidarė amžini priešai.

Paryžiaus kapituliacija Mane ir Dega buvo sunkus išbandymas. Pastarasis su grupe draugų atsistojo priešaky eisenos, kuri patraukė per didžiuosius bulvarus, šūkčiodama nacionalistinius lozungus. Šie kariautojai „iki galo" nesutiko atiduoti fortų, kaip ir Monružo forto jūrininkai. Teko įsikišti policijai ir juos išsklaidyti. Sunku įsivaizduoti Dega, vedamą į policijos nuovadą... bet jis grįžo namo.

Po pusantro mėnesio prasidėjo Komuna. Tuo tarpu nacionalinė gvardija buvo išformuota. Pamatęs, kad kilo maištingas liaudies sąjūdis, Dega išsikėlė iš Paryžiaus ir prisiglaudė Menil-Jubere pas Valpensonus. Čia jis išbuvo du mėnesius, pritarė versaliečių laimėjimams ir represijoms, nors ir nelabai simpatizavo respublikonų valdžiai. Gyvenant Normandijoje, jam nieko neatsitiko, be to, Paryžiuje jo niekas neprisiminė. Truputį kitaip išėjo Eduarui Mane, kuris prisiglaudė Arkašone, bet kartu su Koro, Domje ir Kurbe buvo paskubomis, nė nepaprašius jo sutikimo, įtrauktas į garsųjį komitetą dailės reikalams tvarkyti, kurio svarbiausias potvarkis buvo nugriauti Vandomo koloną*.

Na, o Renuaras, demobilizuotas Tarbuose, padarė klaidą — per anksti grįžo į Paryžių ir dėl to vos nepatyrė labai didelių nemalonumų. Nenujausdamas pavojaus, kurį buvo sukėlęs maištas, jis ramiai vėl ėmėsi darbo — naudodamasis gražiomis pavasario dienomis, pasistatė molbertą atvirame ore. Sykį, tapydamas Fejanų terasoje, prie Tiuilri Oranžerijos, vos nebuvo suimtas kaip šnipas. Komunarams, saugojusiems Tiuilri rūmus, nesuvokiami ženklai, kuriuos jis žymėjosi drobėje, pasirodė įtartini. Jie pamanė, kad jis daro rūmų įtvirtinimo planą. Laimė, karininkas, ne toks bukaprotis kaip eiliniai, suprato, kad jis tapo peizažo etiudą. „Nešdinkitės,— patarė jam,— ir žiūrėkit, kad jūsų čia daugiau nematytų: mano vyrai įsitikinę,

kad jūsų tapyba — tik akių dūmimas ir kad piešiate vietovės planą, norėdamas mus išduoti versaliečiams."

Pasibjaurėjęs Renuaras nusprendė palikti Paryžių ir apsigyventi Luvsjene pas motiną. Tačiau, norint išvykti iš Paryžiaus, reikėjo turėti Komunos leidimą, o jį gauti nebuvo lengva. Čia jam padėjo atsitiktinumas: eidamas pro skelbimą, kuriame buvo atvaizduoti sukilimo vadai, tarp jų atpažino respublikoną žurnalistą Raulį Rigo, kuriam buvo padėjęs išsigelbėti nuo persekiojusios jį policijos. Prieš keletą mėnesių, tapydamas Fontenblo miške, jis pamatė, kaip iš krūmų išlindo kažkoks svyruojantis vaiduoklis: nelaimingasis jau kelios dienos slapstėsi miške, nedrįsdamas eiti į kaimą prašyti valgyti. Susigraudinęs Renuaras paėmė jį savo globon ir nusivedė į viešbutį, kur jam davė pasistiprinti. Jis net nurodė klaidingą kryptį žandarams, kai jie paklausė, ar nematęs bėglio. Tas Raulis Rigo, buvęs Anri Rošforo bendradarbis, tapo Komunos generaliniu prokuroru. Renuaras nuėjo pas jį į rotušę ir buvo sutiktas išskėstomis rankomis. Rigo įsakė jo garbei sugiedoti „Marselietę" ir išdavė jam leidimą, su kuriuo šis galėjo nuvykti į Luvsjeną laukti geresnių dienų. O paslaugusis komunaras netrukus versaliečių buvo sušaudytas.

Reikia pažymėti, kad būsimųjų impresionistų elgsena per 1870-ųjų karą ir po jo vykusių įvykių metu buvo gana dviprasmiška ir kartais net šokiruojanti. Pavyzdžiui, Sezanas,— jis tada buvo šaukiamojo, dvidešimties metų, amžiaus ir ištraukė blogą burtą,— kuriam tėvas pasamdė pavaduotoją, nejautė, kad jį liečia karas, nes susirado ramią slaptavietę Estakoje. Mobilizacija Provanse vyko taip lėtai, kad karas pasibaigė, o Sezano niekas nerado. Zola, toks pat kaip jis didvyris, apsigyveno kartu su juo šiame nedideliame uoste, kuris dabar yra Marselio miesto dalis.

Šitaip elgėsi ir kitas provansietis, Montičelis, kuris karo pradžioje buvo Paryžiuje. Bijodamas, kad nebūtų sučiuptas, jis nevažiavo geležinkeliu, leidosi pėsčias nuošaliais keliais ir pamažu pasiekė Marselį... kai pavojus jau buvo praėjęs.

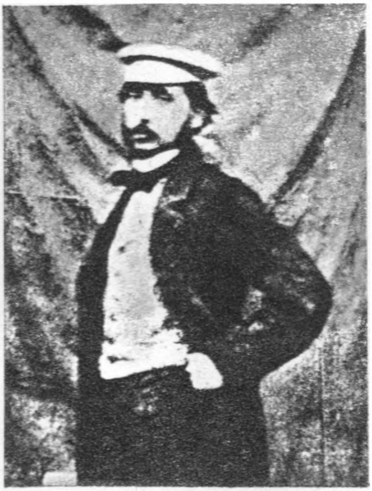

Autoportretas. Piešinys
Anri Ruaras prie savo fabriko. Apie 1875. Drobė, aliejus
Belelių šeima. 1860—1862. Drobė, aliejus

Operos orkestras. Apie 1869. Drobė, aliejus

Rene de Ga vaikystėje. 1855. Drobė, aliejus
Dega Naujajame Orleane. 1872. Nuotrauka
Medvilnės priėmimo kontora Naujajame Orleane. 1873. Drobė, aliejus

Šokėja. 1874. Lavis
Karieta arklių lenktynėse. 1870—1873. Drobė, aliejus

Šokio pamoka. 1874. Drobė, aliejus

Absentas. 1876. Drobė, aliejus

„Ambasadorių“ kafešantanas. 1876—1877. Pastelė, monotipija

Šokėja su vėduokle. 1879. Pastelė

Scenos kampas baleto metu. 1883. Pastelė

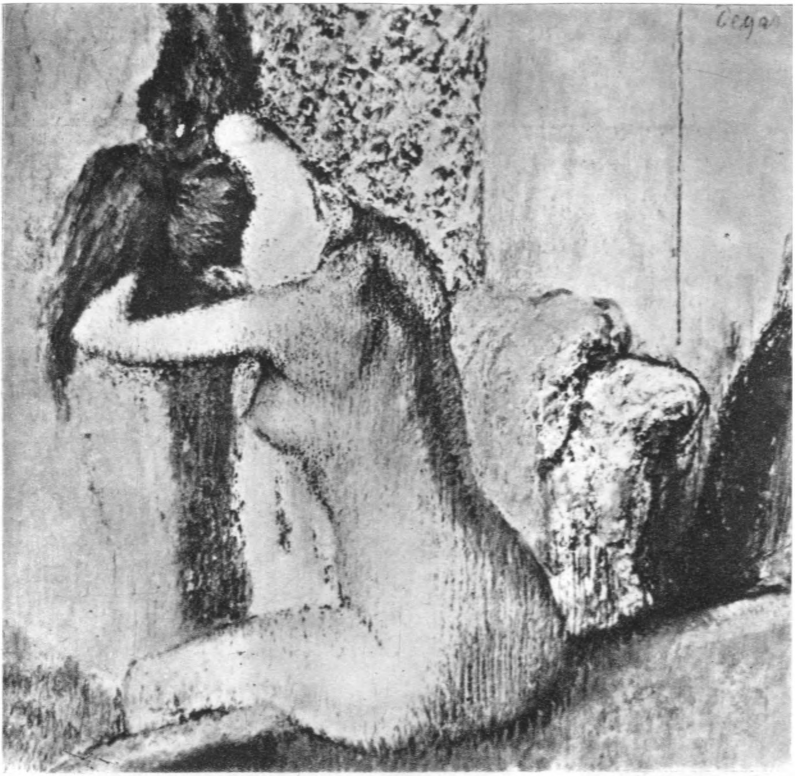
Daininінkė su pirštine. 1878. Pastelė

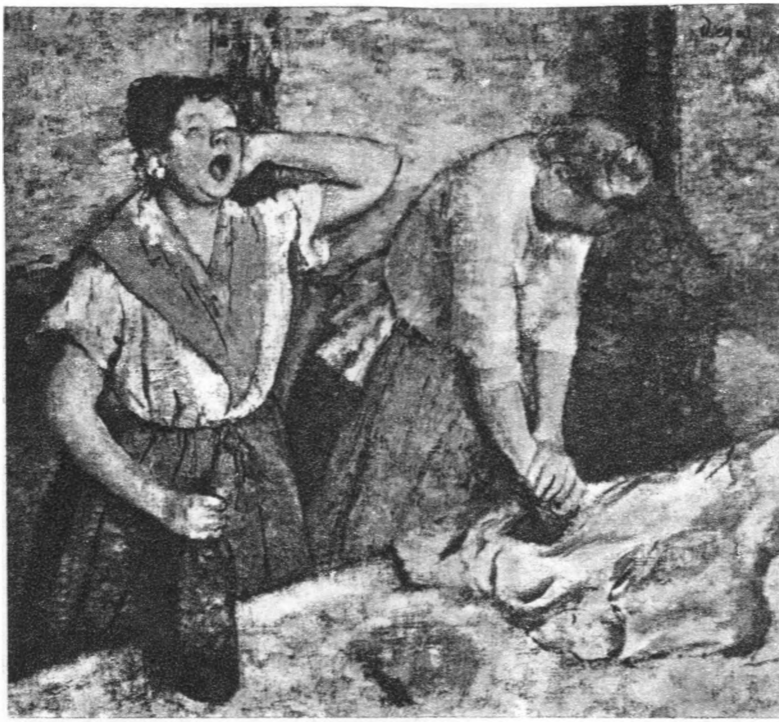
Šokėjos scenoje. Apie 1880. Pastelė

Šokėjos scenoje. Apie 1880. Pastelė, tempera

Nusimaudžiusi moteris šluostosi kaklą. 1898. Kartonas, pastelė

Baltinių lygintojos. Apie 1884. Drobė, aliejus

Žokėjai per lietų. Apie 1881. Pastelė
Dega 1914 m. Nuotrauka

Aleksio Ruaro portretas. 1895. Pastelė

Kai kurie kiti tapytojai pasislėpė tolimose vietovėse arba perėjo valstybės sienas. Budenas ir Dijas de la Penja nusigavo į Briuselį, o Klodas Mone, iš pradžių prisiglaudęs pas tėvus Havre, persikėlė į Angliją. Londone jis rado irgi „pasitraukusius“ Bonveną, Dobinji ir Pisaro. Pastarojo pabėgimą buvo galima šiek tiek pateisinti; jam karas jau iš pat pradžių buvo pragaištingas; 1870 metų rudenį, artėjant priešui, jis turėjo sprukti iš Luvsjeno ir savo namus palikti likimo valiai. Verčiau būtų nebėgęs: jo namą prūsai rekvizavo ir pavertė kariuomenės mėsine, nuo rūsio iki palėpės apiplėšę. Kai okupantams išvykus jis grįžo, pamatė, kad dingo tūkstantis penki šimtai paveikslų, kuriuos išvažiuodamas paliko dirbtuvėje. Tai buvo baisus nuostolis, dėl kurio jis iki pat mirties gyveno beveik skurde.

* * *

Prancūzų pabėgėlių gyvenimą Londone paženklino apvaizdos lemtas susitikimas su Poliu Diuranu-Riueliu, žinomu paryžiečiu paveikslų pirkliu, kuris specializavosi Barbizono mokyklos tapyboje. Jam pavyko pasiekti Londoną su pusantro tūkstančio drobių. Negaišdamas laiko, jis atidarė galeriją Niu Bondo gatvėje Nr. 158, kur tuoj ėmė plūsti klientūra. Jam užteko tik duoti žinią savo klientams anglams, pirkusiems paveikslus pas jį, Paryžiaus galerijoje, ir jie tuoj atskubėjo čia, atsivesdami ir kitų dailės mėgėjų.

Apvaizdos lemtas susitikimas — kitaip nepasakysi — įvyko, kai Diuranas-Riuelis, vaikščiodamas Temzės pakrantėmis, nelauktai pamatė tapantį iš natūros Dobinji, vieną Barbizono mokyklos dailininką, su kuriuo ilgai palaikė ryšį. Juodu puolė vienas kitam į glėbį ir nebesiskyrė. Dobinji, kurio kūriniai Anglijoje rado daug mėgėjų, nebuvo patyręs finansinių sunkumų, bet jį sujaudino tai, kad dideliame skurde gyvena Klodas Mone, su kuriuo neseniai buvo susitikęs. Kaip geras draugas, jis pakalbėjo apie jį su Diuranu-Riueliu, iškėlė jaunojo kolegos nuopelnus. Pirklys paprašė Mone parodyti savo kūrinius; jie jam patiko, ir jis nusprendė surengti jų parodą. Ji susilaukė nemažo pasisekimo, ir, matyt, dėl to Diuranas-Riuelis dar labiau

ėmė vertinti impresionistus. Reikia pabrėžti, kad šiuos dailininkus, kurie Paryžiuje vėliau buvo pravardžiuojami padegėjais, meno komunarais, visada geriau suprato anglai, Konsteblio ir Ternerio parengti įvertinti plenero tapybą.

Klodas Mone su Diuranu-Riueliu pakalbėjo apie Pisaro, vargstantį kaip ir jis; taigi, nelauktai susitikus tremtyje paryžiečiui pirkliui su dviem „Gerbua" kavinės perbėgėliais, impresionistų sąjūdis rado žmogų, pašauktą tapti karščiausiu jo propaguotoju, kuris taip buvo jam atsidavęs, kad net rizikavo subankrutuoti.

Polis Diuranas-Riuelis, sūnus rašymo reikmenų ir dažų parduotuvės savininko, tapusio, kad pasitarnautų klientams, ir paveikslų pirkliu, iš pradžių buvo pasirinkęs kariškio profesiją. Jis įstojo į Sen Siro karo mokyklą, bet dėl sunkios ligos beveik tuoj pat atsižadėjo armijos ir sumanė perimti tėvo verslą, o šis jau turėjo gražios klientūros, kurioje buvo ir Orleano princų. Norėdamas pasiruošti savo darbui, jis ėmėsi rimtai studijuoti dailę, apžiūrėjo Prancūzijos, Italijos, Anglijos, Vokietijos bei Olandijos muziejus ir, svarbiausia, privačias kolekcijas. Jis pasijuto pakankamai apsiginklavęs ir nusprendė atsidėti tapybai, kuri anuo metu buvo vadinama avangardine,— Koro, Kurbe, Barbizono tapytojų... Ėmė steigti vis brangesnes galerijas ir, kad jo tapytojai būtų geriau kotiruojami, sugalvojo metodą, kuriuo vėliau naudojosi ir kiti pirkliai — fiktyvų pardavimą. Jei norėdavo padidinti paveikslų kainą, nusiųsdavo juos į aukciono salę ir, padedamas bendrininkų, siūlydavo vis didesnę kainą. Šitaip 1868 metais jam puikiai pavyko pakelti kainą, iki 46 000 frankų, Delakrua „Lježo vyskupo nužudymo", kurį jo tėvas pardavė vienam turtingam klientui egiptiečiui Khahil Bejui.

Sužlugus Komunai grįžęs į Paryžių, — tačiau pasilikęs ir Londono galeriją, kurioje tebeeksponavo savo tapytojus,— ir įsikūręs Lafito gatvėje, kuriai buvo lemta pasidaryti šiuolaikinės dailės turgaviete, Polis Diuranas-Riuelis nusprendė remtis Batinjolio grupės nepriklausomaisiais. Būdamas aistringas žmogus ir ne visada galėdamas atsispirti susižavėjimui, jis tapo nuolatiniu Klodo Mone ir Pisaro darbų pirkėju. Paskui, kai Alfredas Stevensas jam

atskleidė, kas yra Mane, iškart nupirko iš šio dvidešimt tris paveikslus už trisdešimt penkis tūkstančius frankų,— taigi Mane pirmąkart džiaugėsi, už savo tapybą gavęs pinigų. Iki tolei jis eikvojo iš tėvo paveldėtą kapitalą, ir motina dėl to labai sielojosi. Maždaug tuo metu, pagautas savo atradimo karštligės, Diuranas-Riuelis sudarė sutartis su Sislėjumi, Renuaru ir Dega.

Šis posūkis į avangardą nelabai patiko jo klientams, pripratusiems prie Barbizono tapytojų kaimiškųjų efektų. Daugelis jį paliko pranašaudami, kad baigsiąs savo dienas Šarantone, su pamišėliais. Nors jis ėmė mažiau parduoti paveikslų, bet juos tebepirko be paliovos ir galų gale atsidūrė katastrofiškoj padėty, turėjo net prarasti Delakrua, Koro ir Kurbe kūrinius iš savo kolekcijos. Tai buvo dar tik jo sunkumų pradžia!

Už atsidavimą, kaip žinome, keletas tapytojų, dėl kurių jis beveik buvo subankrutavęs, atsimokėjo nedėkingumu. Bet, nors Pisaro, Klodas Mone, Sislėjus jį paliko ir perėjo pas Žoržą Peti, kuriam Diuranas-Riuelis savo rankomis.buvo žarstęs žarijas, Dega tebebuvo jam ištikimas. Ta ištikimybė vis dėlto buvo paženklinta audrų ir viesulų. Per keliasdešimt metų jųdviejų santykiai pasidarė nuoširdūs, kupini pasitikėjimo, ir Dega į „tėvuką“ Diuraną-Riuelį,— kuris, be kelių mėnesių, buvo su juo vienmetis,— ėmė žiūrėti kaip į savo bankininką. Pavesdavo jam sumokėti nuomą, už tapybos medžiagas, tarnaitei ir, svarbiausia, už pirkinius aukcionų salėje, kai nuo 1890 metų pagaliau galėjo atsiduoti kolekcionavimo aistrai. Tai nereiškė, kad juodviem buvo lengva bendrauti, ir pirklys, nors žavėjosi dailininku, nelabai jį mėgo kaip žmogų. Dega mirus, jis išliejo ant jo tulžį Rene Ženpeliui: „Jis buvo baisus žmogus. Kai perleisdavo tau drobę, labiausiai trokšdavo, kad nebūtų jos pardavęs, ir, gavęs progą, net imdavo ją peikti. Trisdešimt metų jis nenorėjo, kad kas nors iškeliautų iš jo dirbtuvės, kartais gaudavome kokį etiudą. Kai ateidavo pas mus, turėdavome žiūrėti, kad ko neišsineštų. Jei būtų atsiėmęs iš mūsų kurią savo drobę neva tam, kad ją pagerintų, niekad daugiau nebūtume jos matę.“ Tokia bėda buvo atsitikusi vienam dailės mėgėjui.

* * *

Versaliečiams nugalėjus, Dega tučtuojau grįžo į Paryžių ir, nors nuliūdo pamatęs, kaip sostinė nusiaubta gaisrų ir bombardavimų,— kai kurios aveniu, pavyzdžiui, Didžiosios armijos, buvo visiškai sugriautos,— greit pradėjo gyventi kaip prieš karą. Tais baisiais metais jis mažai dirbo, nutapė tik kelių savo 12-osios baterijos draugų, Anri Ruaro, generolo Meline ir, keistas dalykas, didžiojo rabino Astriuko portretus — vėliau, pagautas antisemitizmo nuotaikų, labai to gailėjosi,— o dabar vėl ėmė tapyti su dvigubu įkarščiu. Tačiau jo gyvenimas buvo taip gerai sutvarkytas, kad jis neužmiršdavo apsilankyti nei arklių lenktynėse, nei Operoje,— savo įkvėpimo šaltiniuose,— nei dalyvauti diskusijose „Naujųjų Atėnų“ kavinėje arba vakarieniauti pas pažįstamus. Jo brolis Rene, atvykęs iš Naujojo Orleano, kur jį kartu su Ašiliu buvo pasikvietęs dėdė Miusonas, kad perimtų iš jo prekybos įmonę, viename laiške aprašo, kaip Dega tuo laiku gyveno: „...Radau Edgarą įmetėjusį, barzdoje jau baltuoja keli žili plaukai, be to, jis storesnis ir solidesnis... Edgaras padaro labai žavių dalykų. Turi ponios Kamiu portretą iš profilio; ji su aksomine granato spalvos suknele, sėdi rudame krėsle ir aiškiai matyti rožiniame fone; man tai — grynas šedevras. Jo piešiniai patrauklūs. Deja, akys labai silpnos, jam reikia labai jas tausoti. Aš kasdien pas jį pietauju. Jis turi gerą virėją (garsiąją Klotildą, dėl kurios liežuvavo Mane ir jo draugai) ir puikų viengungio butą. Vakar pas Edgarą vakarieniavau su Paganu, kuris dainuoja skambindamas gitara...“

Taigi gyvenimas vėl pasidarė malonus.

Ši Rene viešnagė Paryžiuje 1872 metų vasarą turėjo tam tikrų pasekmių — paskatino Dega leistis į netikėtą, vienintelę tokią, jo gyvenime kelionę. Brolio pasakojimai apie gyvenimą Naujajame Orleane vėl sužadino jam, labai seniai, dar vaikystėje, prisiklausiusiam motinos pasakojimų, troškimą susipažinti su Luiziana. Pagautas ilgesio, jis nusprendė vykti kartu su Rene, šiam grįžtant į Jungtines Valstijas. Tačiau nėra nieko klaidingesnio, kaip jo dukterėčios kartojama versija, kad Dega taip nusprendęs

geležinkelio stoties perone, kai atėjęs atsisveikinti su broliu. „Išvykimo dieną Dega atlydėjo brolį į Sen Lazaro stotį; traukiniui pajudėjus, jis liko kupe. Šitaip atvažiavo į Havrą ir, užuot grįžęs į Paryžių, sėdo į garlaivį, plaukiantį į Niujorką.“ Grynos pasakos, dėl kurių apskritai suabejoji Žanos Fevr paliudijimu, nors ji gyveno pas dėdę paskutiniais jo gyvenimo metais.

Kaip matyti iš Rene ir paties Dega laiškų, viskas įvyko anaiptol ne taip romantiškai. Keliauti su broliu Dega sumanė liepos mėnesį, ir šis paskubėjo šią žinią pranešti žmonai: „Pasirenkite tinkamai priimti Didįjį Dailininką; jis prašo, kad į geležinkelio stotį neateitų jo pasitikti Briuno gauja (municipaliteto choras), milicijos kuopa, gaisrininkai, dvasininkija ir t. t.“

Rimtai ruošdamasis kelionei, Dega pradėjo imti anglų kalbos pamokas, bet menkai pažengė į priekį — neturėjo gabumų. Galbūt tuo nusivylus, atvėso jo entuziazmas: kai Rene, nuvykęs su reikalais į Londoną, grįžo į Paryžių, Dega daug šalčiau žiūrėjo į kelionę. Matyt, dvejojo, ar skirtis su įprasta gyvenimo eiga. Tačiau po keleto dienų, pabuvęs su Rene, apsigalvojo ir linksmas ėmė krautis lagaminus. Spalio mėnesį jis išvažiavo ir Liverpulyje — iš čia matyti, kaip netiksliai viskas nupasakota Žanos Fevr,— su broliu sėdo į Kjunado bendrovės ratinį garlaivį „Škotija“. Dvylika dienų, kurias keliavo vandenynu, jam buvo gana nesmagios. Kadangi nekalbėjo angliškai, negalėjo palaikyti kontakto su bendrakeleiviais. „Liūdna kelionė,— atvykęs rašė jis savo draugui Frelichui.— Nemokėjau angliškai ir dabar ne daugiau ką moku, o anglų žemėse vyrauja konvencionalus šaltumas ir nepasitikėjimas, kuris jums gal jau pažįstamas.“

Niujorku jis nusivylė, miestas jam pasirodė bjaurus, bet per keturias paras, važiuodamas geležinkeliu iki Naujojo Orleano, susitaikė su kelionėmis. Įsitaisęs traukinio užpakalinėje platformoje, pačiame bobų vasaros vidury jis pamažu ėjo į pažintį su Pietumis, kurių dainos ir legendos buvo užbūrusios jo vaikystę. „Kiek pamačiau nauja, kiek sumanymų kilo galvoje“,— rašė jis. Iš traukinio, paskui Naujajame Orleane jis pamatė „Vėjas nunešė į užmarštį“ pasaulį, kuris šiandien mums taip gerai pažįs-

tamas iš šio Margaretos Mičel romano ir pagal jį pastatyto filmo. Miusonų šeima, pusiau prancūziška, iš Antilų salų, pusiau amerikietiška, gyveno elegantišką ir tingų kolonijų gyvenimą, kuriame biznio reikalai priklausė gero tono pramogavimui. Naujojo Orleano firmos filialą buvo įsteigęs Dega senelis iš motinos pusės, Ž. B. Žermenas Miusonas, kuris dar visai jaunas čia atsikėlė iš Port o Prenso. Žermenas, medvilnės pirklys, be Dega motinos, turėjo dar keturis vaikus, tarp jų sūnų Mišelį, tapusį jo įpėdiniu. Šis vedė ir susilaukė šešių dukterų. Kadangi prekybos namuose reikėjo vyro, kuris jam padėtų ir pasidarytų jo paveldėtoju, jis atsikvietė savo sūnėną Rene de Ga ir truputį vėliau — Ašilį.

Rene įsimylėjo ir vedė savo pusseserę Estelę, kuri buvo pietinių valstijų karininko našlė ir turėjo mažą dukrytę. Tad tuos penkis mėnesius Naujajame Orleane Dega gyveno ne tik su broliais, bet ir būryje dėdžių, tetų, pusbrolių, dukterėčių, pasitikusių jį išskėstomis rankomis, su kreolišku familiarumu, į kurį jis nelabai mokėjo atsiliepti. Atvykęs tarytum apsvaigo — nuo klimato, šviesos, vaikų siautimo namuose... bet rytojaus dieną, po užuolaida nuo moskitų gerai išsimiegojęs, vėl puikiai nusiteikė, nes išgirdo gretimoje statybos aikštelėje darbininkus vieną kitam šaukiant: „Ei, Ogiustai!.. Ei, Žiuli!..“ Jis suprato, kad vėl atsidūręs Prancūzijoje.

Miusonų šeima, arba tikriau gentis, gyveno dideliame baltame trijų aukštų name, kurį supo veranda ir kurio stogą rėmė kaltos geležies kolonos. Namas buvo pačiame garsiojo Prancūzų kvartalo viduryje, Esplanados aveniu ir Tuti gatvės kampe. Mišelis Miusonas, kuris buvo našlys, su dukterimi Dezire gyveno pirmame aukšte, ir Dega įsikūrė pas juos. Jam buvo paskirta dalis verandos, kad galėtų ramiai dirbti. Kita namo dalis priklausė dėdės Mišelio dukteriai bei žentui Belams ir Estelei bei Rene de Ga. Trečiame aukšte, pastogėje, buvo didelis vaikų kambarys, vaidinęs lyg šeimyninio forumo vaidmenį.

Šių prancūzų kreolų gyvenimo būdas buvo visiškai panašus į turtingų kolonistų anglosaksų. „Brolių De Ga“, *De Gas Brothers,*— yra Edgaro Dega laiškų, rašytų šiame blanke,— biznio reikalai klestėjo, ir Miusonai gyveno be-

veik prabangiai, palyginus su jų visuomeninės padėties žmonėmis Prancūzijoje. Dega tvirtino, kad jo broliai „lobsta“. Laiškuose jis pasakojo apie gausius valgius, prašmatniai paduodamus juodaodžių tarnų, neseniai buvusių vergų, apie viešnages pas šeimos draugus, valdančius plantacijas Naujojo Orleano apylinkėse, vakarus koncertuose ir teatruose,— deja, nebuvo Operos, dėl to jis sielojosi,— ir elegantiškus aukštuomenės pobūvius. Apie šiuos aristokratiškų polinkių kreolus jis gražiai rašė: „Jų veiduose išlikęs XVIII amžiaus švelnumas. Daug kas iš šių giminių atvyko čia su bajoriškais kiulotais, ir anų laikų nuotaikos dar neišnykusios.“ Jis tartum jų persiėmė ir po daugiau kaip dvidešimt metų vis dar su ilgesiu kalbėjo Volarui apie šią kelionę. Šis užrašė vieną jam papasakotą istoriją: „Prisimenu negrą, kuris vadinosi Fontenelis*. Argi ne gražią pavardę prilipdė šiam galvijui? Bet jis nebuvo ja patenkintas. Kai sugriaudė patrankos šūvis, skelbęs, kad panaikinta vergija, Fontenelis tekinas pasileido į miestą, kur užsisakė vizitines korteles su savo pasirinkta nauja pavarde:

Šarlis Brutas,
Laisvas spalvotasis žmogus.

Paskui šis naujas laisvasis žmogus, žinoma, nuskubėjo atgal, pas savo šeimininką, kad nepavėluotų pietauti.“

Dega laiškai, ypač tie, kuriuos rašė savo viešnagės pradžioje, rodo, koks jautrus jis buvo kreoliškiems burtams. Grįžęs pasakojo savo draugui Frelichui: „Niekas man taip nepatinka, kaip įvairių atspalvių negrės, laikančios ant rankų baltaodžius mažylius, tokius baltus šalia baltų namų su kaneliūromis medinėse kolonose ir apelsinų sodų, damos su muslinais priešais savo namelius, garlaiviai su dviem aukštais kaip fabrikų kaminai, parduotuvės, prigrūstos vaisių, kontrastas tarp veiklių, gerai įrengtų kontorų ir didžiulės gyvuliškos juodaodžių jėgos ir t. t., ir t. t. Grynakraujės gražuolės ir stotingos negrės.“

Šis paveikslas papildytas laiške, po kelių dienų parašytame Anri Ruarui: „Naujumas tai žavi, tai kelia nuobodulį. Gražias, lieknas indėnes, praveriančias žalias langines, ir senes su plačiais madrasiniais chalatais, einančias

į prekyvietę, galima matyti kitaip, negu matė Biaras (keliautojas dailininkas). Bet kas iš to? Apelsinų sodai ir išdažyti namai kviečia jus taip pat, baltai aprengti baltutėliai vaikai ant juodų rankų kviečia taip pat! Bet palaukit. Prisimenate, „Išpažintyje“ netoli pabaigos Ruso Sen Pjero saloje, Bjeno ežere, pagaliau ramiai sau dykinėja, viską abejingai stebi, sumano darbų dešimčiai metų ir be gailesčio meta juos po dešimties minučių. Lygiai taip yra ir man. Matau čia daug dalykų, gėriuosi jais, įregistruoju savo viduje jų paskirtį ir išraišką, bet visa tai nesigailėdamas paliksiu.“

Štai kodėl jo tokie ilgesingi prisiminimai, kuriuos mena Volaras. Tačiau jis gana greit susipažino su visais kreoliškais burtais. Be to, pagal įpročius jau senbernis ir papratęs, kad su juo skaitytųsi jam lygūs žmonės, buvo išmuštas iš vėžių ir gerokai irzo matydamas, kad jo kreoliškoji giminė į jį žiūri nelabai rimtai. Jį mylėjo kaip labai brangų giminaitį, bet nevengė, jo manymu, lengvabūdiškai kritikuoti jo kūrinius. Vis dėlto portretai, kuriuos nutapė čia viešėdamas,— daug dirbo vėsioje verandoje, tačiau nesukūrė jokio peizažo, nes jam skaudino akis ryški Luizianos šviesa,— vieni iš gražiausių. Pirmą kartą jis atsiduoda savotiškai spalvinei euforijai, kurios puikus pavyzdys — Luvre esanti „Moteris su japoniška vaza“: tai jo pusseserės ir svainės Estelės portretas. Šiame paveiksle esama lyg ir švelnumo — tokio reto jo kūryboje jausmo. Estelės regėjimas labai blogėjo, netrukus ji apako, ir Dega, be abejo, pats kankinamas akių sutrikimo, jautė jai gilią užuojautą. „Ji yra aukščiau už savo nelaimę“,— rašė jis. Nors beveik visiškai akla, ji tebebuvo linksma ir pagyvindavo namus.

Estelės apakimas kelia klausimą, ar Dega akių silpnumas nebuvo iš motinos giminės paveldėta yda.

Estelės ir kitų šeimos narių portretai, kurie grįžus į Paryžių padės Dega sukurti kompoziciją „Medvilnės priėmimo kontora“,— čia matome abu jo brolius ir dėdę Miusoną,— susilaukė pastabų, kurios jį erzino. Jam duodama patarimų!.. Iš jo, Paryžiuje jau laikomo meistru, reikalaujama kai ką pataisyti!

Be to, jis įsitikino, kokio menko intelekto jo aplinka, kaip sunku dirbti su per daug judriais modeliais, kas valandėlę nutraukiančiais pozavimą, ir nusivylė, kad nėra Operos; dėl užplūdusios karščio bangos — gruodyje! — jį ištiko nedidelis dizenterijos priepuolis, ir jis ėmė dūsaudamas galvoti apie grįžimą. „Noriu kuo greičiau su jumis susitikti namie,— rašė jis Ruarui.— Toks jau čia klimatas, kad niekas nieko nedaro, tik medvilnę, visi gyvena medvilnei ir medvilnės dėka.“ Baigdamas prisipažįsta, kad nesigailės palikęs šią žavią egzotiką: „Gyvenimas pernelyg trumpas, o jėgų žmogus turi tik tiek, kiek reikia. Taigi tegyvuoja plonų baltinių skalbykla Prancūzijoje!“

Tačiau jį sujaudino, net sudrumstė jam ramybę, brolio Rene santuokinė laimė. Atrodo, kad tuo laiku jis rimtai galvojo vesti ir sukurti šeimos židinį: jam trisdešimt aštuoneri metai! Iš vienos vietos jo laiške Anri Ruarui net matyti, kad jis buvo beužmezgąs romaną su jauna kreole: „Aš trokštu tvarkos. Šio naujo gyvenimo būdo priešininke nelaikyčiau net kokios geros moteriškutės. Turėti kelis savo ir sau vaikus — argi tai irgi būtų per daug? Ne. Svajoju apie ką nors gero, kad viskas būtų gerai sutvarkyta (Puseno stilius), ir apie Koro senatvę. Tai tinkamas momentas. Šiaip — ta pati gyvenimo tvarka, bet ne tokia smagi, ne tokia gerbtina ir kupina apgailestavimų.

...Moterys čia beveik visos gražios, ir daugelio žavume yra net truputėlis bjaurumo, be kurio nieko neišeina. Bet bijau, kad jų galvelė gali būti tokia pat silpna kaip ir mano; todėl dviese sudarytume nekokią garantiją naujiems namams. Deja, prasitariau čia apie kai ką, nors ir nieko tokio, dėl ko galiu baisiai susigadinti reputaciją. Ruarai, duokit garbės žodį, kad nepasakysite tokiems, kurie galėtų čia pranešti, ką jums rašiau apie Naujojo Orleano moteris,— kad jos atrodo silpno proto. Tai rimtas reikalas. Čia nejuokaujama. Net savo mirtimi neatpirkčiau tokio akibrokšto, ir Luizianą turi gerbti visi jos vaikai, prie kurių beveik priklausau ir aš. Jei po to jums pasakyčiau, kad jos, matyt, geros, čia būtų dar didesnis įžeidimas, ir, pakartodami dar ir tai, visiškai mane atiduotumėte mano budeliams. Aš truputį juokauju, kreolės turi kažką tokio, kas žavi...

Žiuli d'Etanž davėsi mylima, nes atrodė pasiruošusi būti mylima..."

Iš šio pusiau prisipažinimo galima spėti, kad pavojaus būta rimto ir Dega susigriebė tik tada, kai vos nebuvo supančiotas.

1873 metų vasario mėnesį jis iškeliavo atgal; į Prancūziją nusigavo per Havaną — sėdo į užsukusį čia prancūzų paketbotą. Kreoliškoji intermedija lėmė jam gera: padėjo aiškiai pamatyti, kokią prasmę nori suteikti savo gyvenimui. Jis apsisprendė: „Norint vesti gerus vaisius,— parašė Frelichui,— reikia augti špaleryje. Lieki jame visą gyvenimą, išskėtęs rankas, atvėręs burną, kad įsisavintum visa, kas vyksta, kas yra aplink tave, ir tuo gyventum."

Keturiasdešimt penkerius metus jis laikysis šios programos ir nokins skaniai rūgščius kūrinius, vienintelius tokius savo epochos dailėje.

VI skyrius

IMPRESIONIZMO KILVATERYJE

1873 metų žiemą Dega grįžus iš Naujojo Orleano, visi veikėjai buvo savo vietose, ruošdamiesi būsimoms ilgoms impresionizmo kautynėms. Palikę „Gerbua", Batinjolio grupės tapytojai ir jų draugai, kritikai bei rašytojai, susitikimams pasirinko ne tokią triukšmingą kavinę — „Naujuosius Atėnus" Pigalio aikštėje. Kokia buvo ši kavinė, mums parodė Dega, atvaizdavęs joje nusmukusią „Absento" porą ir „Moteris priešais kavinę vakare", Eduaras Mane ir Rafaeli. „Naujieji Atėnai" su terasa į aikštę, buvo maloni vieta, ir dailininkai čia jautėsi laisvai. Šeimininkas kas vakarą rezervuodavo jiems du marmuro staliukus netoli durų, iš kur galėdavai lengvai stebėti įeinančius ir išeinančius klientus. Pigalio aikštė anuomet buvo savotiškas menininkų forumas, kuriuo vėliau, XX amžiaus pradžioje, pasidarys Vaveno sankryža. Gausios šios aikštės kavinės turėjo dailininkų klientūrą, gyvenančią gretimose gatvėse arba net Monmartro kalvoje, nors Monmartro kai-

mas dar nebuvo toks populiarus kaip po dvidešimties metų. Daug čia būdavo ir rašytojų, žurnalistų, pozuotojų. Be to, kiekvieno sekmadienio rytą prie baseino, puošiančio aikštę, vykdavo modelių mugė.

„Naujieji Atėnai“ vos neišliko iki mūsų laikų; Žanas Renuaras, kinematografininkas, antrasis tapytojo sūnus, prisimena nuvykęs ten lyg maldininkas į šventą vietą prieš Pirmąjį pasaulinį karą drauge su Sezano sūnumi: „Polis Sezanas atsivedė mane čia prieš 1914 metų karą pasivaišinti itališkomis salotomis. Mane, Sezaną ir Pisaro buvo pakeitę Pigalio aikštės suteneriai ir prostitutės... Dabar tai visiškas dekadansas, negrįžtamas smukimas. „Naujųjų Atėnų“ kavinė, laimė, gavusi kitą pavadinimą ir kitaip išdekoruota, tapo pederastų kabaretu. Net ir tai negarantuoja pragyvenimo šioms sienoms, kur vaidenasi garsios šmėklos. Paskutinis mėginimas išsigelbėti — striptizas standartine kaina. Už dvidešimt nuogų merginų mokama tiek, kiek kainuoja bilietas į kiną.“

Vėl susitikęs su draugais, Dega galėjo konstatuoti, kad dabar jis jau laikomas meistru. Dailės mokyklos dirbtuvėse apie jį buvo kalbama tiek, kiek apie Mane, o kai kurie jauni dailininkai jį garbinte garbino, ir tai, nors dėjosi susierzinęs, turbūt jam nebuvo nemalonu. Apie Dega reputaciją išgirdo Edmonas de Gonkūras, „našlė“, visada klausąsis miesto gandų, ir po kelių mėnesių savo dienoraštyje užfiksavo apsilankymą jo dirbtuvėje. 1874 metų vasario 13 dieną jis parašė: „Vakar praleidau popietę tapytojo, pavarde Dega, dirbtuvėje. Po daugelio bandymų, žvalgymosi į visas puses jis įsimylėjo šiuolaikiškumą, pasirinko skalbėjas ir šokėjas. Jo pasirinkimas man negali atrodyti blogas — „Manetėje Salomon“ šias dvi profesijas apdainavau kaip teikiančias dabartiniam dailininkui tapybiškiausius šių laikų moters modelius...

Tapytojas parodo mums savo paveikslus, aiškinimą protarpiais papildo plėtojamo choreografinio siužeto mimika, šokėjos kalba imituoja kurią nors jos arabeską, ir tikrai labai gražu žiūrėti, kaip jis minkštais rankų judesiais prie baletmeisterio estetikos prijungia tapytojo estetiką, kalbėdamas apie Velaskeso švelnų purvinumą ir Mantenijos siluetiškumą. Originalus vaikinas tas Dega, liguistas,

nervingas; serga akimis — net bijo, kad gali apakti, ir kaip tik todėl pernelyg jautrus ir linkęs žiūrėti, kokia dalykų atvirkščioji pusė. Iš visų žmonių, kuriuos iki šiol mačiau, šis, kopijuodamas šiuolaikinį gyvenimą, geriausiai pagauna jo dvasią. Ar jis kada realizuos ką nors visiškai pabaigta? Nežinau. Jis man atrodo labai nerami siela."

„Naujųjų Atėnų" grupė buvo daug didesnė negu „Gerbua" kavinės. Prie steigėjų — Mane, Mone, Renuaro, Pisaro, Fanteno-Laturo ir Dega — prisijungė Zandomenegis, Rafaeli, Forenas, Marslenas Debutenas... kurie gerai atsvėrė nesantį Sezaną, tuo metu nulindusį į Overą prie Uazės, pas daktarą Gaše, ir Vistlerį, įsikūrusį Londone. Grupės įkvėpėjas, arba tikriau įvairių jos narių ryšininkas, buvo Marslenas Debutenas, aukšto ūgio žaliukas, kuris dėl garbanotų gaurų ir plačios iš Italijos atsivežtos pelerinos atrodė kaip Kalabrijos plėšikas. Jis buvo Anri Rošforo sūnėnas ir neseniai grįžo į Paryžių, ilgai išbuvęs Florencijoje, kur prabangiai gyvendamas išeikvojo nemažą turtą. Viską iššvaistęs, jis ėmė kopijuoti Uficių šedevrus anglų turistams, paskui parvyko į Paryžių ir gyveno varganą bohemos gyvenimą, pardavinėdamas paskubom nutapytus paveiksliukus, kiekvieną už penkis frankus. Jis buvo kūrybiškai nusiteikęs ir sąmojingas, savotiškas visų galų meistras, gabus viskam: tiek lyrinei dramai, tiek tapybai ir graviūrai, ypač graviūrai, kurioje daug ką pralenkė. Savo būdo dėka jis tapo „Naujųjų Atėnų" sueigų išmonininku, parinkdavo pokalbių temas ir gana sumaniai jiems vadovaudavo, stengdamasis, kad jie nepereitų į vaidus. Tai ne visada būdavo lengva, nes skirtingi būdavo pašnekovai ir jie atkakliai gindavo savo įsitikinimus.

Tarp visų šių cilindruotų vyrų,— taip, Mane, Renuaras, Dega ir net retai čia pasirodydavęs Sezanas nešiojo cilindrą,— rūkančių cigarą arba pypkę, ne be nuostabos pamatydavai moterį. Viktorina Meran, Mane pozuotoja „Olimpijai" ir „Fleitininkui",— o anuo metu pozuotoja skyrė save vyrams pasidžiaugti,— atėjo į tapybą, kaip vėliau į ją atėjo ir Siuzana Valadon, tada dar mergytė, žaidusi klases netoliese, Kliši bulvaro šaligatvyje. Mažiau turėjusi laimės ir, be abejo, ne tokia gabi, Viktorina Meran buvo greit užmiršta. Tik Tulūzas-Lotrekas ją prisiminė ir sykį, no-

rėdamas padaryti staigmeną draugams, nusivedė pas ją po pietų vietoj deserto. „Fleitininko" modelis buvo jau tik bedantė skursna.

Iš rašytojų, kurie sukinėjosi tarp „Naujųjų Atėnų" dailininkų, dažnai galėdavai matyti įprastinius svečius — Diuranti, Vilje de l'Il Adaną, Biurti, Armaną Silvestrą ir naujoką — Džordžą Murą.

Emilis Zola, kuris blogąsias karo dienas ištupėjo Estakoje ir Provanso Ekse, jeigu dar ir domėjosi estetikos problemomis, netrukus, pasinėręs į kūrybą, ėmė laikytis atokiau nuo savo draugų tapytojų. Nepriimtųjų Salono didžiosios kovos laikai jam buvo pasibaigę. Tačiau jis tebebuvo tokių pat modernių pažiūrų kaip draugai ir ne iš santūrumo nieko nepasakė apie pirmąjį impresionistų pasirodymą 1874 metais — nebeturėjo tribūnos savo kritikos straipsniams. Norėdamas vystyti savo estetines koncepcijas, daugelį metų jis disponavo tiktai vienu rusų žurnalu, leidžiamu prancūzų kalba. Tik per kitus dvejus metus jis ėmė evoliucionuoti, apie impresionistus pasisakyti santūriau, paskui jais abejoti ir pagaliau priešiškai juos kritikuoti. Anot jo, jie pasidarysią žlugusių vilčių sodo vaiduokliais: „Matai, ko jie nori, ir duodi jiems racijos, bet veltui ieškai šedevro, kuris priverstų sutikti su jų formule... Todėl impresionistų kova dar nepasiekė tikslo; jie lieka žemiau kūrinių, kuriuos bando pateikti, mikčioja negalėdami ištarti reikiamo žodžio..." Jau nebe toli ir nuo pasmerkimo, ir 1885 — 1886 metais jis paskelbs „Kūrybą", kurioje Sezanas tarsis atpažinęs save Klode Lantje, nevykėliame dailininke, todėl įsižeis iki sielos gelmių ir dar labiau užsisklęs vienatvėje. Tuo baigsis vaikystėje užsimezgusi draugystė, kuri iki tol buvo pagrįsta visišku pasitikėjimu; bet Sezanas neapsiriko — Zola galų gale jį pavadino „nenusisekusiu genijumi". Kitus šios grupės narius papiktino, kad jų sąjūdis vaizduojamas kaip niekais nuėjęs bandymas.

Eduarui Mane, kurį Zola iš pradžių taip karštai gynė, jis irgi nebuvo švelnus, nors jam mirus parašė įžangą jo personalinės parodos Dailės mokykloje katalogui. Tai buvo tik duoklė senai draugystei, o dailininką jis tebesmerkė.

Po „Kūrybos“ impresionistų ryšiai su Zola galutinai nutrūko, ir dienraštyje *Le Figaro* jis net išsitarė: „Iš tikrųjų argi dėl to aš kovojau!..“ Šokiruojanti laikysena, ir čia neapsieita be Zola žmonos įtakos: ji nemėgo šiuolaikinės tapybos, ir galima konstatuoti, kad būtent po vedybų, 1870 metais, Zola pradėjo trauktis nuo tapytojų novatorių. Galima taip pat manyti, kad septintajame dešimtmetyje jam patiko Batinjolio grupės tapytojų antikonformizmas — kad jų tapyba kažkam prieštaravo, kad ji buvo savotiškas jo, užsiangažavusio žurnalisto, pozicijos estetinis atspindys. Liūdna detalė: kai jis mirė, paveikslai, kuriuos jam buvo padovanojęs Sezanas, tarp jų nuostabusis „Natiurmortas su laikrodžiu“, paskutinis juodojo laikotarpio kūrinys, buvo rasti jo namo palėpėje, už lagaminų.

Su Dega, apie kurį Zola jau 1876 metais rašė, kad „kai reikia užbaigti, jis viską pagadina“, jo santykiai sugedo anksti ne tik dėl rašytojo pareikštos nuomonės apie jį, bet ir dėl jo politinių pažiūrų. Zola, kaip Klemanso draugas, Edgarui Dega buvo seniai įtartinas ir dėl savo narsios pozicijos Dreifuso bylos metu jo prakeiktas. Be to, ar jis nebuvo toks įžūlus — argi netvirtino, kad impresionistų pasirodymai buvo naudingi tik jam, Dega. Nuo to laiko Dega — paniekos viršūnė — dėjosi nežinąs, kas per vienas Zola, ir tvirtino neskaitęs „Kūrybos“.

Neseniai pradėjęs lankytis „Naujuosiuose Atėnuose“ Džordžas Muras buvo anglų kilmės airis, priklausąs dekadentinių estetų tipui, kurio pavyzdžių vis daugės paskutiniais to amžiaus dešimtmečiais. Džordžas Muras iš pradžių buvo beatsidedąs tapybai, bet, atgrasintas nuo jos Kabanelio studijoje, gyveno, neturėdamas aiškių planų, menininko diletanto gyvenimą. Jis garbino Mane, su kuriuo jį buvo supažindinęs Vilje de l'Il Adanas, ir, norėdamas su šiuo dailininku susitikinėti, reguliariai lankydavosi „Naujųjų Atėnų“ kavinėje. Tokio uolumo dėka susilaukėme tikslaus paliudijimo apie sueigas ten impresionistų kovų laikotarpiu, kai šiam dendžiui su pakulų spalvos plaukais atėjo atsiminimų amžius ir jis parašė puikius „Memuarus apie mano mirusį gyvenimą“.

Jo komedijinė prancūzų kalba, snobizmas linksmindavo Mane, kuris nutapė išgarsėjusį jo portretą. Murui šis

kūrinys nepatiko, ir jis prašė jį pataisyti, bet Mane trumpai drūtai atsisakė. „Argi mano kaltė, kad Muras atrodo kaip perspausto kiaušinio trynys ir jo makaulėje ne viskas rišasi?“ — tarė jis.

Dega vos pakentė Murą, nors šis juo žavėjosi; jųdviejų santykiai sugedo, kai romanistas persistengė ir Dega skirtoje studijoje paminėjo šio giminę ištikusius likimo smūgius. Nesunku įsivaizduoti, kaip Dega piktinosi — juk net nenorėdavo, kad kas kalbėtų apie jo tapybą! „Tie žmonės užklumpa tave miegantį lovoje, nuvelka marškinius ir, jei reiški nepasitenkinimą, tau sako: „Tu priklausai visuomenei.“ Juodu visiškai susipyko — didžiam „Batinjolio dendžio“ nusiminimui.

Džordžas Muras nusipelnė kai ko geresnio negu kandžios Dega pašaipos; grįžęs į Angliją, jis parašė žavių kūrinių — „Jaunikaičio išpažintį“, „Esterą Voters“, „Ežerą“,— kurių dėka tapo vienu labiausiai vertinamų devintojo dešimtmečio autorių; dalyvavo ir politiniame sąjūdyje dėl Airijos nepriklausomybės.

Kurį laiką jis buvo pamirštas, bet šiandien vėl atrandamas, pasidarius madingai vaizduotės sričiai ir fantastikai. Jis buvo sapno ir haliucinacijos vaizdų meistras ir laikomas vienu iš siurrealizmo pirmtakų.

* * *

Pereisime prie anais laikais svarbaus reiškinio — impresionizmo pasirodymo ir šios grupės dailininkų dvylika metų rengtų parodų. Mintį eksponuoti paveikslus atskiroje patalpoje, apeinant Salono žiuri cenzūrą, kuri Respublikoje buvo dar nesukalbamesnė negu Imperijoje,— visa, kas galėjo pakenkti institucijoms, esamajai santvarkai, buvo laikoma antipatriotiška,— pirmiausia, jau 1867-aisiais, davė Bazilis. Po septynerių metų ją vėl iškėlė Klodas Mone. Iš tikrųjų čia nebuvo nieko originalaus; jau Kurbe ir Mane savo kūrinius rodė šalia pasaulinių parodų pačių lėšomis pastatytuose barakuose. Tam tikros tapytojų grupės — gėlių, peizažų tapytojai — savo darbus pateikė irgi ne Salone. Tačiau „Naujųjų Atėnų“ tapytojų padėtis buvo visai kitokia. Jiems čia buvo paskutinis šansas pasirodyti. Ne tik

Salono žiuri juos laikė nuošalyje, atimdama paskutinę galimybę pasiekti dailės mėgėjų publiką, bet ir svarbiausias jų ramstis po karo, Diuranas-Riuelis, turėjo nutraukti jų drobių supirkinėjimus. Šis komersantas gana neapgalvotai nupirko daug Mane, Mone, Pisaro, Renuaro, Dega ir Sislėjaus paveikslų, ir galų gale, po trejų metų, jo reikalai smarkiai pašlijo. Jis išpardavė savo kolekciją, todėl jam nereikėjo uždaryti galerijos, bet teko liautis pirkti Mane ir jo draugų kūrinius. Tik 1878 metais, surengus Koro ir Barbizono tapytojų parodą, kuri susilaukė didelio pasisekimo ir grąžino senus klientus, Diuranui-Riueliui pavyko atsitiesti. Tada jis galėjo vėl supirkinėti impresionistų drobes. Tačiau 1882 metais — nauja katastrofa. Subankrutavo *Union Générale* bankas, kurio direktorius Federis buvo jam paskolinęs stambias sumas, ir Diuranas-Riuelis turėjo greit grąžinti paskolą. Tada jo padėtis pasidarė beviltiška: jis buvo skolingas milijoną frankų! Dar kartą jis narsiai bandė plaukti prieš srovę — gavęs pinigų už įkeistą rėmų atsargą, šiaip taip atidarė galeriją Madlenos bulvare, o 1885 metais, nusprendęs viską statyti ant kortos, iškeliavo į Niujorką su trimis šimtais impresionistų paveikslų — trimis šimtais šedevrų, kurie niekad negrįžo ir padarė neatitaisomą nuostolį Prancūzijos dailei. Paroda, suorganizuota globojant Amerikos meno draugijai Madison Skvere, buvo atidaryta 1886 metų balandžio 10 dieną. Ji turėjo didelį pasisekimą galbūt todėl, kad Polis Diuranas-Riuelis, pasimokęs iš patirties, sumaniai dozavo Fontenblo ir impresionistų tapybą. Eidamas dar toliau, į šią partiją jis įjungė net grynai tradicinius dailininkus, kaip Rolas ir Flamanas. Kitas pasisekimo veiksnys buvo tai, kad jį parėmė labai turtingas bankininkas Havemejeris, kuris, patartas Merės Kesat, iš jo vienu sykiu nupirko keturiasdešimt drobių, sukeldamas tokį įprastą amerikiečiams susižavėjimą. Visi pralobėliai ėmė šiuos kūrinius pirkti, nepaisydami šaipymosi spaudoje, kurios kritikai sekė savo kolegomis prancūzais.

1894 metais Diuranas-Riuelis, kelis kartus vos nesubankrutavęs, pataisė savo reikalus. „Jei būčiau miręs šešiasdešimties metų,— rašė jis,— būčiau palikęs baisybę skolų ir neišpirktų nežinomų lobių..." Gražus aštuntojo dešimt-

mečio jo įkarštis po tiek patirtų nusivylimų atvėso, ir 1893 metais, kilus skandalui dėl Gogeno parodos, kurią buvo pataręs surengti Dega, Diuranas-Riuelis nusprendė nebegarsinti naujųjų dailininkų ir iki pat mirties 1922 metais pardavinėjo tik pirmųjų impresionistų kūrinius.

1874 metais tarp neturtingiausių „Naujųjų Atėnų" tapytojų, kurie dėl Diurano-Riuelio atsimetimo skurdo, pamažu sutvirtėjo Mone ginama mintis surengti grupinę parodą. Renuaras, kad galėtų pragyventi, sutikdavo tapyti aukštuomenės portretus, bet Mone ir Pisaro, ypač peizažistai, neturėjo beveik jokių pajamų ir skolindavosi pinigų iš turtingesnių bičiulių, daugiausia — iš Kaiboto. Ši problema, žinoma, nekilo Mane, Dega ir Sezanui, aprūpintiems gražiomis rentomis; todėl jie į tai žiūrėjo kur kas šalčiau. Santūrios Mane pastabos tikriausiai paskatino Dega susidomėti šiuo projektu, ir jis padėjo suteikti jam rimtą formą, patardamas savo draugams būti nuosaikiems. Pradžioje Pisaro, apsvaigintas socializmo idėjų, grupei pasiūlė susivienijimo formą, nukopijuotą iš Pontuazos kepėjų cecho įstatų. Kartu su Renuaru, esančiu sveikos nuovokos, Dega pavyko atmesti šį juokingą projektą, kurio aiškiausias rezultatas būtų buvęs tas, kad šie tapytojai mėgėjai buržua akyse būtų buvę paženklinti anarchijos antspaudu. Susivienijimo pavadinimą irgi sugalvojo Edgaras Dega. Veltui mėginęs įpiršti „La Kapiusin",— paroda turėjo įvykti Kapucinių bulvare,— galų gale įsiūlė prozaiškesnį pavadinimą: „Tapytojų, skulptorių ir graverių akcinė bendrovė".

Kad paroda neatrodytų kaip nepriimtųjų Salonas,— tai lankytojus būtų nepalankiai nuteikę,— Dega siūlė pakviesti jau į Saloną įsileistų dailininkų, kurių buvimas jų parodai būtų suteikęs gerą toną, bet susidūrė su griežtu pasipriešinimu, nes dėl jo nuosaikumo iškart buvo pamanyta, kad jis norįs parodą užgniaužti pačioje užuomazgoje. Buvo smarkiai ginčijamasi, bet galiausiai jam pavyko: buvo priimti keli tapytojai, neįeiną į jų grupę, bet nepriklausą Salono kraštutiniesiems,— Lepinas, Leveras, Kalsas, Latušas ir, be to, jo draugai — Brakmonas, vikontas Lepikas ir Zakari Astriukas.

Dega ėmė vaidinti svarbiausią vaidmenį, kai Mane, nepaisydamas primygtinių draugų raginimų, nusprendė ne-

eksponuoti kūrinių kartu su jais. Paėmęs į savo rankas parodos organizavimą, Dega ėmė ieškoti gana didelės geroj vietoj esančios patalpos. Buvo pasirinkti fotografo Nadaro salonai Kapucinių bulvare Nr. 35, prie Donu gatvės kampo, antrame aukšte, ir tas sutapimas tikriausiai labai linksmino dailininkus, susižavėjusius modernumu. Nadaras irgi ateidavo į „Naujųjų Atėnų" sueigas. Šis nesitveriąs savy milžinas, girdavęsis, kad visi jo vidaus organai — dvigubi, prieš atsidėdamas tapybai buvo prikišęs nagus prie visko: žurnalistikos, karikatūros, tapybos, literatūros ir net aeronautikos. Fotografija, kurioje pasireiškė tikrasis jo talentas, jį nevisiškai patenkino, ir savo pašaukimu jis laikė tapybą. Paaiškinęs tai Dega, susilaukė pašaipaus atsakymo, būdingo šiam kandžių sąmojų meistrui: „Nagi tu, tepliotojau, po orą skrajotojau, fotografuotojau!"

Apie šią pirmąją „Naujųjų Atėnų" tapytojų, dar nepakrikštytų impresionistais, parodą, atidarytą 1874 metų balandžio 15 dieną, mėnuo iki oficialaus Salono atidarymo, taip dažnai pasakota, ir ji nagrinėta tokioje gausybėje studijų, jog nereikia prie jos grįžti, nebent tam, kad atskleistume joje Dega vaidmenį.

Šioje pirmoje parodoje pas Nadarą buvo dabar visame pasaulyje garsūs kūriniai: Renuaro „Ložė", Sezano „Pakaruoklio namas" ir „Šiuolaikinė Olimpija", Bertos Morizo „Lopšys"... ir garsusis Klodo Mone peizažas „Įspūdis, saulėtekis" *(Impression, soleil levant)*, pagal kurį grupė bus ir pavadinta.

Dega atsiuntė dešimt paveikslų; tarp jų buvo „Šokio egzaminas", „Baleto repeticija scenoje", „Skalbėja", „Arklių lenktynės provincijoje", „Klaidingas startas"...

Visi žino, kiek juoko susilaukė ši paroda iš nemokšiškos publikos, apgautos kritikų; juoko susilaukė daugiausia todėl, kad rimta spauda nepaskelbė apie ją recenzijų; savo skiltis ji rezervavo Salonui. Tik humoristiniai laikraščiai skyrė jai daug vietos: jiems čia buvo neišsenkamas juokų ir „paryžietiškų" straipsnelių šaltinis; satyros laikraštyje *Le Charivari*, panašiame į Trečiosios respublikos *Le Canard enchaîné*, Lui Lerua išspausdino garsų visoje impresionizmo istorijoje straipsnį, kuriame pagal Klodo Mone paveikslo — Havro uosto vaizdo ūkanotą rytą — pavadini-

mą jis visiems šios parodos dalyviams prilipino „impresionistų“ vardą.

Šiame straipsnyje, kurio reikšmė buvo labai perdėta, nes nei laikraštis, nei kritikas neturėjo plačios auditorijos, Lui Lerua pasakoja, kaip prasimanytas akademistinis tapytojas p. Vensanas apsilankęs pas Nadarą. Visi čia suniekinti — ir Dega, ir jo draugai: „Veltui stengiausi atgaivinti blėstantį jo protą... jį traukė bjaurumas. Žiūrėdamas į taip prastai išskalbtą p. Dega „Skalbėją“, jis šūkčiojo iš susižavėjimo. Užbaiga: išėjęs lauk, p. Vensanas pamišo!“ Apskritai bereikšmis rašinėlis! Šios rūšies puolimai buvo toli gražu ne tokie pavojingi kaip prieš dešimtį metų išpuoliai dėl Mane „Pusryčių ant žolės“ ir „Olimpijos“. Ir nors šie tapytojai buvo išjuokti humoristinės spaudos, jiems atsirado įžymių gynėjų, kaip Filipas Biurti. Šis atskleidė tikrąją Dega asmenybę ir dienraštyje *La République Française* paklausė: „Ar p. Dega savo laiku nebus pripažintas klasiku? Neįmanoma dar tikslesniu pieštuku parodyti jausmą, kurį žadina šiuolaikinė elegancija...“

Puolimai darėsi vis atkaklesni iki 1877 metų ir ypač pasmarkėjo, kai labai garsus kritikas Alberas Volfas šiurkščiai prikibo prie impresionistų dienraštyje *Le Figaro*. 1876-aisiais surengus impresionistų parodą Diurano-Riuelio galerijoje, jis paleido prieš ją tikrą branderį, nepalyginti žalingesnį negu „juokaujamas“ Lui Lerua straipsnelis. „Le Peltje gatvei nesiseka,— rašė jis.— Po Operos gaisro šią gatvę šit užgriūva nauja nelaimė. Pas Diuraną-Riuelį ką tik atidaryta neva tapybos paroda. Nekaltas praeivis, patrauktas vėliavų, kuriomis papuoštas fasadas, įeina į vidų, ir pasibaisėjusiems jo žvilgsniams atsiveria žiaurus reginys: penki ar šeši pamišėliai, tarp jų viena moteris, garbės geidimo manijos apsėstų nelaimingųjų grupė, susirinkę čia eksponuoti savo kūrinių. Yra žmonių, kurie prunkščia juokais, stovėdami priešais šiuos darbus. Man dėl jų spaudžia širdį. Šie tariamieji dailininkai vadina save nesitaikstančiais, impresionistais; jie paima drobę, dažus, teptukus, užteškia kaip pakliuvo keletą spalvų ir po visu tuo pasirašo... Baisus reginys, kai žmogaus tuštybė nuklysta iki pamišimo...“ Viskas Volfo straipsnyje — vieno galo. Pas Diuraną-Riuelį buvo galima pamatyti Mone „Moterį su japo-

nišku kimono“, Renuaro „Bazilio portretą“, Dega „Medvilnės priėmimo kontorą“ ir „Moterį su chrizantemomis“ — prisiminimus iš viešnagės Naujajame Orleane... Nepaisant vainojančių puolimų, padėtis netrukus ėmė gerėti, nes vėl atsirado kritikų, kurie be išankstinio nusistatymo nagrinėjo impresionistų kūrinius. Tuo pat metu, kai Alberas Volfas paleido keiksmų salvę, akademinis žurnalas *Revue des deux Mondes* ir *Revue Bleue* paskyrė jiems rimtų studijų.

Po labiausiai pavykusios 1877 metų parodos, kurioje buvo galima matyti Renuaro „Galetos malūną“ bei „Sūpuokles“ ir Klodo Mone „Sen Lazaro stotį“, viesulas ėmė silpnėti. Vis daugiau dailininkų, rašytojų, meno mėgėjų, paveiktų rodomų kūrinių kokybės, tapo jų gynėjais. Jų uždavinį palengvino tai, kad gausūs senamadžiai tapytojai, Salono medalininkai, ėmė naudoti šviesią nepriimtųjų paletę. Apstulbsti pamatęs kai kuriuos tik vieno Meisonje peizažus.

Impresionistams, galų gale, patys to nenorėdami, padėjo pasidaryti madingiems jų menkintojai. Impresionistų parodos tapo Paryžiaus meninio gyvenimo įvykiais! Ši tendencija buvo tokia ryški, kad Meljaką ir Halevi įkvėpė parašyti trijų veiksmų komediją „Impresionistas“, gana komišką ir nepiktą kūrinėlį. Prie jo pridėjo pirštus ir pats Dega, pateikė keletą sąmojingų epizodų. Jis juokėsi iš visos širdies, kartu su Renuaru žiūrėdamas premjerą *Variétés* teatre.

1879 metais impresionistai jau buvo paėmę viršų, niekas iš jų daugiau nesišaipė, ir nesuprantami buvo pasidarę kiti dailininkai. Tik Sezanas tebebuvo koneveikiamas — ir su tuo susitaikė! Jis nebesikrimto, kad žmonės jo nesupranta, nebedejavo parodose drauge su kolegomis, gyveno užsisklendęs kvapnioje Provanso kaimo vienatvėje.

Ketvirtojoje impresionistų parodoje Dega susilaukė neginčijamo pasisekimo. Galime net kalbėti apie jo triumfą, jei prisiminsime, kaip buvo puolamas. Tačiau išpuoliai prieš jį buvo daug santūresni negu prieš jo draugus. Dabar jis jau buvo pripažintas ir turėjo gerbėjų net Bona ir Bugero studijose. Bjaurusis Alberas Volfas, apie kurį Dega sakė, kad į Paryžių atsikarstęs medžiais, dabar negailėjo jam

komplimentų. Tačiau tuo nepelnė Dega simpatijos. Tik vargšas Mane dar teikė reikšmės nuomonėms šio bufono, kuris vien dėl juokingų savo kraštutinumų nėra visiškai užmirštas.

* * *

Dega elgesys tais kovų metais pasižymėjo įžvalgumu, sveiku protu, drąsa ir atsidavimu. Galima net pridurti — kantrybe, kuria gamta jį nelabai buvo apdovanojusi. Nors jam nereikėjo stoti į pirmą liniją, nes buvo turtingas — bent pradžioje — ir galėjo laukti, bet nedvejodamas išėjo į priekį padėti kitiems grupės nariams, su kurių nuomonėmis, kaip matyti iš vėlesnių ginčų ir vaidų, ne visada sutiko. Tačiau draugų dalia jam atrodė neteisinga, ir jis taip pat buvo tikras jų talentu, kaip laikė menkystėmis Salono įžymybes Meisonje, Detajį ir Bugero.

Labai dažnai jam buvo priskiriama dviprasmiška laikysena, net kenkėjo vaidmuo. Nagrinėjant Kaiboto ir Gogeno laiškus, kuriuos jie parašė suerzinti ginčų, matyti, kad Dega vaizduojamas kaip savotiškas komedijų išdavikas, veidmainybės meistras, besistengiąs pakenkti savo draugams į jų gretas įvesdamas menkus dailininkus, su kuriais kritika galėtų juos sutapatinti.

Toks jis vaizduojamas siekiant blogo tikslo, nes iš tikrųjų buvo priešingai. Dega bijojo, kad jo draugai gali baimintis esą vieni; tad stengėsi juos apsupti pasitikėjimą keliančiais dailininkais, kurių talentas pripažintas ir novatorių, ir konservatorių. Toks dailininkas buvo Nitis, anuomet laikomas įžymiu tapytoju. Dega įkalbėjo jį dalyvauti 1874 metais impresionistų parodoje, ir vargšas žmogus, smerkiamas tradicionalistų, su kuriais eksponavo Salone savo drobes, ir pašiepiamas impresionistų, labai gailėjosi taip padaręs: Mone jo paveikslą pakabino po laiptais!

Dega nereikėjo brukte brukti artimo savo draugo Ruaro kandidatūros. Jis buvo priimtas visiems sutikus, nes pagrįstai buvo laikomas talentingu dailininku mėgėju, be to, imponavo tai, kad buvo stambus buržua.

Dega pasistengė, kad į jų parodas, kurios buvo rengiamos viena po kitos iki 1886 metų, būtų įsileisti, kartais tik

po smarkių ginčų — mat šie tarp savęs nesutariantys dailininkai nesutikdavo su jokia nuomone nesiginčiję! — Zandomenegis, spalvingas venecijietis, vertinamas ir Renuaro, Rafaeli ir Forenas. Reikia pažymėti, kad Nitis, Zandomenegis ir Rafaeli buvo italai; todėl Dega jiems jautė dar didesnę simpatiją. Rafaeli, tuo laiku tik pradėjęs savo kūrybinį kelią, pasireiškė kaip jautrus priemiesčių pilkumai tapytojas. Oktavas Mirbo, labai nusimanęs apie tapybą, išgyrė jį straipsniuose. Morisas Utriljas, ėmęsis tapybos, norėjo jam prilygti... Tačiau impresionistams Rafaeli nepatiko; Gogenas smarkiai ant jo supyko, kad jis dalyvavo 1880 ir 1881 metų parodose, ir pirmykštė impresionistų grupė galų gale suskilo. Kaibotas, Renuaras, Mone ir Sislėjus atsisakė eksponuoti savo drobes.

Keista, kad Rafaeli, bufoniškas, gestikuliuojantis ir plepus Italų komedijos personažas, kuris, trumpai dainavęs Operos choruose, tebesilaikė teatrališkų manierų, visiškai nereiškė dėkingumo Dega, privertusiam savo draugus jį priimti: jo protekcija jam atrodė per daug kompromituojanti, ir jis atsisakė dalyvauti dviejose paskutinėse grupės parodose. Vainodamas savo globėją, begėdiškai apie jį pasakė: „Galų gale tai prieškambario tapytojas!..“ Įskaudintas Dega jam atrėžė, kad „jo istorinė tapyba — lyg būtų Krenkbilio“*.

Iš tikrųjų galėjai taip pasakyti apie Rafaeli, nustojusį tapyti priemiesčių peizažus ir bandžiusį imtis didžiojo istorinės tapybos žanro.

Taip atsitiks ir su Forenu, kurį Dega visą gyvenimą globojo, davinėjo jam patarimų ir juo žavėjosi. Tačiau ne jis vienas įvertino šį talentingą gavrošą, kuris savo piešiniuose su taikliais paaiškinimais kėlė aikštėn žmonių ir visuomenės ydas; Hiuismansas paskelbė jį šiuolaikinio gyvenimo tapytoju Nr. 1. Tai vis dėlto jam buvo gal ir per didelė garbė.

Iš tiesų, kai Dega 1879 metais įvedė jį į impresionistų grupę, Forenas buvo ne kas daugiau kaip malonus papročių tapytojas, panašiai kaip Bero, net daug artimesnis šiam negu Edgarui Dega, nors norėta iš jo padaryti jo mokinį. Niekad Forenas nebuvo Dega mokinys. Tik jo kūrybos

siužetai buvo tie patys: arklių lenktynės, šokėjos, aukštuomenės pobūviai... bet jis tenkindavosi gražiai pavaizduotu įdomiu įvykiu.

Jo paveikslėliai, priešingai negu vėlesni humoristiniai piešiniai, nelabai veikė. Tonas buvo pikantiškas, tačiau to, kas sudarė Dega stiprumą,— judesių ir laikysenų reiškimo, grakštaus laisvumo,— čia nebuvo.

Kaip ir Rafaeli,— bet jį pateisino tai, kad užvaldė kūrybinio darbo pradžia, kai buvo piešėjas pamfletistas, — Forenas paliko Dega. Šis labai gražiai apie tai pasakė: „Jis dar laikosi įsikibęs į mano skvernus, bet kai juos paleis, toli nuvažiuos..." Tačiau, nors Forenas ir koneveikė impresionistus, su kuriais labai patenkintas keturis kartus dalyvavo parodose, jis visada tausojo Dega. Bet šis, gerokai nuo jo atšalęs, kad jį paliko, su kartėliu konstatavo, jog vunderkindas tapo „rankas truputį įkišęs į jo kišenes", žodžiu, jį pamėgdžioja. Galų gale, susižavėjęs Foreno varoma antisemitine kampanija, davė jam išrišimą.

Palyginus su veiksmingu vaidmeniu, kurį impresionistų atžvilgiu vaidino Dega,— žinoma, ne be to, kad grybštelėdavo jiems nagais,— Mane elgsena atrodo kur kas labiau šokiruojanti. Mone pasiūlius surengti grupinę parodą, Mane tuoj ėmė visaip prieštarauti ir, sužinojęs, kad pakviestas Sezanas, kurio nekentė, atvirai pasisakė prieš parodą. Fantenas-Laturas, kuris visą gyvenimą sėdėjo tarp dviejų kėdžių, nesiryždamas palaikyti nei impresionistų, nei „pompje" — tradicinių dailininkų, ir galų gale visiems pasidarė įtartinas, dar labiau nuteikė Mane prieš parodą, pasakęs jam, kad, eksponuodamas savo paveikslus su revoliucionieriais, galįs netekti šansų gauti Salone medalį. Klaidingas samprotavimas: Salono žiuri visai nebuvo Mane dėkinga, kad paliko savo draugus vienus eiti į mūšį, ir 1874 metais atsisakė priimti du iš trijų jo atsiųstų paveikslų. Tik po septynerių metų dėka Gijeme, žiuri nario, kurį jis atvaizdavo šalia Bertos Morizo „Balkone", jam pavyko už „Pertiuize, liūtų medžiotoją" gauti antros klasės medalį ir tokiu būdu pasidaryti *hors concours*. Gijeme, akademistinis tapytojas, bet impresionistų draugas, kitais metais nudžiugino ir Sezaną — šis buvo priimtas į Saloną.

Savo išsisukinėjimais Mane neįsigerino nė kritikai — per ilgai buvo jos taikinys, ir ji tebelaikė jį vadu maištininkų grupės, kuri, kėsindamasi į oficialųjį meną, kenkė institucijoms. Jis buvo puolamas iki pat savo mirties. Dar ir tada!.. Nekrologas, kurį jam paskyrė *L'Illustration,* buvo parašytas užnuodyta plunksna: „Mane paliks vardą ir nedaug kūrinių. Jis turi arba turėjo koloristo gabumų. Jo „Gitarero ir „Torero“ gali būti lyginami su Gojos kūriniais. Tačiau, įsimylėjęs plenerą, aiškumą ir šviesą, jis pernelyg dažnai sustodavo ten, kur prasideda sunkumas. Labai puiku apmesti drobėje nuostabių eskizų, kaip literatui savo kelionių užrašų knygutėje pasižymėti išgirstų vaizdingų posakių nuotrupas. Tokie eskizai, brūkštelėti plunksna arba teptuku, turi savo kainą, kuri gali būti nemaža. Tačiau tikrą vertę kūriniui suteikia vien tai, kas yra anapus jo. Norint padaryti gerai, būtų reikėję pradėti nuo Mane, bet eiti toliau negu jis.“

Mane laikysena impresionistų grupės atžvilgiu būdinga atmosferai, kuri vyravo „Naujuosiuose Atėnuose“: menkinimas, piktas kritikavimas, nepasitikėjimas. Tuos dvylika metų, per kuriuos reiškėsi impresionistai, juos be paliovos nuteikinėjo vienus prieš kitus, sėjo tarp jų nesantaiką ginčai ir kivirčai. Mane nekentė Sezano, kuris jam atsilygindavo tuo pačiu; jis nemėgo Renuaro ir Mone, kartais su vienu susitaikydavo sėdėdamas kitam ant nugaros; tai buvo painiavų mėgėjas.

Dega ir Mone sugyveno kaip šuo su kate; Gogenas, nors Dega juo žavėjosi ir jį gerbė, smarkiai jam priešinosi, ypač kai šis jų grupei primetė Rafaeli; Mone nemėgo Gogeno, o Sezanas šiam prikišo, kad „paėmė nedidelį jo įspūdį ir iškeliavo su juo aplink pasaulį“. Nė nesuskaičiuotum, kiek kartų jie susivaidijo per tuos kovos metus.

Nors šie tapytojai vienodai žiūrėjo į šiuolaikinį gyvenimą, Salono dailę ir šviesios spalvos naudojimą, bet jie nesutarė dėl visa kita arba beveik nesutarė. Norint tuo įsitikinti, užtenka Dega drobę palyginti su Mone, Mane — su Pisaro, Gogeno — su Renuaro. Esminiuose dalykuose Dega labiau skyrėsi nuo savo draugų, kurie norėjo išreikšti efemerinę, nepatvarią šviesos spalvą ir kurių ranka bu-

vo labai paklusni akiai,— Mone, Pisaro ir Sislėjaus. Edgarui Dega, visada nemėgusiam, jo nuomone, netikslaus ir niekinamo pavadinimo „impresionistai“, svarbiausia buvo kas kita.

„Visa Dega kūryba rimta,— rašo Polis Valeri.— Nors kartais ir labai jis atrodo linksmas, įsismaginęs, tačiau savo pieštukui, pastelei, teptukui niekad neduoda laisvės. Vyrauja valia. Jo štrichas ne visai išreiškia tai, ko jis nori. Jis nepasiekia nei tapybos iškalbingumo, nei jos tiesos; ieško tik tiesos stiliuje ir stiliaus — tiesoje. Jo dailė lygintina su moralistų: tai aiškiausia proza, kurioje glūdi arba tvirtai pasakomas naujas, tikras stebėjimo rezultatas.“

Pagrindinė minties perteikimo priemonė Edgarui Dega buvo piešinys, kuris kitiems impresionistams mažiau rūpėjo. Po daugelio metų apie tai jis pasisakys Valteriui Sikertui: „Visada stengiausi paskatinti savo kolegas ieškoti naujų galimybių piešinio srityje, kurią laikau vaisingesne negu spalvos. Bet jie nenorėjo manęs klausyti, ėjo kita kryptimi.“ Jam svarbiausias dailininko sugebėjimas — būti piešėju. „Aš apsigimęs piešėju. Esu linijos koloristas. Kurti spalvomis — vadinasi, išplėsti piešinį gilumon.“

Be to, impresionistų paklusnumas siužetui jam atrodė per daug primityvi meninės kūrybos samprata, artima „pompje“ sampratai. „Labai gera kopijuoti, ką matai, bet daug geriau — piešti, ką matai tik atmintyje. Čia vyksta transformacija, kurios metu vaizduotė bendradarbiauja su atmintimi; atgamini vien tai, kas tave paveikė, kas būtina. Tavo atsiminimai ir tavo vaizduotė čia išlaisvinti iš natūros tironijos.“ Toks apibrėžimas labai artimas Leonardo da Vinčio apibrėžimui: „Dailė — tai proto dalykas!..“ ir Dega stato labai toli nuo Mone, kuris tapė tik iš natūros ir kas pusvalandį keitė drobę, kad galėtų stebėti šviesos kaitaliojimąsi. Be abejo, turėdamas galvoje jį, Dega pasakė Volarui: „Jūs žinote mano nuomonę apie tapytojus, kurie eina tapyti į pakeles. Jei būčiau valdžia, sudaryčiau brigadą žandarų sekti žmonėms, kurie tapo peizažus iš natūros... Ak, niekam aš nelinkiu mirties, bet sutikčiau, kad iš pradžių kai kuriuos tokius pavaišintų šratais...“ Ir dar: „Paveikslas — tai dalykas, kuris reikalauja tiek pat

suktumo, gudrybės ir nedorumo kaip ir nusikaltimo padarymas; tapykite netikroviškai ir pridėkite natūralumo akcentą."

Šie principai, kurių jis laikėsi tapyboje, labai nepatiko gryniems impresionistams; tuo jis buvo itin patenkintas ir juos erzindavo: „Menas — tai falsifikatas! — sviesdavo jiems. — Mano dailėje nėra nieko, kas būtų spontaniška, ji — perdėm išmąstyta!.."

Taigi prie šio sąjūdžio jis prisidėjo nė dėl to, kad būtų pritaręs impresionistų koncepcijoms, o todėl, kad nuoširdžiai manė, jog jų dailę, priešingą sausiems akademizmo trafaretams ir atspindinčią šiuolaikinį gyvenimą, verta rimtai panagrinėti. Taip, bet jie buvo ne vieninteliai dailininkai, kurie jam atrodė įdomūs. Daugelis tapytojų, kurie, nors nesilaikė akademistinės drausmės, neatitrūko nuo Salono, jo manymu, buvo verti pagarbos. Dėl šios priežasties jis norėjo juos įtraukti į impresionistų parodas, ir todėl susidarė gana juokinga situacija. Iš vienos pusės buvo impresionistai, į kuriuos žiūrėta kaip į kurstytojus, nors jie tik ir svajojo patekti į Saloną, iš kitos pusės — tapytojai Salono medalininkai, kurie, rizikuodami susikompromituoti, sutiko dalyvauti parodoje kartu su atstumtaisiais. Taigi neaišku, kur būta tikro nekonformizmo. Čia reikia pridurti, kad Mone, Renuaras ir Sezanas niekad neatsisakė eksponuoti kūrinių Salone, o Dega, kuris buvo į jį greitai įleistas, nuo 1871 metų nusigręžė nuo bet kurių oficialių pasirodymų. Reikia taip pat pažymėti, kad tik jis ir Pisaro iš pradinės grupės dalyvavo impresionistų parodose iki 1886 metų.

Visos šios skirtingos nuomonės negalėjo nesukelti apkalbų ir aitrių diskusijų tarp tokių įgudusių lošėjų, kaip Mone, Kaibotas, Mane ir Dega, prie kurių šiek tiek vėliau prisidėjo ir baisiai pedantiškas analizuotojas Gogenas. Kaip minėjome, Mane mirus, Dega su juo buvo piktuoju, bet, nors juodu ir pasakė vienas kitam aštrių žodžių, savitarpio pagarba išliko. Pamatęs 1882 metais Salone „Foli Beržer barą", kurį žiuri norom nenorom turėjo priimti, nes Mane jau buvo *hors concours,* Dega parašė Anri Ruarui: „Mane, kvailas ir subtilus, neatspausdinta korta, ispaniškas miražas, tapytojas... žodžiu, pamatysite." Mirtis

privertė jį susidaryti galutinę nuomonę, nors jis neužmiršo savo priekaištų: Dega buvo ne toks žmogus, kad pamirštų įžeidimą...

Kontaktai su kitais grupės nariais jį dažnai įelektrindavo. Vietoj velionio Bazilio Edgarui Dega dabar atsikirsdinėdavo Kaibotas, turtingas dailės mėgėjas ir pats geras dailininkas, kaip liudija *Jeu de Paume* muziejuje esantys jo „Parketo obliuotojai". Kaibotas irgi priklausė turtingai buržuazijai, ir Dega tonas bei manieros jam nedarydavo įspūdžio; be to, nors atiduodavo teisingumo duoklę jo talentui, jis teikė pirmenybę tikriems impresionistams — Mone, Renuarui ir Pisaro. Kaiboto dailės kolekcijos inventorius jam mirus teisingai atspindi jo potraukius. Jame figūruoja šešiolika Mone, aštuonios Renuaro, aštuoniolika Pisaro drobių, bet tik trys Dega pastelės. Šį gražų sportiškos išvaizdos vaikiną, pamėgusį laivus ir gyvenimą atvirame ore (jaunas vyras su vasariniais marškinėliais ir plačiakrašte skrybėle, apžargom sėdįs ant kėdės, kurį Renuaras atvaizdavo savo „Irkluotojų pietuose",— tai jis!), erzindavo gižlus paryžietiškas Dega tonas. Dėl savo temperamento Kaibotas buvo linkęs į susitaikymą, ir jį šokiravo, kad Dega toks nesukalbamas ir užsispyręs, stengiasi, kad impresionistai įsileistų dailininkus, kurie jiems nepatinka. „Dega sukėlė tarp mūsų dezorganizaciją, — skundėsi jis 1881 metų sausio mėnesį Kamiliui Pisaro, kai buvo priimti Forenas ir Rafaeli.— Didelė jo nelaimė, kad turi tokį nevykusį būdą. Jis visą laiką tik postringauja „Naujuosiuose Atėnuose" arba aukštuomenėje. Tas žmogus sugižęs ir nevaidina svarbaus vaidmens, kaip turėtų vaidinti pagal savo talentą, ir, nors niekad neprisipažins, pyksta dėl to ant visų žmonių..." Ilgai dėstęs savo nusiskundimus, jis baigė: „Kaip matote, nors jis turi didelį talentą, bet neturi didelio charakterio." Šis laiškas rodo, kokie buvo jų santykiai.

Visa tai nesusitvarkė ir po ankstyvos Kaiboto mirties: turtas, kurį jis testamentu paliko nacionaliniams muziejams, dar labiau padidino prarają tarp Dega ir kitų impresionistų.

Dega jautė didelį priešiškumą Mone ir Sezanui, tik Sezano nekentė kaip žmogaus ir žavėjosi jo tapyba, bet

neatrodė, jog kada nors vertinęs lakią, net išsklidžią Mone dailę. Jo kolekcijoje nebuvo rasta nė vieno Mone kūrinio. Neskaitant kai kurių šiuolaikinio gyvenimo scenų, būtent Sen Lazaro geležinkelio stoties ir vėliavomis papuoštų gatvių, šis vaizdavo vien tai, ko Dega nekentė ir ką smerkė. Tad nieko nuostabaus, kad juodu daug kartų susivaidijo, pavyzdžiui, 1880 metais, kai Mone, trokštąs viešo pasisekimo, nusprendė eksponuoti savo drobes Salone. Nenorėdamas prisiminti, kad šiam teko patirti baisių išmėginimų, dėl kurių jis vos nenusižudė, Dega smerkė Mone, net kalbėjo apie „nežabotą reklamavimąsi"... Jis tai darė ypač žvaliai, nes reakcinei buržuazijai, kuriai priklausė Dega, Mone buvo Klemanso, „žmogaus su peiliu dantyse", draugas.

Juodu buvo susipykę, bet Dega paskelbė jam paliaubas, nes norėjo savo priešininkui įsmeigti naujų banderilių. Pirmąkart pas Diuraną-Riuelį eksponuojant „Vandens lelijas", Dega apėjo sales, atidžiai apžiūrinėdamas drobes. Forenas taip aprašė šį vizitą: „Mone pirmąkart eksponavo savo „Vandens lelijas" pas Diuraną-Riuelį (1909 m. gegužės 6 d.). Dega atvyko jų pasižiūrėti, paskui užsuko pas Volarą. Čia buvo Mone, jis jau ėjo lauk, ir Dega jam tarė: „Pabuvau tik valandėlę jūsų ekspozicijoje, ir nuo jūsų paveikslų man apsvaigo galva..." Mone išėjo, ir Volaras pasakė Dega: „O aš maniau, kad nuo Dreifuso bylos laikų jūs su Mone susipykęs?" — „Taip,— atsakė Dega,— bet šitokia proga su juo susitaikiau."

Su Renuaru Dega santykiai buvo irgi ne ką geresni. Tuo metu, kai mirė Dega, juodu, žinoma, tebebuvo susipykę. Tačiau abu labai ir besąlygiškai vienas kitu žavėjosi. „Kai pamatai jo pasteles...— sakė Renuaras Volarui.— Kai pagalvoji, kad su tokia nemalonia vartoti medžiaga jis sugebėjo išgauti freskų tonus!.. Jam surengus ekspoziciją pas Diuraną-Riuelį (1893 metais), aš sukau galvą, kaip sukurti freskas aliejiniais dažais. Galite įsivaizduoti, kaip mane apstulbino tai, ką pamačiau..."

Kartais Renuaras žavėdavosi Dega skulptūromis ir skelbdavo, kad jis pranašesnis už Rodeną. Jam Dega buvo didžiausias skulptorius po Šartro katedros meistrų.

Dega, nors buvo saikingesnis, neliko jam skolingas komplimentų. Jis apgailestavo, kad Renuaras mėgsta „išgražinti", tačiau labai žavėjosi jo spalvomis. „Ar matėte katę, žaidžiančią su įvairiaspalvių siūlų kamuoliukais? — pasakė jis Volarui, kuris per stebuklą buvo abiejų šventų stabų draugas.— Parodysiu jums vieną Renuaro darbą, kurį turiu dirbtuvėje, Paryžiuje. Koks jaudinantis tonų gyvumas!"

Visai kitaip buvo žmogiškųjų santykių srityje. Renuaras Dega laikė nepakenčiamu žmogumi. „Koks galvijas buvo tas Dega! — pasakė jis po jo mirties Rene Ženpeliui.— Piktaliežuvis ir pernelyg sąmojingas. Visi draugai turėjo nuo jo bėgti; aš likau su juo vienas iš paskutiniųjų, bet nepajėgiau ištverti iki galo... Ilgai išsaugojau jo draugystę, nors ir būdavau jam šiurkštus. Kartą jis man pasakė: „Renuarai, aš turiu baisų, neįveikiamą priešą!" — „Kas jis toks?" — „Nagi, senas kvaily,— tarė mušdamasis į krūtinę,— turėtum tai žinoti, tas priešas — aš pats!"

Tačiau Renuarui pasitaikė žiauriai pašiepti Dega. Bjauriausiu Dreifuso bylos metu jis juoko dėlei ėmė jį įtikinėti, kad nesutinkąs dalyvauti parodoje drauge su Pisaro, nes šis esąs žydas: „Kad aš eksponuočiau savo drobes kartu su Pisaro, Gijomenu ir Gogenu, ta žydų ir socialistų gauja! Gal jums galvoj negerai! Bijau susikompromituoti!" Dega buvo pernelyg gudrus, kad nepajustų traukiamas per dantį, ir labai įsižeidė.

Vargšas Pisaro, šių juokų objektas! Iš visų impresionistų Dega labiausiai mėgo Mane ir jį. Socialistinės idėjos, jeigu jas būtų skelbę kiti, jį būtų erzinusios, o kad skelbė jis,— tik juokino. Jis dažnai remdavo jį materialiai ir veiksmingai konsultavo, kai šis ėmėsi litografijos, negailėdamas nei padrąsinimų, nei komplimentų. Jųdviejų draugystė buvo tuo tvirtesnė, kad jie nedažnai susitikdavo, nes Pisaro gyveno Pontuazoje ir retai atvykdavo į Paryžių. Deja, prasidėjo Dreifuso byla, dėl kurios Dega nutraukė santykius su šiuo savo bičiuliu. Pisaro, gražios sielos žmogus, supratingas ir geraširdis, niekad nerūstavo ant draugo, jį dosniai rėmusio. Jis jo gailėdavo ir sakydavo: „Tai baisus žmogus, bet atviras ir sąžiningas."

* * *

Po 1886 metų Dega mažai palaikė santykius su impresionistais. Grupinių parodų atsisakyta, ir kiekvienas traukė į savo pusę. Mane mirė, Mone ėmė kurti savo žaliąjį rojų Živerni kaime, prie Eptos krantų. Renuaras vis dažniau išvykdavo iš Paryžiaus ir netrukus Kanyje pasistatydino „Koletų" buveinę. Sislėjus skurdo More prie Luenos, Pisaro — ne mažiau Eranji bažnytkaimyje, kur ką tik buvo apsigyvenęs. Sezanas sudegino paskui save tiltus ir vienišas kūrė drobes kaime prie Ekso.

Likęs vienas Paryžiuje, Dega ėmė vadovautis savo polinkiais ir ryžtingai pasisuko į tą Paryžiaus visuomenės sferą, kuri visada buvo jo ir kuriai jis tebepriklausė. Vėl užmegzdamas ryšius, kovų metais beveik nutrūkusius, jis įžengė į savo gyvenimo laikotarpį, kuris labiausiai susijęs su diduomene. Net niekur nenurodoma, kad jis būtų dalyvavęs kiekvieną mėnesį nuo 1890 iki 1894 metų Rišo kavinėje rengtose „impresionistų vakarienėse", į kurias, būdami Paryžiuje, ateidavo Renuaras, Sislėjus ir Pisaro. Jam, Dega, šis puslapis jau buvo užverstas, ir jei susitikinėdavo su dailininkais, jis pasirinkdavo juos iš Salono paribyje esančiųjų, iš tų, kurie vaizdavo Paryžiaus gyvenimą kaip Žanjo, Rafaeli ir Forenas.

Tapęs garsiu ir pavojingu, jis visiems imponavo, ir net apdovanoti daugiausia medalių konformistai, Instituto nariai, Aukštosios dailės mokyklos profesoriai būdavo jam nuolankūs, nes gerai žinojo, ko verti jo ir jų talentai. Jis ėmė garsėti apie 1877 metus. Jo draugai buvo smarkiai puolami, o prieš jo „tikrą talentą", anot Albero Volfo, kartais būdavo nusiimama kepurė. Alberas Volfas, jau visiškai nugalėtas, bet nedrįstąs to pripažinti, tik apgailestaudavo, kad jis dedasi prie netikusios draugijos: „Ir kodėl toks žmogus kaip p. Dega gaišta toje menkysčių šutvėje?" Tik Hiuismansas, nors ir gyrė jį, kad supranta piešinį, tebesilaikė santūriai, atrasdavo silpną kurios nors jo drobės vietą, demaskuodavo polinkį į bjaurinimą, niūrų antifeminizmą.

Tai buvo pabaksnojimai, kuriems Dega neteikė jokios reikšmės. Grįžęs iš Naujojo Orleano, jis galėjo išmatuoti

karališkąjį kelią, kurį nuėjo būdamas pačiame stiprume. Jis sukūrė daugybę visų žanrų šedevrų. Apie penkiasdešimt portretų, tarp jų — ponios Kamiu raudonais drabužiais, Terezos Morbili — mergautine pavarde de Ga,— Diuranti, Halevi ir Kave, savo paties ir savo draugo Valerno, ponios Gožlen, panelių Dobrinji, Diubur ir kt.

Tą pat galima pasakyti apie arklių lenktynių scenas, kurių etapai buvo „Žokėjai prieš lenktynes“, „Anapus barjero“ ir „Žokėjai per lietų“, balerinų etiudus: „Šokėjos prie turėklo“, „Šokėjos scenoje“, „Žalioji šokėja“ ir „Užuolaidos nusileidimas“ — viena iš didžiausių jo sėkmių. Žanrinių scenų sričiai priklauso publikos labiausiai žinomos drobės: „Pedikiūras“, „Absentas“, „Merė Kesat Luvre“, „Išprievartavimas“, „Mis Lala“, „Auklė šukuoja mergytę“, serija baltinių lygintojų, modisčių ir kafešantanų... Milžiniškas darbas, kuris jį pastatė į pirmą impresionistų gretą; šios vietos, beje, niekas ir nemanė užginčyti: nei jo draugai iš Batinjolio grupės, nei prie jų prisidėję Gogenas, Odilonas Redonas, Sera ir Sinjakas, nei netgi labai jauni, kaip Emilis Bernaras arba Viujaras. Jų žavėjimasis jam buvo ne ambrozija, o veikiau kartus gėralas; todėl draugai apie jį sakė: „Dega norėtų matyti bulvarų vitrinoje išstatytą savo viso ūgio portretą, kad galėtų patirti malonumą išmušdamas lazda stiklą.“

Toks pasakymas buvo juokingas, bet neatsižvelgta į vieną labai svarbų jo asmenybės aspektą — nuolat jį varžiusį nepasitenkinimą. Būdamas apie penkiasdešimt metų, jis tapo panašus į gyvą moralinę krizę. „Užsiveri lyg durys,— rašė jis savo bičiuliui Leroliui,— ir ne tik nuo draugų. Paverti save niekais, pagaliau net susinaikini iš pasibjaurėjimo. Per daug turėjau planų; ir štai sustojau, esu bejėgis. Be to, pamečiau giją. Visada manydavau, jog turėsiu laiko, niekad neprarasdavau vilties, kad, nors ir nusilpo regėjimas, padarysiu tai, ko nepadariau, ką man trukdė padaryti priešai. Visus savo planus sukišau į spintą, kurios raktą visada nešiodavausi, bet pamečiau tą raktą. Trumpai sakant, jaučiu, kad kominės būsenos negalėsiu ištverti. Kuo nors užsiiminėsiu, kaip sako žmonės, kurie nieko neveikia, ir tiek.“

Amžinai nepatenkintas savimi, niekad nenumaldąs savo reiklumo, su įjautrintais nervais, apimtas hipochondrijos ir draskomas nerimo, Dega visiškai nesidžiaugė garbstomas. Jis tikėjo vien tuo, ką jautė.

VII skyrius

VIENIŠOJO PASAULIS

Nuo 1876 metų Dega kelią, iki tol nuženklintą vien estetinių problemų, pakeitė daugybė likimo staigmenų. Kadangi tapytojas baisiai nemėgo pasakotis apie tai, kas liečia jo asmeninį gyvenimą, sunku logiškai ir įtikinamai paaiškinti, kokie įvykiai jį įstūmė į skurdą. Artimiausi jo draugai, atrodo, lyg susitarę viską painioja. Taip antai Danielis Halevi pateikia melodramišką faktų versiją — kalba apie šūvį Paryžiaus biržoje: "...Nusišovė kažkuris Dega, kuriam nepasisekė biznio reikalai." Forenas, prisiminęs šį bankrotą, sako, kad broliai, gyveną Naujajame Orleane, iškėlę bylą to savo brolio įpėdiniams... „Tą dieną, kai mirė brolis, atvyko juristas ir pareiškė nieko nežinantiems ir nieko nesusigaudantiems vaikams, kad reikalaująs užplombuoti velionio turtą. „Čia yra asmuo, kuris mane supras",— pasakė įstatymo atstovas ir parodė į seną guvernantę, atvykusią su tuo broliu iš Naujojo Orleano. Jis valandėlę su ja pasišalino. Ji grįžo pas velionio vaikus. „Visa, ką sako šis žmogus, yra tiesa",— tarė jiems."

Kruopščiai patikrinus šiuos daugiau ar mažiau iškreiptus pasakojimus, kuriuose gretinami įvykiai, atskirti kelerių metų tarpo ir liečią ne tuos pačius asmenis, galima prieiti labai paprastą versiją. Senasis Ogiustas de Ga, kuris 1874 metais mirė Neapolyje lankydamas ten gimines, paliko praskolintą turtą. Nelabai linkęs į biznį, daugiausia domėjęsis daile bei muzika, jis nusmukdė šeimos banką, o jo sūnūs, kurie turėjo iš motinos paveldėto asmeninio turto ir buvo įsikūrę Naujajame Orleane, nenujautė pavojaus. Susipažinę su tėvo palikimu, Edgaras, Rene ir Ašilis de Ga pamatė, kad esama nemažo deficito. Deficitas sukė-

lė tuo didesnį nerimą, kad Rene, norėdamas išplėsti savo medvilnės biznį, pasiskolino stambią sumą iš tėvo, kuris ją davė neapsidraudęs. Būdami labai vieningi, trys broliai ir jų svainis Fevras nutarė iš savo turto padengti tėvo palikimo deficitą. Taigi kol kas viskas buvo gana paprasta, bet po dvejų metų padėtis pasidarė labai rimta, beveik dramatiška. Pačiam Rene grėsė bankrotas, nes jo reikalams gerokai pakenkė tai, kad turėjo sumokėti tėvo paskolą ir, tikėdamasis atsigauti, mėgino spekuliuoti Naujojo Orleano biržoje pasiskolinęs pinigų iš vieno Antverpeno banko; dėl to kilo pavojus visai jo kreoliškajai giminei.

Edgaras su Ašiliu ir jų svainis antrąkart pasiaukojo. Skylė dabar buvo tokia didelė, kad jai užkišti nepakako net viso jų turto. Dega ir Fevras turėjo pasirašyti vekselius ir tokiu būdu garantuoti pragyvenimą Miusonų šeimai, esančiai be skatiko.

Likus tik menkiems ištekliams, Dega teko atsisakyti ištaigingo gyvenimo, ir jis padarė tai ryžtingai, nesiskųsdamas. Pardavė nedidelius rūmus Frošo gatvėje, kur ką tik buvo įsikraustęs, dalį baldų, paveikslus, kuriuos buvo pradėjęs kolekcionuoti, — dėl to jam ypač buvo skaudu,— ir prisiglaudė kuklioje studijoje dailininkų gyvenamame aklagatvyje, prie Pigalio gatvės Nr. 21. „Daugelį metų,— rašo Džordžas Muras,— Dega išbuvo užsidaręs savo dirbtuvėje nuo ryto iki nakties, neįsileisdavo net artimiausių draugų. Susitikęs jį kartą nedideliame Larošfuko gatvės restoranėlyje, kur jis per pietus eidavo valgyti pjausnio, tariau: „Brangus bičiuli, jau kažin kiek metų nesimatėme. Kada galėčiau ateiti?“ Atsakymas buvo toks: „Jūs esate senas draugas, ir, jei norite apsilankyti, jus priimsiu, bet turiu pasakyti, kad per dvejus paskutiniuosius metus niekas nėra įkėlęs kojos į mano dirbtuvę.“

Dešimt metų jis turėjo, anot jo, žiūrėti, kur sugriebs penkis frankus. Dar 1884 metais kreipėsi į Diuraną-Riuelį primygtinai prašydamas penkiasdešimt frankų avanso: jam grėsė turto aprašymas dėl nesumokėtų mokesčių.

Stebėdamasis, kad taip pasikeitė Dega gyvenimas, Danielis Halevi, kuris buvo dar vaikas, motiną paklausė, kas atsitiko jų draugui. Ši, gera Margeritos de Ga bičiulė,

puikiai žinojo, kokios bėdos ištiko Dega, ir pateikė nuostabų paaiškinimą, kuriame buvo justi griežta XIX amžiaus pabaigos buržuazijos moralė: „Jei kurios nors šeimos narys skolingas pinigų ir negali jų atiduoti, šeimos garbė reikalauja, kad jo skolas sumokėtų broliai.“ Prisiminęs, koks liūdesys buvo apėmęs jų draugą anuo metu, Danielis baigė: „Vaikystėje sužinojau, kad Dega buvo kankinys.“

Dega, be abejo, labai prislėgė šie vienas po kito užgriuvę jį likimo smūgiai, prie kurių prisidėjo ir sielvartas, kai jis sužinojo, kad Rene paliko savo visiškai apakusią žmoną: su ja išsituokė ir vedė vieną prancūzų kilmės našlę. Jis jautėsi pažemintas ne tik dėl brolio bankroto, bet ir dėl to, kad buvo nutraukta santuoka, nes savo pusseserę ir brolienę Estelę labai mylėjo. Dvidešimt metų jis nenorėjo brolio nė matyti.

Nuo to laiko jis paniuro, tapo dar liūdnesnis ir dar kandesnis ir menininkų bei aukštuomenės sluoksniuose pelnė pikto žmogaus reputaciją, kurios laikas negalėjo išdildyti. Jis ir pats žinojo, kad tie, kurie jį myli ir kuriuos jis myli, kenčia dėl jo šiurkštumo ir užgauliojimų, ir todėl darėsi dar niūresnis. „Tiesą sakant,— rašė jis vienam draugui,— nesu labai geros širdies. Ir ji nė trupučio nepagerėjo dėl šeimyninių ir kitokių bėdų. Gerumo man buvo palikta tiek, kiek nebuvo galima iš manęs atimti,— gana mažai; man jo užtenka, bet tikriausiai neužtenka bičiuliams.“

Tuo laiku labai didelį nerimą jam pradėjo kelti ir regėjimas. Iki tol jis mažai dėmesio kreipė į silpnas akis. Po karo ir Komunos jo sveikata pasitaisė, ir jis atgavo tam tikrą pusiausvyrą. Daugybė tais metais sukurtų darbų rodo, kad akys jam nekliudė dirbti kaip pašėlusiam. Tačiau devintojo dešimtmečio pradžioje pradėjo blogėti regėjimas. Kai kuriom dienom viskas jam atrodydavo susidrumstę, ir dėl to jis labai krimsdavosi. Netrukus dešiniąja akimi beveik visiškai nebematė ir, kai nedirbo, turėjo nešioti tamsius akinius: nuo ryškios šviesos skaudėdavo akis, o nuo drėgmės galvą. Tai veikdavo savijautą, ir jį apimdavo nusiminimas. 1884 metais jis rašė Anri Ruarui: „Ar prisimenate, jog kažkada, kalbėdamas apie kažkurį žmogų, sakėte, kad nebesugaudo savo minčių, kaip medikai sako apie silpnapročius? Vis prisimenu šiuos žodžius, nes mano

regėjimas nieko nebesugaudo arba taip sunkiai, kad dažnai norisi nieko nedaryti, tik miegoti..."

Beje, reikia pažymėti, kad nemažai impresionistų sirgo akimis: Jongkindas, Dega, Merė Kesat mirė akli, o Klodui Mone du kartus buvo operuota katarakta. Tikriausiai dėl šių aplinkybių prigijo dailininkų konformistų ir jiems atsidavusių kritikų skleidžiama legenda, kad impresionistų blogos akys.

Tikriausiai daugiau dėl to, kad buvo nusilpęs regėjimas, paskutinius trisdešimt savo gyvenimo metų Dega vartojo pastelę. Iš pradžių šis pomėgis aiškintas būtinybe greitai dirbti, nes jis buvo netekęs turto, ir net tvirtinta, kad, norėdamas kaip nors užsidirbti skatiką, dekoruodavęs vėduokles. Tai netiesa, šiaip ar taip,— perdėta. Jeigu jis ir nutapė keletą dailių vėduoklių, tai todėl, kad norėjo galantiškai apdovanoti savo bičiules.

Galima pritarti kitai versijai: aliejinė tapyba reikalauja daug laiko ir didelio kruopštumo, nes reikia paruošti drobę, duoti išdžiūti gruntui prieš jį dengiant labai plonais lesiruojamų dažų sluoksniais. „Niekad neturi galo ta prakeikta aliejinė tapyba!.."— širsdavo Dega tuo laikotarpiu, kai tapydavo beveik vien aliejiniais dažais, o pastelę vartodavo tik ieškojimams. Jis tada pastebėjo, kad su pastelės lazdelėmis gali „išvaryti" etiudą per vieną seansą ir lengvai prie jo bet kada grįžti. Svarbiausia, pastelės dėka galėdavo reikštis jo, kaip piešėjo, temperamentas: jis piešdavo spalvomis, ir tai buvo jo svajonė!

Ši sparti, lengva technika, leidžianti pagauti lakiausius efektus, jo rankose tapo geriausia reiškimo priemone, prilygstančia aliejinei tapybai. Jis buvo aistringas ieškotojas ir todėl ją naudojo imdamasis tokių siužetų, kurių įžymieji XVIII amžiaus pastelininkai nė neįsivaizdavo. Pastelėmis jis išgaudavo vis ryškesnes, vis labiau vibruojančias, beveik fovistines spalvas, ypač paskutiniaisiais metais, kai dar aiškiai matė. Silpstant regėjimui, jo stilius darėsi vis tvirtesnis, beveik šiurkštus. Jis virtuoziškai naudodavosi spalvotomis kreidelėmis ir gaudavo lavio efektus, etiudą apipurškęs karštu vandeniu ir pakartotinai apdorojęs kietu teptuku. Kartais, sutvirtinęs pagrindą fiksatyvu, paruoštu jam italų tapytojo Kialivos,— bjauraus „pompje",

bet puikaus chemiko,— ant šio pirmo sluoksnio, kai sukietėdavo, vėl piešdavo piešinį; šią operaciją atlikdavo kelissyk ir kartais kai ką paryškindavo anglimi, guašu ar net aliejiniais dažais. Šitaip buvo sukurti Diuranti, Liudoviko Halevi portretai ir gausūs balerinų etiudai.

Jo pastelės kitiems tapytojams buvo techninės mįslės, ir vienas iš jų paprašė Volarą paklausti Dega, kur perkąs lazdeles. „Matyt, žino kažkokį triuką, kad išgauna tokius matinius ir kartu žėrinčius tonus." Klausinėjimai nieko nedavė. Prunkšdamas juokais, Dega atsakė Volarui: „Kaip aš tai išgaunu? Su negyvu tonu, velniai rautų!..", o tai reiškė, kad apatiniams sluoksniams naudodavo blankius tonus, kuriuos paskui paryškindavo spalvingesniais potėpiais. Daugelį pastelių, kad būtų tiksli linija, jis kopijuodavo kalkėje — šį metodą dažnai naudojo ir Matisas; čia jam prireikdavo kvalifikuoto pagalbininko; šis turėdavo kalkę užklijuoti ant storo bristolio. Labai sudėtinga procedūra.

Daugelį darbų kūrė mišria pastelės ir monotipijos technika. Dega ėmėsi šios jau nuo šimtmečio pradžios žinomos technikos ir ją taip išvystė, jog, galima sakyti, viską išrado. Vakarus, kai nevykdavo į svečius, jis dabar leisdavo pas graverį ir spaustuvininką Kadarą. Kaip nurodo Deni Ruaras, remdamasis paliudijimais iš pirmų šaltinių, jam atėjo į galvą mintis šį metodą panaudoti savaip. „Tokia mintis Dega kilo žiūrint, kaip ofortistas spausdina jo graviūras. Matydamas, kaip, aptepęs plokštę dažais, juos nušluosto, jis sugalvojo aptepti dažais neišgraviruotą plokštę ir darbuotis teptuku. Nubraukdavo tai šen, tai ten daugiau ar mažiau dažų, o iš vietų, kur norėdavo, kad būtų šviesiausios, juos visai pašalindavo arba palikdavo neliestus ten, kur turėdavo būti dideli šešėliai arba visiška tamsa.

Baigus darbą, plokštė būdavo dedama po presu lyg graviūra, ir šiuo būdu gaunamas vienas atspaudas. Tačiau jei matydavo, kad ant plokštės dar likę pakankamai dažų, Dega padarydavo ir antrą atspaudą, kuris, žinoma, išeidavo labai blyškus, bet jį vėliau panaudodavo kaip pilką pagrindą pastelėms. Beje, net pirmąją monotipiją, vienintelį atspaudą, labai dažnai paryškindavo pastele...

Vėliau, užuot tepęs visą plokštę ir teptuvu ar skuduru braukęs nuo jos juodus dažus, kad gautų šviesumas, siu-

žetą tapydavo plokštėje juodais dažais, praskiestais benzinu.

Jo išradingumas nesiribojo monotipijomis. Jis ėmėsi ir litografijos bei graviūros; viskas jam tiko; sugebėdavo bet kokia adata sukurti nuostabių graviūrų. Susidomėjęs ugnies galimybėmis, jis padarė keletą keramikos darbų — žinoma, skulptūrų; šioje srityje pasirodė esąs toks pats didis kaip ir tapyboje. Tad neperdedant jį galima lyginti su Leonardu da Vinčiu. Kaip ir šis, darė nuostabiausius eksperimentus su įvairiom medžiagom, pigmentais, filmojais, fiksatyvais, lakais. Dėl to kartais patirdavo nusivylimų. Tada baisiai neteisingai kaltindavo gamintojus: „Negali nė apsakyti, kiek ta chemija padarė blogio tapybai",— plūsdavosi jis. Pagaliau norom nenorom turėdavo prisipažinti, kad dėl jo paveikslų apsilaupymų, krakeliūrų, ištrupėjimų ir apkerpėjimo kaltas tik jis pats.

* * *

Įsikūręs Pigalio aklagatvyje, Dega ėmė gyventi laikydamasis įpročių, tvarkaraščių ir ceremonialų, kuriuos retai kada pažeisdavo. Tik po 1912 metų, kai turėjo palikti brangiąją Viktoro Mase gatvę, išmuštas iš vėžių persikraustymo ir, be to, beveik visiškai apakęs, jis ėmė nebesilaikyti taisyklių, kuriomis vadovavosi trisdešimt metų. Iki tol savo laiką jis dalydavo į dvi nevienodas dalis. Didesniąją dalį skirdavo darbui studijoje, kitą, daugiau vakarinę,— bendravimui su aukštuomene. Be abejo, todėl, kad neapsikentė savo, senbernio, bute, prastai tvarkomame tarnaičių, kurioms, nors ir duodavo garo, nemokėdavo vadovauti, Dega traukdavo pasižmonėti aukštuomenėje, ir jis iš dalies virto aukštuomenės tapytoju, kaip kai kurie „pompje".

Prašmatniame ir kultūringame pasaulyje, kuriame lankėsi, jis rasdavo stimuliuojančią intelektualinę atmosferą, ir čia be prieštaravimų būdavo priimamos jo estetinės pažiūros. Dėl kivirčų su impresionistais jis nebeeidavo į „Naujuosius Atėnus" ir devintajame dešimtmetyje daugiausia lankė „Larošfuko" ir „Ermitažo" kavines, vieną — Larošfuko gatvėje, kitą — Kliši bulvare. Po trisdešimties metų pastarojoje Apolineras bičiuliams perskaitė „Alkoholį" o

Pikasas visiškai nutraukė ryšius su savo „rausvojo periodo“ drauge Fernanda Olivje.

Dega čia rasdavo ir kitų dailininkų, su kuriais tuo maloniau bendravo, kad jie nebuvo iš tos pačios kompanijos, bet ir nepriklausė nelemtajai konformistų stovyklai, be to, nebuvo Salono žiuri arba Instituto nariai. Žanjo, Žerveksas, Hele, Brakavalis, Sardžentas, Boldinis ir Zandomenegis, galima sakyti, buvo nepriklausomi dailininkai. Šiaip ar taip, jie tokie buvo palyginti su Žeromu arba Kormonu, grynais „pompje“, kurie irgi kartais užklysdavo į šias kavines.

XIX amžiaus dailės panorama buvo per daug supaprastinta, nes dailininkai buvo suskirstyti į dvi kategorijas: pirma, į impresionistus ir po jų einančius avangardinius tapytojus, antra, į visus tapytojus, juokingai aprengtus „pompje“ titulu, tarsi geltonu inkvizicijos aukų apsiaustu. Tačiau čia viskas buvo ne taip paprasta. Šalia impresionistų buvo ir nepriklausomų dailininkų, apdovanotų tikru talentu ir esančių novatoriškos dvasios. Už Giustavo Moro, Piuvi de Šavano, Vistlerio, Karjero, Boldinio... vardų slepiasi nuostabi įvairybė talentų, kurių negalima priskirti nei prie impresionistų, nei prie „pompje“.

Dega iš tikrųjų nepripažino impresionistų doktrinų ir rėmėsi klasikine praeitimi, bet jo santykiai su šiais „paribio“ tapytojais buvo geri. Jis kabinėjosi prie Giustavo Moro, tačiau palaikė Karjerą, nors iš jo ir šaipėsi. „Modelis sukrutėjo!“ — sakydavo jis, žiūrėdamas į kurią nors jo drobę su neryškiais kontūrais, bet besąlygiškai žavėjosi Piuvi de Šavanu, kuris taip ilgai buvo Salono žiuri nesuprastas. „Niekas taip puikiai kaip jis neišdėsto kompozicijoje personažų. Pamėgink kurią nors jo figūrą perkelti į kitą vietą bent šiek tiek — neįmanoma.“

Net su šauniuoju Bona, oficialiu Trečiosios respublikos tapytoju, daugiausia ordinų gavusiu „pompje“, jis palaikė gerus santykius. Jaunystės laikais susipažinę Romoje, juodu niekad nepametė vienas kito iš akių ir sendami vėl su malonumu susitikinėjo, vienijami Žano Engro garbinimo. Turėdamas daug lėšų, nes už portretus jam buvo mokamos pasakiškos sumos — 50 000 aukso frankų! — Bona, senbernis, kurio gyvenimo būdas buvo labai paprastas, surinko nuostabią paveikslų ir piešinių kolekciją, kuri sudaro jo

vardu pavadinto Bajonos muziejaus fondą; jo perlai buvo trys neapsakomai vertingi Leonardo da Vinčio piešiniai, Rembranto nupieštas Jono Šeštojo portreto eskizas ir Engro nutapytas ponios Devose portretas. Tokia nuostabi kolekcija, kad Apolineras pasakė, jog atiduotų visus Bona paveikslus už vieną jam priklausantį Rembranto piešinį. Būdamas teisingas, poetas pridūrė: „Žmogus, kuris sudarė tokią kolekciją, turi labai gerą skonį."

Tokios nuomonės buvo ir Dega, kuris, pamatęs Bona kolekciją, ryžosi perleisti jam jo portretą, kurį buvo nutapęs Romoje. Nenorėdamas, kad atrodytų, jog šitaip reiškia jam pagarbą, portretą perdavė per Anri Ruarą. Vargšą Bona, žmogų be jokių gudrybių, suglumino toks pasielgimas. Ne mažiau ir nuožmaus jo draugo kalbos. Susitikęs jį Salone, į kurį Dega nueidavo pasigaląsti nagų, Bona džiūgaudamas nuvedė jį prie vieno savo mėgstamų mokinių kūrinio: „Pasižiūrėkit, kaip gerai jo nutaikyta".— „Taip, nutaikyta į medalį!"

Palikęs jį, Bona liūdnai atsiduso: „Nemėgstu ilgai kalbėti su Dega. Nuo jo pasitraukęs, noriu tapyti kitaip, negu tapiau."

Po 1890 metų, neskaitant Debuteno, kurio paskalų apie tepliotojus jam būdavo smagu pasiklausyti, Dega faktiškai jau nesimatydavo su impresionistais. Kaiboto palikimo byla atvėrė tarp jų neperžengiamą prarają, ir dėl to truputį buvo kaltas Renuaras.

Miręs 1894-aisiais, tik keturiasdešimt penkerių metų, Kaibotas paliko labai didelę dailės kūrinių kolekciją, ir geriausius šešiasdešimt septynis paveikslus — tarp jų Mane „Balkoną", Renuaro „Galetos malūną" ir „Sūpuokles", Mone „Regatas Aržantejyje", Pisaro „Raudonus stogus", Sezano „Estaką" — testamentu paskyrė valstybei. Testamento vykdytojui Renuarui buvo pavesta pasirūpinti, kad būtų priimtos nurodytos sąlygos. Kaibotas norėjo, kad jo kolekcija patektų į Luvrą! Kilo skandalas, nes ką tik buvo pasibaigusios kampanijos prieš impresionistus. Visi jų priešai tebebuvo savo vietose. Renuaras trejus metus turėjo kovoti su pasipiktinimo kupinais „pompje" riksmais, jų peticijomis, įsakmiomis kalbomis baikščiose valdžios įstaigose, kuriose tik galvota, kaip nusikratyti šia apnuodyta do-

vana. Reikalas baigėsi „pompje“ ir jų sąjungininkų Vaterlo kautynėmis, vadovaujamomis Žeromo; sudarius galutinį sandėrį, muziejų komisija Luvrui priėmė keturiasdešimt du paveikslus. Šie, iš pradžių sugrūsti į dvi nedideles Liuksemburgo muziejaus sales, galų gale buvo perkelti į Luvrą... 1928 metais. Dabar jie — *Jeu de Paume* muziejuje*.

Vaidai su Dega kilo dėl Kaiboto testamento sąlygos, duodančios teisę Renuarui, atsidėkojant už jo paslaugas, iš kolekcijos išsirinkti kurį nors paveikslą. Iš pradžių jis ketino atsiimti „Galetos malūną“, bet šios minties atsižadėjo, Kaiboto broliui pasakius, kad nukirptų gražiausią palikimo žiedelį; tada pasirinko Dega pastelę „Šokio pamoka“. Dega tai buvo malonu, kol sykį sužinojo, kad, negalėdamas atsispirti viliojančiam pasiūlymui, Renuaras pardavė jo paveikslą!

Dega su juo pasielgė kaip su Mane, kai šis sužalojo Dega nutapytą jo ir žmonos portretą,— paėmė labai gražų paveikslą „Moteris su mėlyna suknele“, gautą dovanų iš Renuaro, ir jam pasiuntė atgal. Renuaras perpyko — nesijautė Dega nė kiek skolingas, nes už „Šokio pamoką“ buvo sumokėjęs Kaibotas. Irgi pagautas įniršio, jis čiupo mastichiną, perrėžė drobę priešais apstulbusį pasiuntinį ir nusiuntė ją Dega su laiškeliu, kuriame iš įtūžio drebančia ranka buvo parašęs: „Atsakau jums tik: „Pagaliau!“

Dega apsimetė nesupratęs: „Ką jis čia norėjo pasakyti?“

— „Turbūt, kad su jumis pagaliau susipyko“,— naiviai tarė jam Volaras.— „Na čia dabar!“

* * *

Dega bent tris kartus per savaitę vakarieniaudavo kur nors mieste, kitais vakarais tiek darbo, tiek pramogos dėlei eidavo į Operą arba į kafešantanus. Sėdėdamas fotelyje su piešimo bloknotu ant kelių, jis darydavosi eskizus, kuriuos vėliau panaudodavo kompozicijoms.

Aprašyti sferas, kuriose jis anuo metu lankydavosi,— tas pat, kaip sudaryti praėjusio šimtmečio pabaigos Paryžiaus visuomenės inventorių. Ne tiek Germantų, kiek Verdiurenų visuomenės, visiškai panašios į tą, kurią aprašė

Prustas, lankęsis tuose pačiuose salonuose kaip ir jis. Juodu galbūt čia ir susitiko, bet, nors Dega kalba apie Židą, Malarme, Monteskju, Oskarą Vaildą ir Valeri, niekad neužsiminė apie „mažąjį Marselį“, kuris vis dėlto nebūtų galėjęs jo nesuintriguoti.

Šiose sferose, kurios buvo turtingos, elegantiškos, gana atviros idėjoms, o kartais net ir įdomios, Dega galėdavo parodyti visas savo proto briaunas. Sąmojingas, kandus — tada jis dar nebuvo toks įnoringas, koks pasidarė po 1900 metų, nors dėl šeimos nemalonumų jį buvo apėmusi niūri nuotaika, — turįs reputaciją, kurios jau niekas net nemanė nuginčyti, jis galėjo sau leisti bet kokį akiplėšiškumą. Ponia de Fleri, kuri, varžydamasi, kad jis įsmeigęs akis į jos dekolte, tarė: „Jūs į mane taip žiūrite?“, jis atsakė: „Dievaži, ponia, būtų gerai, kad galėčiau nežiūrėti...“

Tai buvo dviprasmiška — ir įžūlumas, ir komplimentas.

Tačiau su jo įžūlumu buvo susitaikyta pas Ruarus, Halevi, Strosus ir misis Haulend; jų salonai buvo tarsi kosminis ūkas, kuriame rasdavosi Paryžiaus visuomenės žvaigždės: rašytojai, dailininkai, mokslininkai, muzikai, politikai ir aukštuomenės žmonės; šiuos galėjai laikyti profesionalais dykinėtojais, kurių buvo nemažai anoje epochoje, kai atrodė visai natūralu gyventi iš gaunamos rentos, nieko neveikiant. Šiuose salonuose Dega susipažino su visa to meto menine visuomene ir su kai kuriais jos nariais užmezgė tvirtos draugystės ryšius. Pavyzdžiui, su nuobodžiu „Sigurdo“ autoriumi Rejeru ir Malarme. Jis jautė simpatiją senojo Fromantalio Halevi dukteriai ir Liudoviko Halevi pusseserei poniai Ženevjevai Stros, kurią pažinojo dar vaiką. Ji buvo ištekėjusi už vieno Rotšildų giminės advokato, o prieš tai — iš meilės už Žoržo Bize, su kuriuo gyveno skurde, kol susilaukė šlovės jo „Karmen“. Mirus Žoržui Bize, tik trisdešimt septynerių metų amžiaus, 1875-aisiais, Ženevjeva puolė į tokią neviltį, kad sugraudintas Eli Delone ją atvaizdavo su gedulo šydais kaip savotišką šimtmečio pabaigos Brižitą Bardo. „Dailininko dirbtuvės gedulas,— šaipėsi Dega,— ji verkia parodų salėje ant sienos...“ Šis anuomet toks garsus portretas dabar nukištas į Luvro fondų saugyklą, kol bus įsteigtas numatomas Gražiosios epochos* muziejus, kur jam galbūt atsiras vieta.

Įdomi brunetė didelėmis juodomis akimis, nestygstanti vietoje, mėgstanti gyvenimą — ir gražius vyrus,— Ženevjeva Stros buvo kupina sąmojo, ir taiklūs jos atkirčiai turėdavo didelį pasisekimą per vakarienes svečiuose. Vienai damai, kuri, tikėdamasi ją pastatyti į keblią padėtį, paklausė, kokia jos nuomonė apie kraujomaišą, ji iš anapus stalo sviedė: „Ponia, į tokį klausimą negaliu jums atsakyti, esu pasiruošusi tik adulteriui!..“ Šarliui Guno, kuris per antraktą Operoje apie vieną ką tik girdėtą muzikos kūrinį pasakė: „Ši muzika oktogonalinė...“, ji sušuko: „Ir aš taip pamaniau!“

Jos gedulo metu Dega įprato žiūrėti, kaip ji baigia rengtis, ir palydėdavo ją pas siuvėją. Jis ja žavėdavosi.

Ženevjevos saloną,— į kurį jos sūnus Žakas Bize 1886 metais įvedė Prustą, su kuriuo mokėsi Kondorse licėjuje,— lankė labai prašmatni draugija, galima sakyti, intelektualinė „grietinėlė“. Čia matydavai — nurodau, anot diduomenės gyvenimo kronikininkų, atsitiktine eile — Roberą de Flerą, Fernaną Gregą, Bernsteiną, Anri Bergsoną, Leoną Brunšvigą,— kurį Dega apstulbino paprašęs per penkias minutes išaiškinti Spinozą! — Abelį Hermaną, Porto Rišą, Leoną Bliumą, anuomet svyravusį tarp literatūros ir politikos. Kasdien penktą valandą po pietų, kai būdavo geriama arbata, atvykdavo pareikšti pagarbos gražiajai Ženevjevai Anglijos ambasadorius lordas Litonas.

Nors jos salone lankėsi ir daug tapytojų, tačiau, neskaitant Dega ir Foreno, jie buvo tik antraeiliai asmenys. Ženevjevos pažiūra į tapyba buvo gana konservatyvi; ji labiau vertino kai kuriuos aukštuomenės portretistus, kaip Eli Delone ir Madracas (savotiškas tarptautinis virtuozas, keliavęs iš vieno karaliaus dvaro į kitą tapyti bukagalvių didenybių, kuriems suteikdavo dvasingą išvaizdą) negu impresionistus, kuriuos kolekcionavo jos vyras, turįs gerą skonį. Marselis Prustas, baigiantis klasikinę vidurinę mokyklą, čia mokėsi saloninio gyvenimo. Jis apiberdavo šeimininkę perdėtais komplimentais ir pas Lašomą pirktomis rožėmis. „Ponia,— rašė jai,— jei galėčiau padaryti ką nors tokio, kas suteiktų jums malonumą,— nunešti laišką į Stokholmą arba į Neapolį, nė nežinau ką,— jausčiausi labai lai-

mingas...“ Ženevjeva Stros juokdavosi ir vedžiodavo už nosies šį per daug meilikaujantį vaikelį.

Dega nutraukė su ja ryšius 1895 metais dėl Dreifuso bylos, kuri tiesiog suskaldė jos saloną. Ji stojo į kapitono pusę ir ėmė karštai skelbti jo nekaltumą... o paskui nusivylė, kai Reno mieste dalyvavo jo bylos peržiūrėjime. Pamačiusi mažą, neišvaizdų žmogelį, prasmegusį kaltinamųjų aptvare, ji sušnibždėjo vyrui: „Ne tokį vaizdavomės tą nekaltąjį!“ Tačiau kai išleistas į laisvę Dreifusas atėjo jos pasveikinti, ji pasitiko jį šūktelėjimu: „Ak kapitone, aš taip daug apie tamstą girdėjau!“ Vargšas nieko čia nesusigaudė.

Dega išbraukė ją iš savo simpatingųjų sąrašo: „Tai asmuo, kurio žmonės nepasidalina“,— kandžiai sakydavo jis, kam nors apie ją užsiminus. Bet tai buvo jau netiesa: Ženevjeva Stros baigė savo dienas beveik atskirta nuo žmonių, nors iki pat gyvenimo galo buvo sąmojinga ir Magdalenos bažnyčios vikarui, bandžiusiam ją atversti į katalikybę, atsakė: „Pone kunige, per mažai manyje to tikėjimo, neturiu ką keisti!“

Misis Haulend salonas, kur Dega dažnai lankydavosi, buvo ne tiek intelektualus, kiek snobiškas. Misis Haulend, duktė žurnalisto liberalo Prevo-Paradolio, kuris už Antrosios imperijos palaikymą gavo ambasadoriaus postą Vašingtone, gyveno atsiskyrusi nuo savo vyro amerikiečio. Praėjus keleriems metams po vedybų, šis labiau ėmė vertinti jankių paprastumą negu Paryžiaus draugijos įmantrybes. Eidama iš proto dėl aukštuomenės papročių ir, beje, jau išgarsėjusi, misis Haulend priiminėjo turtingą tarptautinę draugiją, kuri mėgsta pabūti šalia menininkų, jei tik jie vilki gerai sukirptą fraką. Sprendžiant iš visko, Prustas pas ją pasisėmė daug medžiagos, kuri jam padėjo atvaizduoti Verdiurenų aplinką. Šiaip ar taip, pas ją susitiko Hasą, pagal kurį vėliau sukūrė Svano paveikslą — pavertė būsimosioms kartoms gulbe šį kiškį, kuris tebuvo rujojantis triušis.

Hasas, dvejais metais vyresnis už Dega, tada buvo senas kavalierius, kurio dailūs veido bruožai priminė muškietininką, o monoklis su plačiu kaspinu — vieną iš Ofenbacho personažų. Jis buvo ištikimas Antrosios imperijos sti-

liui — epochos, kai itin įspūdingai atrodė princesės Matildos salonuose ir vėliau pasidarė savotiškas jos „kompanionas". Vidutiniškai turtingas, nors ir buvo Rotšildų įgaliotinio sūnus, jis savo gyvenimą užpildydavo aukštuomenės pramogomis — neturėdavo nė minutės atokvėpio. Hasą siejo draugystės ryšiai ir su orleanistų, ir su bonapartistų elitu, ir jam pavykdavo nelabai įmanomas dalykas — jį priimdavo ir grafas de Pari, ir imperatorė Eugenija. Velso princas, atkeliavęs į Paryžių, kviesdavo jį vadovauti savo išvykoms po miestą ir vakarieniauti su juo atskirame kabinete. Haso padėtis tokia nepaprasta buvo dėl to, kad jis buvo ne tik labai apsukrus, bet ir aukštos kultūros. Imperijos valdymo pabaigoje Prosperas Merime paskyrė jį Meno valdybos inspektoriumi, ir jo patarimų tebeklausė turtingi kolekcionieriai pirkdami meno kūrinius, kurių jis pats, turėdamas ribotus išteklius, negalėdavo įsigyti. Respublikai atėmus iš jo šį postą, jis tenkinosi diduomenės pareigomis ir merginėjimu. Buvo viliojantis, laisvas ir, svarbiausia, atidus — pagrindinė mergišių ypatybė,— pasiekęs gausybę pergalių tarp moterų; jo viengungiškame bute po Barte lankėsi Sara Bernar... nors pirmą kartą jis pats nuvyko pas ją, gavęs laiškelį, kuriame didžioji Sara po piešiniu, vaizduojančiu lovą su baldakimu, parašė: „Ateik! Ateik! Ateik!"

Jis mokėjo sužavėti ir vyrus, nes,— tiesiog neįtikėtina,— nors ir buvo žydas, jie priėmė jį į Žokėjų klubą: narsi jo laikysena karo metu nustūmė į šalį rasinius prietarus. „Reikėjo Paryžiaus apgulimo,— kalbėjo žmonės,— kad Hasas patektų į Žokėjų klubą!" Priėmimas į Žokėjų klubą buvo jo gyvenimo apoteozė, ir Džeimsas Tiso įamžino šį įvykį atvaizduodamas jį tarp šio aristokratiško klubo narių paveiksle „Žokėjų klubo balkonas". Būdamas snobas, daugiau nei snobas, jis šnairuodavo, lyg į kokį slieką, į jaunąjį Marselį Prustą, kuris pas misis Haulend meilaudavosi prie jo kaip dresiruotas šunelis, ir tas lengvabūdis nė nenujautė, jog vizginantis priešais jį uodegą jaunikls dedasi į galvą jo žodžius, tikus, pozas ir jį, tartum kolekcijos drugį, prismeigs savo kūrinyje.

Dega su juo siejo diduomenės nario draugystė, tačiau dėl užgaidos jis atsisakė nutapyti jo portretą, jį tik nu-

fotografavo. Šis personažas domino jį, kaip ir Prustą. „Kaip tas Hasas nusisekęs!“ — pasišaipė jis, šiuo vienu žodžiu pasakydamas, kad jį erzina ir juokina. Jis stebėdavo jį kaip katė tyko pelę ir keliuose laiškuose smagiai jam įdrėskė. Dreifuso byla padarė galą jųdviejų santykiams, bet ne dėl Dega kaltės: Hasas, nors žydas, buvo antidreifusininkas. Jis nusprendė verčiau palikti Paryžių, nutraukti čia visus ryšius, negu duoti pakenkti savo padėčiai aukštuomenėje. Hasas apsigyveno Nicoje pas savo bičiulius Masenas; ten ir mirė 1902 metais, perėjęs į katalikų tikėjimą.

Misis Haulend salono puošmena buvo dar vienas dendis, Haso kopija, anot Dega, „vargšas snobas su šunimi“. Bulanže-Kave, apie kurį tas pats Dega pasakė, kad esąs dykystės ir rafinuotumo įsikūnijimas, irgi buvo Antrosios imperijos išlikėlis. Sprendžiant iš Liudoviko Halevi kalambūro: „Važiuoti į Anjerą man geriau būtų su Hasu, bet į Konstantinopolį vykčiau su Kave“, jis buvo solidesnis negu jo draugas. Šio malonaus žmogaus, kurį Dega atvaizdavo kalbantį su Halevi Operos užkulisyje, pašaukimas nuo pat vaikystės buvo nieko neveikti, nors jis buvo protingas ir gabus. Kai, baigus jam mokslą, sielodamiesi, kad dykinėja, tėvai jį ragindavo pasirinkti kokią profesiją, jis atsakydavo, jog apie tai pagalvosiąs. Ilgai vertęs juos laukti, per vieną šeimos vakarienę, kurią jie surengė trokšdami išgauti jo atsakymą, jis sviedė, jog norįs būti pulkininkas ir jam reikią nupirkti pulką. Deja, to nebuvo daroma, ir, ilgai spyriojęsis, jis pagaliau sutiko užimti nelabai karišką teatro cenzūros direktoriaus postą, vietoj kardo nusitverti žirklių.

Šios pareigos Bulanže-Kave labai tiko, nes jis nepaprastai mėgo teatrą ir, be to, jos derinosi su jo, nakvišos, įpročiais; jis taip sėkmingai jas ėjo, kad dar nesulaukęs trisdešimties metų, buvo apdovanotas Garbės legiono ordinu. Tuo jis pelnė didžiulį prestižą turtingosios buržuazijos sferose: toks jaunas ir jau turi ordiną!

Šia sėkme jis galėjo džiaugtis visą gyvenimą; todėl išmintingai nusprendė, kad čia reikia ir sustoti. Sužinojęs, kad jo tarnybos trokšta vienas žmogus, kuriam ji reikalinga kaip pragyvenimo šaltinis, jis atsistatydino — pasidabino gražiu gestu ir patenkino savo tinginystę. Bet tebelankė

teatrus kaip privatus asmuo, tapdamas savotišku orakulu, kurio sprendimai, pasklisdavę po visą Paryžių, versdavo drebėti iš vilties ir baimės geriausius autorius: „Ką pasakė Kave?“ — girdėdavai klausiant užkulisyje per generalinę repeticiją.

Kave buvo nelabai turtingas, netgi neturtingesnis už Hasą, gyveno neprabangiai, tačiau skoningai įsirengęs namą; jo baldai ir paveikslai buvo paveldėti iš tėvų, ir, kiek žinoma, jis neturėjo jokios kitos ydos, tik buvo dykūnas. Dega jį mėgo ir stengėsi su juo bendrauti. Liovėsi jį mėgęs tą dieną, kai Kave, nenurodęs tikros priežasties, paskutinę akimirką atsisakė dalyvauti Dega suorganizuotoje ekskursijoje į Mon Sen Mišelį; jis neaiškiai teisinosi, jog „negalėjęs“. Dega, kaip mokinukas džiaugęsis šia išvyka, niekad jam nedovanojo dėl šio atsimetimo. „Jūs pažadėjote, todėl turėjot ir vykti“, — šėlo jis iki pat mirties. „Ponai Hasas ir Kave, — sakydavo jis, kišdamas abu bendrininkus į tą pat savo pagiežos maišą,— tai du šokėjai, tik sukinėjasi aplink, dykaduoniai!..“

* * *

Buvo diduomenės pažintys, buvo ir išrinktieji; skirtumas tarp jų Edgarui Dega buvo labai didelis. Diduomenės žmonėms jis teikdavo tik savo kartais rėžiančias sąmojo skeveldras; išrinktiesiems atiduodavo seną sukietėjusią širdį, kuri jiems liko nuostabiai švelni.

Pirmoje pastarųjų eilėje buvo broliai Ruarai, abu tiesiog pamaldžiai juo žavėjęsi. Su jais jis elgėsi visai kitaip negu diduomenės salonuose — nė kiek neapsimetinėjo. Čia jis visada jausdavosi esąs jam artimoje aplinkoje, nuleisdavo špagą ir pasirodydavo toks, koks iš tikrųjų buvo: paprastas, nuoširdus ir jautrus žmogus.

Per paskutinį šimtmečio ketvirtį Anri Ruaro rūmai buvo pirmoji impresionizmo tvirtovė. Svečiai iš labai skirtingų sferų — ateidavo Politechnikos instituto auklėtinių, pramonininkų, rašytojų, dailininkų — galėdavo matyti impresionizmo šedevrus ant sienų geriausioje aplinkoje. Nemaža turtingos visuomenės dalis čia susipažino su kitur pajuokiama tapyba, Anri Ruaro išmintingo entuziazmo dėka ėmė

ją suprasti ir prie jos linkti. Šios stambių buržua šeimos vaidmuo iškylant impresionizmui buvo itin didelis, tikriausiai didesnis negu leidėjo Šarpantje, kurio namuose lankėsi Renuaras ir Mone. Šarpantje ir jo žmonos nuopelnus mažino savotiškas įtarumas, su kuriuo buvo žiūrima į novatorių tapybą dėl to, kad juodu draugavo su kairiųjų pažiūrų žmonėmis.

Kiti išrinktieji — Halevi, kuriems Dega teikė ypatingą pirmenybę, nes jie priklausė jo giminės sferai. Liudovikas Halevi buvo vedęs artimą Dega sesers Margeritos draugę, pavarde Brege. Tai pas Halevi, Due gatvėje Nr. 22, kur keliskart per savaitę, iš anksto nepasisakęs, eidavo pietauti, jis rasdavo šiek tiek vaikystės laikų atmosferos. Per priėmimus, kuriuos rengdavo Halevi, jis sutikdavo daug dramaturgų, muzikų, ir vakarai didžiausiam jo malonumui dažnai baigdavosi koncertu.

Šis artimumas pradėjo vėsti, kai Liudovikas Halevi leido sau pakritikuoti litografijas, kurias Dega buvo sukūręs „Mažosioms Kardinal". Dreifuso byla juos išskyrė. Dega labai nusiminęs laiške poniai Halevi paaiškino priežastis, dėl kurių pas ją daugiau neateisiąs. Tačiau santykiai nutrūko nevisiškai. Kur nors susitikę, nutaisydavo malonią miną ir pasikeisdavo banaliom šeimyninėm žiniom. Dega net nevengė gana dažnai matytis su Danieliu, kuris buvo tik pusžydis; jo dėka turime vertingą atsiminimų knygą, be to, jis paskelbė Dega laiškus.

Dega lengva širdimi nutraukė pažintį su Rotšildų ir Majų šeimomis, bet kad persiskyrė su Halevi, labai sielojosi ir, kai užeidavo apie juos kalba, dažnai atsidusdavo: „Ak, mano vargšai Halevi...", tačiau neatsisakydavo absurdiškų savo nusistatymų, palaikomų Eduaro Driumono. Nusistatymų, kuriuos galima net pavadinti bjauriais, nes juk norėta nekaltą žmogų paaukoti gelbstint generalinio štabo prestižą. 1908 metais mirus Liudovikui Halevi, Dega atėjo nusilenkti priešais savo bičiulio kūną. Atitraukęs užuolaidas, kad būtų šviesiau kambaryje, kur gulėjo pašarvotas numirėlis, jis ilgai žiūrėjo į velionio veidą. „Juk tai Halevi, kurį pažinojome,— tarė Dega,— tik įgijęs orumą, kurį suteikia mirtis..." Ir susijaudinęs išėjo pro duris savo vienodais, lyg automato žingsniais.

Devintame dešimtmetyje jis užmezgė keletą naujų draugysčių, kurios pasirodė ypač gyvastingos. Viena buvo visiškai nesuprantama kitiems artimiems jo draugams. Iš tikrųjų labai sunku suprasti, kaip jis, turėjęs tokią gerą akį, kai reikėdavo įvertinti kūrinius ir žmones, galėjo prisirišti prie Bartolome. Šis, visko besiimąs tapytojas, apskritai sumanus knibčius ir įdomių šimtmečio pabaigos papuošalų autorius, buvo keturiolika metų už jį jaunesnis. Jų draugystę iš pradžių daugiausia palaikė Dega jausmas Bartolome žmonai. Ši jauna moteris neseniai mirė, ir jį taip sukrėtė našlio sielvartas, kad net pertrūko jo širdies luobas. „Vargšė žmona, vargšas vyras... kieta mano širdis vis dėlto plyšta pusiau",— rašė jis velionės seseriai poniai Fleri. Nuo to laiko jis visiškai atsidavė Bartolome, nė valandėlės jo nepalikdavo, nes bijodavo, kad nenusižudytų. Ištisas valandas šnekėdavosi su juo apie mirusiąją, lydėdavo jį į kapines ir verkdavo kartu su juo ant kapo. Tikriausiai per vieną tokį apsilankymą kapinėse jam kilo apgailėtina mintis Bartolome patarti, kad kapui papuošti sukurtų statulą „Jėzus, mirštąs ant kryžiaus". Bartolome niekad neužsiiminėjo skulptūra, bet, norėdamas paskutinį kartą parodyti švelnumą tai, kurią mylėjo, ėmėsi molio. Dega jam vadovavo kuriant šią statulą, sekė darbo eigą ir, visiškai apakintas simpatijos, vaikščiojo po Paryžių skelbdamas didžią naujieną: Bartolome tapęs skulptoriumi ir kuriąs šedevrą! Dega autoritetas buvo toks didelis, o įsitikinimas toks entuziastingas, kad kai vargais negalais pagimdytas kūrinėlis buvo atidengtas, visi ėmė šaukti, jog tai genialu. Deja, įsivaręs Bartolome neliko vietoje ir, metęs tapybą, visiškai atsidėjo skulptūrai. Gavęs užsakymą sukurti paminklą mirusiesiems Per Lašezo kapinėse, jis išgarsėjo ir buvo apdovanotas garbės ženklais bei ordinais. Tačiau dabar Dega savo kalbomis nebeįstengė apakinti kritikos! Rodenas paniekinamai vaipėsi, o Karjeras pareiškė, kad šis monumentas tiktų papuošti Borniolio firmos rašalines. Dega nesiginčijo: jis truputį vėlokai suprato, jog sužadindamas Bartolome pašaukimą pasielgė kaip tie neatsargūs burtininko mokiniai. Jis jautėsi ypač nepatogiai matydamas, kad jo bičiulis darosi oficialiu dailininku

ir ordininku. „Kai gauni valstybės užsakymų, turi naudotis ir jos štampu“,— dūsavo jis.

Užverstas užsakymais, Bartolome baigė savo karjerą kaip oficialus dailininkas, lygiomis su Bona, Karoliusu-Diuranu ir Žeromu. Tik po smarkios kampanijos spaudoje iš Tiuilri sodo buvo pašalinta „Paryžiaus miesto“ statula, kurią jam buvo užsakiusi municipaliteto taryba.

Būkime teisingi: nors Bartolome godėjosi garbės ženklų ir pripažinimo, Dega atžvilgiu nesielgė nedėkingai. Jis buvo vienas iš paskutinių draugų, kurie juo rūpinosi, ir padarė paskiausią mūsų turimą jo nuotrauką savo sode Rafe gatvėje; Dega jau buvo visiškai aklas.

Vėliau, Dega mirus, jis kalbėdavo apie jį su didžiausia pagarba, tiesiog jį liaupsindavo, be to, stengdavosi paneigti jo, kaip pikto žmogaus, reputaciją.

Kita išskirtinė draugystė, kuri taip pat stebintų, jeigu joje nebūtų atsispindėjęs Dega potraukis prie visko, kas itališka, ilgai jį siejo su Boldiniu. Šis persirėžęs asmuo, mėgęs būti publikos dėmesio centre, kaip tat puikiai moka daryti italai, sugebą pasirodyti esą komiškesni negu yra iš tikrųjų, kad žmonės juoktųsi ir juos mėgtų, trisdešimt metų buvo vienas iš Paryžiaus karalių. Aukštuomenės atstovai vienas per kitą užsakinėjo jam elegantiškus ir konvulsyvius, lyg botago kirčiais nutapytus portretus. Jis sugebėdavo mikliai kaip fokusininkas,—„jūs talentinga pabaisa“,— sakydavo jam Dega,— įmitusias Gražiosios epochos junonas paversti silfidėmis. Tačiau jo talentas, nors ir ribotas, buvo tikras, ir įžvalgioji Gertrūda Stain anuo metu, kai atrado Matisą ir Pikasą, rašė: „Vėliau paaiškės, kas ko iš tiesų vertas, ir Boldinis bus laikomas šiuolaikinės tapybos pradininku. Jis padėjo pagrindą naujai mokyklai, nes pirmas supaprastino planus.“ Ji tik toliau vystė mintis, kurias, kalbėdamas apie jį, išreiškė Apolineras: „Jo maniera panaši į tapytojų futuristų manierą.“ Vėliau Dekoratyvinės dailės muziejuje jo portretus buvo galima lyginti su abstrakčiomis Hartungo kompozicijomis.

Dėga kas savaitę su Boldiniu, Semu ir Hele linksmai vakarieniaudavo pas Santazierą, itališkame restorane Mak Mahono alėjoje, ir liežuvaudavo kiek širdis geidžia, gurkšnodamas raudonąjį vyną. 1899 metų rugsėjo mėnesį jis su

Boldiniu leidosi į atmintiną trijų savaičių kelionę po Ispaniją. Tiksliai, kaip Kuko agentūra, suplanavo kiekvieną kelionės valandą, nieko nepaliko atsitiktinumui. Keli mėnesiai prieš juodviem išvykstant apklausinėjo visus draugus, kurie buvo keliavę į Ispaniją, pervertė turizmo vadovus ir net veikalus apie bulių kautynes. Iš Kotre, kur kasmet gydydavosi, prieš iškeliaudamas parašė laišką Boldiniui ir jį smulkiai painformavo: „Jūs išvažiuosite ketvirtadienio vakare iš Paryžiaus, aš — penktadienio rytą iš Po; taigi galėsime susitikti Bajonoje 10 val. 48 min. ir tuoj leistis į Ispaniją... Turite sėsti į traukinį ketvirtadienio vakare, 8 val. 20 min." Tai tik vienas pavyzdys smulkmeniškumo, kuris nervino fantazuotoją Boldinį ir netrukus sukėlė tarp jųdviejų elektros išlydį

Iš pradžių viskas ėjo gerai: Madride „Paryžiaus viešbutis", kur juodu apsistojo, buvo ištaigingas, o valgis, nors ir ispaniškas, Dega atrodė nuostabus. Velaskesas Prado muziejuje... sukėlė tiesiog ekstazę. Tačiau santykiai sugedo, nes ir vienas, ir kitas dailininkas laikė save geresniu *aficionado* — bulių kautynių žinovu — ir norėjo šioje srityje kitą mokyti. Be to, buvo dar rimtesnis dalykas — nevienodai reagavo žiūrėdami į Prado šedevrus. Ir pagaliau Boldinis, žmogus, nepaprastai mėgstąs bendrauti, kankinosi, kad Dega verčia jį laikytis inkognito, o Madride italas turėjo draugų. Ir klientų!

Patylom keiksodami, juodu vis dėlto nusikasė iki Tanžero, bet čia Dega, išerzintas to „avantiūristo Boldinio", nusprendė palikti savo draugą ir grįžti į Paryžių.

Neįmanoma ilgiau sustoti prie Dega kelionių arba, tiksliau, klajonių. Nors po 1886 metų, kai paskutinįkart viešėjo Neapolyje, jis niekad nenuvykdavo labai toli,— kelionė į Ispaniją buvo išimtis,— tačiau kasmet kelis sykius keliavo po Prancūziją. Apskritai liepos mėnesį galėdavai jį matyti pas Halevi, Siusi an Bri miestelyje, arba pas Ruarus, netoli nuo tenai. Kelerius metus Halevi nuomojo didelę vilą Djepe, ir Dega ten keliaudavo su jais; jis įsimaišydavo į tuo metu paplūdimin suvažiuodavusią labai elegantišką anglų ir prancūzų draugiją. Nusigaudavo ir pas dailininką Brakavalį, turėjusį namą Sen Valeri prie Somos kurorte. Jam būdavo labai įdomu viešėti šiuose namuose, kurie buvo pilni

jaunų žmonių, mat jis, nors nemėgo mažų vaikų, mėgo jaunimą. Dega parašydavo eiliuotų dramų ir sutikdavo ateiti į kaukių balius. 1885 metais pas Halevi dalyvavo parodijos „Homero apoteozė“ inscenizacijoje. Stovėdamas ant vilos perono laiptų viršutinės pakopos, jis vaidino Homerą, ir Halevi vaikai jį apvainikavo laurų vainiku.

Kartą, kai svečiavosi Sen Valeri kurorte, jį labai sužavėjo vienas apsirikimas. Užėjęs į skrybėlių parduotuvę nusipirkti vitrinoje išstatytos kepurės su snapu, buvo palaikytas gastrolių atvykusios trupės komediantu: „Matau, matau,— tarė jam pirklys,— tamsta vaidini Sirano....“

Rugpjūčio mėnesį jis patraukdavo į Kotre, kur gydydavosi silpnus bronchus, ir apie jo gyvenimą kurorto vasarnamiuose turime sodrių, rūgštyje pamirkyta plunksna rašytų laiškų, kuriuose vaizduojami bendro pietų stalo kaimynai: dimisijos generolai, senos panos, plačių polėkių kokotės, aukštuomenės moterys ir rusų bajorai... Vykdamas į Pirėnus arba iš jų grįždamas, jis atlikdavo savotišką kelionę aplink Prancūziją: tiksliai laikydamasis nusistatyto tvarkaraščio, užsukdavo į Ženevą, Karkasoną, Lurdą, kur jį jaudindavo didelis pamaldumas, į Monpelje pasižiūrėti Engro piešinių, na ir pagaliau į Karpantra, kur pasimatydavo su savo bičiuliu Valernu. Šis nusigyvenęs sugrįžo į gimtąjį miestą, kur šiaip taip sudurdavo galą su galu duodamas vieną kitą piešimo pamoką. Dega aplankė jį kelis kartus ir net ketino nuvažiuoti pas jį iš Paryžiaus kabrioletu, bet Valerną staiga suparalyžiavo.

Dega jau seniai pamėgo leistis į tokias nerūpestingas keliones net ne sezono metu ir 1890-ųjų spalį su Bartolome nuvažiavo pas savo bičiulį Žanjo, apsigyvenusį Djene, prie Dižono. Juodu išvyko iš Siusi an Bri dvirate karieta, pakinkyta baltu arkliu, kurį Dega prieš pat kelionės pabaigą išdažė dryžiais, padarė panašų į zebrą, norėdamas nustebinti savo bičiulius! Užėjus lietui, jų karieta įriedėjo į Djene traukiama keršos baidyklės; juos pasitiko Žanjo, persirengęs prefekto pavaduotoju. Važiuodamas ten ir atgal, Dega kasdien pasiųsdavo Liudovikui Halevi laišką ar bent kelis žodžius apie tai, kas nutiko kelionėje, kaip elgėsi kreivakojis ir dusulingas arklys, kokių patogumų buvo viešbučiuose ir kokio puikaus valgio gaudavo už juokingai mažą

kainą. „Atvykę į Enji le Diuką, per pietus pas Kopeną gavome nepaprastai gardžių kornišonų. Čia teka Sena, kurioje mūsų arklys nusiplovė kojas. Nerasi, pone, kito tokio puikaus krašto kaip mūsų!..“ Žavūs laiškai, kurie parodo vieną iš retų atokvėpio valandėlių nerimastingame ir niūriame gyvenime.

VIII skyrius

PONAS DEGA

Merės Kesat* vardas iškelia vieną Dega būties paslaptį — vienintelę, susijusią su jo jausminiu gyvenimu. Čia irgi spėliojimų daugiau negu faktų, ir niekas nežino, kas iš tikrųjų įvyko tarp jo ir jaunosios amerikietės, kurią jis buvo įvedęs į impresionistų bendriją.

Jųdviejų susitikimas įvyko dviem etapais: iš pradžių atrado vienas kito tapybą, paskui susipažino. Merė buvo tiesiog sukrėsta, jai nusmelkė per širdį, kai vienos dailės parduotuvės vitrinoje pamatė Dega paveikslą. Daug vėliau laiške savo bičiulei misis Havemejer ji rašė, ką tada jautė: „Prisimenu, prieš kokia keturiasdešimt metų pirmą kartą pamačiau Dega pasteles vienos parduotuvės vitrinoje Osmano bulvare. Prispaudusi nosį prie stiklo, traukiau į save visa, ką tik galėjau, iš jo dailės. Nuo jos pasikeitė mano gyvenimas. Pamačiau tokią dailę, apie kokią svajojau.“ Maždaug tuo pačiu laikotarpiu, 1874 metais, ir Dega itin teigiamai įvertino jos atsiųstą Salonui galvutę.

Merė Kesat, jauna elegantiška moteris, ne tiek graži, kiek prašmatni iš prancūzų hugenotų kilusio Pitsburgo bankininko duktė, studijavo dailę Bostone, paskui apkeliavo Europos muziejus, o vėliau, įsikūrusi Paryžiuje, atsidėjo tapybai. Po Prancūzijos ir Prūsijos karo ji įstojo į Šarlio Šapleno* studiją; tai buvo madingas dailininkas, giriamas už savo „grietininius“ portretus, Evos Gonsales mokytojas. Tačiau impresionistų kūriniai ją paskatino palikti akademistinės dailės kelius ir dirbti vadovaujantis savo pačios jausmu.

Merė Kesat daugeliu atžvilgių atrodo kaip moteriškoji Dega replika. Ji buvo didelių protinių gabumų, sąmojinga, aštrialiežuvė, turtinga, aistringai mėgo savo darbą, gyveno, kaip ir jis, dvilypį — menininkės ir aukštuomenės moters — gyvenimą. Jos aukštuomenė gerokai skyrėsi nuo jo, buvo labiau internacionali negu paryžietiška. Ji buvo priimta pačiuose prašmatniausiuose namuose ir tapo Paryžiuje savotiška čičerone, įsipareigojusia padėti amerikiečių milijonieriams įgyti truputį kultūrinio blizgesio. Ji vaidino vaidmenį, kuris po keturiasdešimt metų, 1910—1929-aisiais, teks Gertrūdai Stain*. Merės Kesat, jos entuziazmo, ryšių dėka su impresionistais Jungtinėse Valstijose jau buvo skaitomasi, kai Prancūzijoje iš jų tebesišaipyta. Stengdamasi, kad jų kūrinius pirktų didžturčiai pramonės ir banko karaliai — Havemejeriai, Stilmenai, Vaitmorai,— ji padėjo kilti nepakartojamam sąjūdžiui impresionistų naudai. Diuranas-Riuelis, atvykęs į Niujorką rengti parodų, jau rado jos paruoštą dirvą; vėliau ji davė jam avansą ir pasistengė, kad sunkumams įveikti pinigų paskolintų Havemejeris.

Dega su ja iš tikrųjų susipažino tik 1877 metais. Graveris Turni, pažinojęs Merę, sykį nusivežė Dega pas ją, kad šis galėtų susidaryti nuomonę apie jos darbą. Jis taip susižavėjo ir tapyba, ir moterimi, kad ji buvo pakviesta nuo 1879 metų dalyvauti impresionistų parodose. Ėmė vaikščioti po Paryžių ją girdamas ir keistai pasakė apie vieną Merės nutapytą paveikslą, vaizduojantį motiną su kūdikiu: „Tai geriausias XX amžiaus tapybos kūrinys. Tai Jėzusiukas su savo žindyve angle!"

Tačiau kas iš tikrųjų tarp jųdviejų buvo? Neskaitant paskalų, nėra jokių žinių paremti tvirtinimui apie meilės ryšį. Tiesa, Dega ją keliskart atvaizdavo tai vieną, tai su seserimi. Keliuose ofortuose ir pastelėse jis rodo ją esant Luvre. Ji pozavo jam kuriant ir kai kurias kompozicijas iš modisčių serijos. Anot amerikiečių tapytojo Džordžo Bidlo, jis buvo jai įstatymas ir taisyklė. Į akį krinta įtaka, kurią jis darė jos kūrybai iki pat 1890 metų. Tik pamačiusi japonų dailės parodą, įvykusią tais metais, ji pradėjo laisvintis nuo jo įtakos, kurti greitesniu, labiau linijiniu stiliumi, artimu japonų estampams, kur dažai užtepti

spalvinėmis dėmėmis, atrodo, tik tam, kad paryškintų piešinį.

Na, o dėl jųdviejų intymių santykių... Iš to, kaip laisvai Merė elgėsi su Dega, žinoma, matyti, kad būta didelio intymumo. Tačiau dailininkai savo tarpe dažnai labai familiariai kalbasi, ir Merė, tapytoja, gyvenusi tarp tapytojų, perėmė jų žodyną. Jųdviejų santykiai ne visada būdavo geri. Kaip ir su kitais impresionistais, Dega su ja susiginčydavo ir susivaidydavo. Juodu buvo piktuoju kelerius metus po to, kai jis nemaloniai atsiliepė apie Merės tapybą jos atsiųstiems amerikiečiams mėgėjams. Jau minėjome, kad susierzinęs jis elgdavosi ne kaip aukštuomenės žmogus. Vėliau juodu susipyko dėl jos portreto, kuriame ji atvaizduota sėdinti, palinkusi į priekį, su nedidele skrybėlaite ant galvos, pilkšvo smailo kaip pelės snukutis veido ir atrodo lyg sena pana. Ji visai teisingai laikė save subjaurinta ir Dega apkaltino, kad taip pasielgęs tyčia, bet tai, be abejo, nebuvo tiesa, nes jis paprasčiausiai moterų nematydavo gražių.

Juodu atvirai susipyko, kai nepatinkantį jai portretą ji atidavė Diuranui-Riueliui, kad parduotų, ir jį nupirko Volaras.

Žinoma, juodu vėl susitaikė, bet santykiai jau nebuvo tokie kaip pirma. Tuo labiau kad Dega beveik visai apako, o Merė didesnę metų dalį gyveno Bofreno pilyje, Menil-Teribiuse, Uazos departamente. Iš čia ji išvykdavo tik praleisti žiemos Grase, kur turėjo vilą. Be to, jos aukštuomenės gyvenimas nebesikryžiavo su vis vienišesnio Dega keliu.

Taigi reikia pripažinti, kad tebėra paslaptis, kas galėjo įvykti tarp šių dviejų žmonių, kurių likimas toks panašus, nes vienas ir kitas mirė apakę. Merės Kesat atvejį reikia laikyti labai būdingu tam, kas žinoma — beje, labai mažai! — apie Dega jausminį gyvenimą. Sakoma, kad jis tikriausiai jautė aistrą kai kurioms Operos merginoms, pavyzdžiui, Mari Diho, kuri jį garbino, bet taip ir nesutiko už jo tekėti; panelei Volkonskai — irgi nelaimingai jo meilei; po Dega mirties tarp jo intymių dokumentų buvo rastas pieštuku nupieštas jos portretas. Ar jis turėjo romaną su Žanjo žmona, kaip duodavo suprasti pikti liežu-

viai? Jis uoliai asistavo šiai gražiai moteriai, apsimesdavusiai naivia („Ei, ei!“ — sakydavo žmonės), ir pasakota, kad Žanjo, užklupęs juodu iš labai arti flirtuojant, bet pasitraukęs ant pirštų galų, vyro laimę paaukodamas susižavėjimui menininku. Tačiau Dega buvo pripratęs prie tokių meilinimųsi, ir yra žinoma, jog mokėdavo sustoti.

Nuostabu, kad šis toks paslaptingas ir santūrus vyras buvo tapytojas, kuris kartu su Tulūzu-Lotreku paliko baisiai blaivų paliudijimą apie prostitutes ir viešuosius namus. Matydamas iš jo kūrinių, kad pažinojo parduodamosios meilės sferas, tiesiog suglumsti. Vargu ar šias vietas jis lankė skatinamas tik estetinio intereso. Į Operą jis eidavo škicuoti balerinų ir todėl, kad buvo didelis muzikos ir baleto mėgėjas. Vadinasi?.. Galbūt, kaip ir Lotrekas, pas prostitutes jis rasdavo raminančią atmosferą, išsivaduodavo nuo slepiamo kankinimosi.

Jo erotinės kūrybos pradžia — Liudoviko Halevi užsakymai, mat šis ketino spausdinti prašmatnų savo „Kardinalių šeimos“ leidinį. Šiam reikalui Dega ėmė ruošti daug etiudų, monotipijų, litografijų, piešinių... Siužetas jam pasirodė viliojantis, ir jis naudojosi juo su tikra Rable aistra, kuri kelia nuostabą, nes Halevi atsisakė jo iliustracijų. Dega esant gyvam šie „nešvankūs“ kūriniai buvo parodyti tik nedaugeliui laimingųjų, tarp jų — Renuarui, kuris jais susižavėjo. „Lotrekas, — pasakė jis Volarui, — nupiešė labai gražių afišų, bet toli gražu jam iki... Štai abudu atvaizdavo bordelio moteris; tačiau jas skiria ištisas pasaulis. Lotrekas parodė tik bordelio moterį, Dega — bordelio moters dvasią, visas bordelio moteris, sujungtas į vieną. Be to, Lotreko moterys pilnos ydų, o Dega — ne!

Jūs žinote „Šeimininkės gimimo dieną“. Ir daug kitų tos pačios rūšies scenų.

Kai tapai bordelį, dažnai išeina pornografija ir visada — beviltiškai liūdna. Tik Dega moka tokiam siužetui suteikti pasilinksminimo ir kartu egiptietiško bareljefo pobūdį. Ši beveik religinga ir tokia skaisti jo kūrybos pusė, kuri ją taip išaukština, dar aiškiau matyti, kai jis vaizduoja prostitutę.“

Volaras, kuriam Dega parodė savo „mergšes“, išsiprašė tam tikrą kiekį piešinių iliustruoti Mopasano „Ponios

Telje namams“ ir Pjero Loujo „Kurtizanių mimams“. Jo dėka susipažinta su šia slapta Dega kūrybos puse, kuri būtų likusi nežinoma, nes Rene de Ga ta dingstimi, kad nebūtų suterštas brolio atminimas, po jo mirties didesnę dalį lakštų sunaikino. Tik 1934 metais Volaras, visada labai negreit įgyvendindavęs savo sumanymus, išleido „Ponios Telje namus“ su Dega iliustracijomis. Tai nuostabi knyga, kurios egzempliorių turi Pikasas ir laiko jį vienu iš savo lobių.

* * *

Paskutiniuosius trisdešimt savo gyvenimo metų Dega iš dalies buvo lyg koks stabas. Bent menininkų ir diduomenės sferose. Jo gyvenimas nebuvo atiduotas viešumai, kaip kartais atiduodamas didžio menininko gyvenimas dabar. Šiaip ar taip, tokio klausimo jam nekilo, jis net piktinosi, kad rašoma apie jo tapybą. „Dieve, na ir kam reikia, kad aplink mūsų paveikslus grūstųsi žmonės! Argi susirenka žmonių chemiko laboratorijoje?.. O mes priklausome visiems. Kokia kančia“,— dejuodavo jis.

Šiaip ar taip, po 1890 metų jis tapo legendiniu asmeniu: iš visų impresionistų jo kūriniai buvo labiausiai žinomi ir mažiausiai kritikuojami. Buvo cituojami jo pasakymai, sąmojai. Jo asmenybė intrigavo ir linksmino. Jaunasis Valeri turėjo galvoje Dega, rašydamas „Poną Testą“, o Felisjenas Šansoras* pavaizdavo jį savo romane „Šokėjų mylimasis“, aprašė kaip „sensacijų ieškantį naujoviškumo tapytoją“.

Jis jau neturėjo materialinių rūpesčių, kurie prieš dešimtį metų nuodijo jam gyvenimą. Praėjo tie laikai, kai, dėkodamas p. Havemejeriui, kad sumokėjo 500 frankų už pastelę, prisipažino, jog „liūdnas dalykas, man labai reikia pinigų...“ Ne tik brangiau ir geriau buvo perkami jo kūriniai, bet jo „laikėsi“ daugybė dailės mėgėjų — visų pirma, ištikimieji Ruarai. Anri Ruaras niekad nenorėjo imti iš Dega ką nors kaip dovaną ir jo kūrinių įsigydavo per Diuraną-Riuelį. Jis turėjo vieną iš svarbiausių jo paveikslų, „Šokėjos prie turėklo“, kurį jam reikėjo, kad netaisytų, nuo autoriaus apginti. Dega nepatiko keistai pirmame pla-

ne stovįs laistytuvas, ir jis norėjo jį pašalinti. Ruaras užprotestavo: žinojo, kad jeigu leis išsinešti paveikslą, tiek jį ir tematys.

Kiti dailės mėgėjai buvo Havemejeriai ir jų draugai, miltų pirklys Kamilis Gru, bankininkai Alberas Heštas ir Ernestas Majus, be galo turtingas *Gazette des Beaux-Arts* direktorius Šarlis Efriusi,— daug žydų tarp šio antisemito gerbėjų! — italas Mancis, tapęs dailės literatūros leidėju, ir Operos tenoras Foras, vienas pirmųjų žmonių, kurie turėjo drąsos pirkti iš Mane jo kūrinius. Savo garsumo dėka Foras labai padėjo iškilti impresionistams, nors jais susidomėjo ne be savanaudiškų sumetimų. Manydamas, kad šie taip kritikuojami tapytojai — gal rytdienos genijai, jis pirko jų kūrinius, nes tikėjosi gerai pasipinigauti. Būdamas per daug godus, neįstengė ilgiau laukti ir jau 1878 metais pardavė savo kolekciją; tai buvo fiasko, Mane turėjo atpirkti „Alaus bokalą“ ir „Operos balių“. Labai nuoširdūs Foro santykiai su Dega, kurį Mane su juo buvo supažindinęs 1872 metais, vėliau visiškai sugedo. Iš pradžių Foras už „Šokio pamoką Operoje“ nedvejodamas sumokėjo 5 000 frankų — tai buvo didelė suma, atiduota už kūrinį, laikomą avangardiniu. Netrukus jis sutiko sudaryti keistoką sandėrį Dega naudai: iš Diurano-Riuelio atpirko partiją drobių, kurias dailininkas ketino perdirbti, laikydamas nepavykusiomis. Šis apsiėmė Forui mainais duoti keturias dideles drobes. Dvi buvo iš tikrųjų duotos: „Rausvos šokėjos“ ir „Robero Velnio orkestras“. Paskui — pikti juokai ar nesąžiningumas — Dega nepajudino nė piršto. 1887 metais, nepaisydamas vis primygtinesnių Foro raginimų, dar nebuvo įvykdęs pasižadėjimo. Netekęs kantrybės dainininkas iškėlė teisme bylą ir ją laimėjo. Tada Dega ryžosi jam atiduoti „Didįjį arklių lenktynių lauką“ ir „Didžiąsias skalbėjas“.

Dega ironija dar labiau pablogino jo santykius su dainininku. Forui, publikos išlepintam aktoriui, apsvaigusiam nuo smilkalų ir apsuptam meilikaujančių dvariškių, nelabai buvo prie širdies Dega pasišaipymai. Vieną vakarą šiam, tebesant savo ložėje po „Fausto“ vaidinimo, ištrūko vienas iš užgaulių sąmojų, kurie taip dažnai išsprūsdavo.

Aplink įžymybę birte biro komplimentai: „Nuostabus, neprilygstamas, prakilnus..."

— Ir toks negudrus,— pusbalsiu sušvokštė Dega.

— Jūs mane dar paminėsite, brangusis! — sušuko įtūžęs Foras.

Dėl šių ir kai kurių kitų kivirčų Dega vėliau ėmė elgtis su klientais griežčiau. Didėjant jo kūrinių paklausai, jis už juos prašydavo daugiau net po to, kai būdavo sulygęs, ne tiek iš godumo, kiek dėl užgaidos. Iki 1900 metų retai kada savo darbus parduodavo namie, pasteles perleisdavo tik tiems, kurie jam patikdavo, keldamas absurdiškus reikalavimus. Netrukus nė suskaičiuoti negalėjai, kiek žmonių jis išvarė sakydamas: „Čia nepardavinėjama, čia dirbama!"

Neskaitant kelių išimčių, jis susipyko su pirmaisiais savo kūrybos mėgėjais todėl, kad jie norėjo pasipelnyti iš jo drobių perparduodami jas brangiau. Vienam, pasigyrusiam, kad ką tik gavęs gražaus pelno realizuodamas jo paveikslą, jis sušuko: „Dabar kalbėsimės tik pro langelį!"

Jis tartum pyko ant dailės mėgėjų, kad už jo paveikslus moka vis didesnes kainas. Kai 1912 metais, parduodant iš varžytinių Ruaro kolekciją, už vieną Dega paveikslą buvo sumokėta 430 000 frankų, suma, kurios tradiciniai tapytojai, „pompje", net savo šlovės laikais niekad nebuvo gavę, jis susimąstė: „Aš esu kaip lenktynių arklys. Įveikiu sunkias kliūtis, bet tenkinuosi avižų norma..." Ir susierzinęs pridūrė: „Jei jau mano „prekes" ima pardavinėti tokiom kainom, tai kas bus su Delakrua ir Engro drobėmis? Nebeįstengsiu nieko jų nusipirkti!"

Nors savo „prekes", kaip vadino paveikslus, jis visada realizuodavo per Diuraną-Riuelį, bet nuo 1890 metų pradėjo jas, kad ir po truputį, pardavinėti jaunam kreolui, notaro sūnui iš Rejunjono salos, Ambruazui Volarui, kuris, metęs teisės studijas, pasidarė pirkliu ir ėmė darbuotis Lafito gatvėje. Andre Salmonas, Žoržas Besonas, Rene Ženpelis (ir pats Volaras) aprašė šį nerangų asmenį, kuris susikrovė didžiulį turtą snūduriuodamas; grūsdavo, net nepasižiūrėdamas, į savo galerijos saugyklą paveikslus, kurių kas mėnuo duodavo Matisas, Pikasas, Derenas, Vlaminkas ir Ruo. Jį galima laikyti šiuolaikinės dailės pože-

minių šaltinių ieškotoju Nr. 1. Jo nuopelnų sąraše, nors ir pavėluotai, pasirodė Sezanas, kurio 1895 metais jis surengė pirmą parodą; jis iškėlė Van Gogą ir Gogeną, atrado Pikasą, Matisą, Dereną ir Vlaminką... Ir, svarbiausia, išleido neapsakomai gražių knygų su dailininkų iliustracijomis.

Volaras su komiška orangutango fizionomija, apsnūdėlio išvaizda, apsimestinai naiviais klausimais Dega juokindavo. Nors šis su juo artimai nedraugavo, bet neatsisakydavo ateiti vakarieniauti į jo rūsį; čia Volaras kas savaitę vaišindavo kreoliškais patiekalais, kurių receptus buvo atsigabenęs iš gimtosios salos, dailininkus, rašytojus ir dailės mėgėjus, klastingai susodindamas kartu pikčiausius priešus. Dega sutikdavo jam parodyti savo pasteles ir monotipijas, kurias rūpestingai būdavo atrinkęs, kad šis pamatytų tik tai, kas jam bus teiktasi atskleisti. Kartais pavesdavo jam šį tą parduoti — lyg numesdavo šuniui kaulą. Netikri sandėriai, apskritai sudaromi mainų pagrindu, kuriais Volaras ne visada galėdavo pasidžiaugti: pažadėjęs Dega metų metus vilkindavo, kol atiduodavo net paprastą piešinį, nupieštą anglimi.

Volaras, gudrus stebėtojas, su jautria kaip triufelių šuns uosle, rinkdavo pikantiškas paskalas ir puikiai mokėjo Dega prakalbinti, žinojo, kaip duoti jam įsismarkauti ir išvesti iš kantrybės, kad kuo daugiausia iš jo išgautų. To dėka turime nuostabų Dega portretą, sudarytą iš anekdotų, kurie, gal ir ne visada tikslūs, nubrėžia gyvastingą ir sąmojo kupiną siluetą.

* * *

1892 metais Dega pirmą kartą sutiko rengti personalinę parodą. Iki tolei savo kūrinius parodydavo tik kolektyvinėse ekspozicijose, pirmiausia — Salone, paskui — su impresionistų grupe. Jis tikriausiai susižavėjo paradoksu: eksponavo peizažus!

Tiek šaipęsis iš atviro oro tapytojų, jis staiga pareiškė Anri Ruarui, peizažistui, jog ką tik baigęs aštuoniasdešimt peizažų. Visi šūktelėjo nustebę. „Taip,— tarė jis,— fanta-

zijos, sapnai", kuriuos sukūręs dirbtuvėje. Negi būtų ėjęs statyti molberto laukuose, vėjų pagairėje.

Paroda pas Diuraną-Riuelį buvo jam tikras triumfas, bet jis labiau gėrėjosi lankytojų nuostaba negu pagyrimais, mėgavosi tuo, kad nušluostė nosį impresionistų grupės peizažistams, ištrypęs jų lysves.

Tačiau tie, kurie jį gerai pažinojo, kaip Ruarai ir Halevi, ne taip jau labai stebėjosi. Jie prisiminė, kad Dega apie 1868—1870 metus keletą kartų, su ilgesniais protarpiais, kūrė peizažus Normandijos pakrantėje: Truvilyje ir Bezevalyje, o 1884—1886-aisiais — viešėdamas Djepe. 1892-aisiais jų sukūrė Djene, o 1898-aisiais — Sen Valeri prie Somos.

Djene serija — monotipijos — buvo sukurta Žanjo dirbtuvėje, ir šis savo atsiminimuose smulkiai pasakoja, kokiom aplinkybėm. Tai būta peizažų, kuriuos Dega matė važiuodamas su Bartolome dvirate karieta. Tą savaitę, kurią išbuvo pas Žanjo, jis kiekvieną rytą nupiešdavo tris ar keturias monotipijas pagal vietovaizdžius, matytus važiuojant pro šalį. Šeimininkas tiesiog apstulbęs stebėjo, kaip jis dirba. „Stipriais, bet dailiais pirštais,— pasakoja Žanjo,— jis nutverdavo genijaus darbo įrankius ir nepaprastai mikliai juos valdydavo; matydavai, kaip metalo paviršiuje ryškėja nedidelis slėnis, dangus, balti namai, vaismedžiai juodom šakom, beržai ir ąžuolai, pravėžos, pilnos vandens po neseniai praėjusios liūties, neramūs oranžiniai debesys, skrieją viršum raudonos ir žalios žemės.

...Šie gražūs dalykai, atrodė, buvo sukurti be jokių pastangų, lyg priešais jį būtų buvęs modelis.

Bartolome pažino vietas, kuriomis buvo prarisnojęs jų baltasis arklys.

...Gautą atspaudą pakabindavome ant virvelių džiūti. Per priešpietį padarydavome tris ar keturis atspaudus.

Paskui jis paprašė pastelės, norėdamas užbaigti monotipijas, ir čia dar labiau negu jam ruošiant atspaudą žavėjausi jo skoniu, vaizduote ir gera atmintimi. Jis prisiminė formų įvairumą, vietovių sandarą ir kontrastus,— tai buvo vienas malonumas!.."

Nupiešti kai kuriuos peizažus,— ir tai nuostabiausia,— jį įkvėpė abstraktus stebėjimas. Pavyzdžiui, kelias paplū-

dimio scenas — paprastas flanelės gabalas, numestas ant dirbtuvės grindų, uolų peizažus — gargažės iš apversto pelenų kibiro; tokią mintį Polis Valeri pavadino „da Vinčio", turėdamas galvoje salietros išėstas sienoje dėmes, kuriose didysis Leonardas įžiūrėjo žmonių veidus. Kaip prisimena Danielis Halevi, Etreta pajūrio uolas Edgarui Dega įkvėpė atvaizduoti grindinio akmens atskala. Rodydamas šį akmens gabalą, kurį buvo radęs priešais savo bičiulių namus pergrindžiamoje gatvėje, jis pasakė, kad suskilusiame granite atsirado įdomus išlinkimas. „Kokia graži, lyg peties linija! — sušuko jis.— Padarysiu iš to uolą, kokia matyti žiūrint iš atviros jūros... kyšulį, ir jau žinau, kaip jūreiviai jį pavadins,— Gražiojo Peties kyšuliu." Taip jis ir padarė.

Įdomu, kad serija Djene miestelyje sukurtų monotipijų buvo abstraktaus pobūdžio. Jam čia būta tik spalvotų pasižymėjimų,— tikriau, įspūdžių, bet jis nenorėjo to prisipažinti,— kurie panašūs į kai kuriuos baltų vandens lelijų etiudus, darytus Klodo Mone po penkiolikos metų, tada, kai susirgo glaukoma.

Tais metais, kai Dega jau buvo pasiekęs meistriškumo ir kūrybingumo viršūnę, jis atsideda dviem svarbiausiems savo kūrybos dalykams — aktams ir skulptūroms, nors ir buvo nusilpęs jo regėjimas, dėl kurio turėdavo po kelias valandas per dieną gulėti tamsoje.

Aktai ženklina jo tapybos evoliuciją ir kartu sudaro jo kūrybos viršūnę. Dvidešimt metų jis stengėsi arklių lenktynių, Operos ir kafešantano scenomis vaizduoti šiuolaikinį gyvenimą ir reikšti tai, kas yra lakiausia judėjime, o dabar grįžo prie statikos tapyboje. Grynas judėjimas jo nebedomina, jis nori tiksliai perteikti laikysenas ir gestus. Todėl jo besimaudančių ir besitvarkančių moterų padėtys keistos, kone akrobatiškos. Įspūdis toks, kad čia, anot jo paties,— kažkokie įdėmiai ir be jokio jausmo stebėti žmogiški vorai. Moteris, smagumo ir meilės šaltinis, kurią glamonėjančiu teptuku tapė Renuaras, Dega buvo svetima. Jo atvaizduotos moterys įdomios vien savo pozomis. „Besišvariną gyvuliai",— sakydavo jis. Todėl atrodo, kad čia — vien šaltas geidulingumas, kurį ne visada atperka teisingai perteikti gestai. Yra kažkas labai stipraus ir kartu —

varžančio, šaldančio. Tokį jausmą nelabai švelnina tai, ką jis pasakė Valteriui Sikertui ir Džordžui Murui, rodydamas savo pasteles: „Tai gyvulys, kuris rūpinasi pačiu savimi; katė, kuri laižosi. Iki šiol aktas visada buvo vaizduojamas pozomis, turint galvoje publiką. O mano moterys — paprastos, doros būtybės, kurios tenkina tik savo fizinius poreikius. Štai viena mazgojasi kojas — atrodo, lyg žiūrėtum pro rakto skylutę.“ Šie žodžiai mums nelauktai paaiškina, kokia buvo jo būsena, kai jis tapė savo aktus: tarytum jį būtų liguistai traukę slapčia stebėti ką nors nepadoraus.

„Mulen Ruže“ ir „Mulen de la Galetoje“, kur susirinkdavo Monmartro pozuotojos, būdavo liežuvaujama apie tai, kokias pozas Dega liepia nutaisyti savo modeliams: „Ar tu žinai, kaip pas Dega pozuojama?“ — „Ne.“ — „Nugi moterys lipa į vonią ir plaunasi pasturgalį!“

Tai papasakojo Kokjo.

Galima neperdedant tvirtinti, kad šie aktai priklauso Dega „fovistiniam“ periodui. Jo regėjimui vis labiau silpstant, anuo metu, atrodo, jį pagavo kažkoks įnirtingas susižavėjimas spalvomis; Fransua Foska, konstatuodamas šį fenomeną, rašo: „Jis ryžtasi naudoti tokius tonų derinius, kad galima tik stebėtis jo išmanumu ir drąsa: rudus derina su rožiniais, geltonai auksinius — su gvazdiko purpuriniais, violetinius — su žaliais, panašiais į tuos, kurie sklinda iš gyvsidabrio garų lempos; visi tonai tiksliai apskaičiuoti, kad vienas kitą pabrėžtų.“ Kai kuriose paskutinėse savo pastelėse jis priartėja prie grynos tapybos. Siužetas jau neturi reikšmės, svarbu tik plastiniai reikalavimai. Turint galvoje, kad šios pastelės buvo sukurtos 1900—1908 metais, negalima neatkreipti dėmesio į jų lygiagretumą su fovizmu, kuris pasirodė, sprogo ir išblėso tuo laikotarpiu. Tačiau Dega kūriniuose nėra primityvumo, technikos neišmanymo kaip Vlaminko. Dega jėga tvardoma, pajungta: ji niekad nebūna laukinė; tai rafinuotas smarkumas — kaip rusų baletuose...

Kaip įvairiais savo kūrybinio gyvenimo laikotarpiais jis tapė peizažus, taip keliskart užsiiminėjo ir skulptūra. Kai kas sakė, kad „imtis šio aklųjų amato“ jį paskatinęs Bartolome pavyzdys; tai legenda. Jau prieš 1870 metus, vadovaujamas skulptoriaus Kiuvelje,— to paties, kuris bu-

vo mirtinai sužeistas per Paryžiaus apsiaustį,— jis pratinosi lipdyti iš molio etiudus, norėdamas pagilinti arklio anatomijos žinias. Kiuvelje, kad ir nekoks skulptorius, puikiai pažinojo arklius, buvo tapęs jų specialistu.

Po 1870-ųjų metų karo Dega vėl grįžo prie molio — lipdė grynakraujų žirgų etiudus. Vėliau jam pavyko sukurti nuostabų pusiau natūralaus dydžio etiudą pagal keturiolikmetę baleto mokyklos mokinę, mažąją Van Geten, kuri ateidavo pas jį pozuoti. Mesdamas savotišką iššūkį, kad būtų keisčiau, bukanosei mergytei, šiam neišnokusiam vaisiui, uždėjo ant galvos tikrų plaukų peruką, davė užsisegti trumpą tiulio sijonėlį, ir išėjo viena žaviausių šiuolaikinių skulptūrų. 1881 metais pateikta impresionistų grupės parodai mažosios Van Geten statula visiškai suglumino Instituto narius ir akademistinius kritikus; bet avangardistai nesitvėrė džiaugsmu, ir buvo matyti, kaip trepsi priešais ją Vistleris, pagautas entuziazmo.

Pagaliau 1890 metais Dega iš tikrųjų ėmėsi skulptūros, padarė daug arklių, šokėjų ir mauduolių etiudų. Sukūrė ir keletą biustų, pavyzdžiui, Zandomenegio, kuriuo žavėjosi Renuaras. Tačiau negalėjo jo baigti, nes modelis, greit įsižeidžiąs neūžauga, supyko dėl kažkurios jo pastabos ir atsisakė toliau pozuoti. Nukištas į dirbtuvės kampą biustas galų gale subyrėjo. Tokio pat likimo susilaukė ir mažosios Ortansos Valpenson biustas.

Renuaras, kuris geriausiai iš visų impresionistų įvertino šią jo kūrybą ir geriausiai suvokė jos dvasią bei prasmę, apgailestavo, kad jam nebuvo užsakyta reikšmingų skulptūrinių grupių, ypač gailėjosi, kad jo nepaprašyta sukurti „Šokio“ ansamblį Operos fasadui. Renuarui jis buvo didžiausias prancūzų skulptorius. „Po Šartro,— pasakė jis Volarui,— turėjome tik vieną skulptorių... Dega... Katedrų skulptoriai sugebėjo duoti amžinybės idėją. Anais laikais tai buvo labai svarbu. Dega moka išreikšti mūsų amžininkų ligą, noriu pasakyti — judėjimą. Sergame nenustygimu, ir Dega žmogystos, arkliai juda. Iki jo tiktai kinai rado judesio paslaptį. Dega didybė — tai prancūzų stiliaus judesys.“

Pats Dega neteikė tokios didelės reikšmės savo skulptūroms. Jos domino jį tik kaip mokymosi priemonė: padėjo

ištirti arklių ir šokėjų judesius, kad savo paveiksluose galėtų geriau užfiksuoti jų momentalumą. Tuo aiškintina, kodėl jis niekad nesistengė savo skulptūras išsaugoti ir, svarbiausia, atlieti iš bronzos. „Per didelė atsakomybė — palikti ką nors padaryta iš bronzos, iš medžiagos, kuri skiriama amžinybei",— pasakė jis.

Dega įvedė kitą naujovę, bet nevykusią — jis dažnai ėmė vartoti lajaus ir vaško mišinį, kuris davė nelemtų rezultatų. Šis prastas lydinys, užteptas ant armatūros, padarytos iš lazdelių, apraišiotų skudurais, neatsispyrė laikui. Po jo mirties dirbtuvėje buvo rasta dešimtys skulptūrų, kurios paliestos subyrėjo. Pavyko išgelbėti tik septyniasdešimt tris; jas liejikas Ebraras atliejo — kiekvieną po dvidešimt egzempliorių. Įdomi detalė: pakėlus senojo rojalio dangtį, buvo aptiktas pamirštų skulptūrų lizdas.

* * *

Dega, sunkaus charakterio žmogus, kurio reakcijų niekad negalėdavai numatyti — jo nuotaika labai priklausė nuo akių būklės,— turėjo vieną iš simpatingiausių savo paradoksalios asmenybės bruožų: jauniems visada būdavo supratingas ir kai kada paslaugus vyresnysis draugas, nors kartais ir nesutikdavo su jų estetinėmis pažiūromis. Iš tiesų visa, kas buvo tikra naujovė, jį domino, ir jo elgseną Tulūzo-Lotreko ir Gogeno atžvilgiu galima laikyti tipiška.

Su Gogenu jis susipažino seniai, kai šis buvo tik kolekcionierius, tapytojas mėgėjas. Jų santykiai, žinoma, nebuvo vienodi — jie susivaidydavo ir vėl susitaikydavo. Vaidai daugiausia kildavo rengiant impresionistų parodas. Gogenas nesutiko, kad savo kūrinius eksponuotų Rafaeli, kurio pageidavo Dega, ir grasino nieko nesiųsiąs 1882 metų parodai. Galų gale Rafaeli nebuvo pakviestas, bet Dega nepatenkintas atsisakė išstatyti savo darbus; tai buvo vienintelis kartas, kai jis neįvykdė susitarimo.

Dega nepyko ant Gogeno dėl šio kivirčo: žavėjosi juo nuo pat pirmųjų drobių, ir jis patiko jam ne tik savo impresionistiniu periodu, bet ir tada, kai, paveiktas Emilio Bernaro, ėmė kurti sintetinę dailę, kurioje ryškios spalvų dė-

mės apvedamos šiurkštoku kontūru. Dega įsigijo Gogeno paveikslų, nutapytų Pont Avene ir Taityje, ir rekomendavo jį pirkliams Diuranui-Riueliui ir Vilarui. Dviejuose Gogeno surengtuose aukcionuose, 1891 metų vasarį ir 1895-ųjų vasarį, Dega buvo vienas iš retų klientų, kėlusių įkainius. 1893 metais jo dėka Gogenas galėjo eksponuoti savo drobes pas Diuraną-Riuelį, ir čia Dega vėl buvo vienas iš kelių pirkėjų. Pagaliau, Dega patartas, Volaras sudarė su Gogenu sutartį,— dvidešimt keturi paveikslai per metus po 300 frankų,— kuri jam padėjo įsikurti Markizo salose.

Įdomu, kad Dega gerai suprato ir šio žmogaus kūrybą, ir jį patį; tai rodo paties Gogeno laiškas, pasiųstas iš Taičio Andre Fontenui: „Mano parodoje vienas jaunas vyras (Ernestas Ruaras) paprašė Dega paaiškinti mano paveikslus, kurių nesuprantąs; tas nusijuokęs padeklamavo jam vieną Lafonteno pasakėčią. „Matote,— tarė,— Gogenas yra liesas, be antkaklio vilkas."

Sypsaisi, stengdamasis įsivaizduoti, kaip laikydavosi Dega, kai nueidavo į Versenžetorikso gatvę per Gogeno ketvirtadienius, kuriuose šeimininkė būdavo Ana Javietė, negraži kaip beždžionė. Tiesa, šiuose pobūviuose dalyvaudavo ir Malarme, Žeanas Riktiusas, Danielis de Monfreidas, Majolis, Seriuzje... Dega čia būdavo neprastoje draugijoje.

Nors Gogenas laiškuose dažnai nusiskųsdavo kai kuriais savo globėjo poelgiais („To žmogaus atžagarus būdas, viską sugadina..." — „Jūs žinote, kaip aš gerbiu, ką Dega sukuria, bet kartais jaučiu, kad jam trūksta dar kažko — plastančios širdies"), tačiau visada juo žavėjosi, jį net garbino ir be galo didžiuodavosi, kai šis nupirkdavo iš jo paveikslą... „Man tai didžiausias komplimentas."

O Dega tai jį pagirdavo, tai įdrėksdavo nagais. „Vargšas Gogenas,— sakydavo jis, pamatęs pas Volarą išstatytą jo drobę.— Toje savo saloje turbūt visą laiką galvoja apie Lafito gatvę. Aš jam patariau vykti į Naująjį Orleaną, bet, jo manymu, ten per daug civilizacijos. Jam reikia žmonių su gėlėmis ant galvos ir žiedu nosyje..." Neatrodo, kad šie dalykai jam nepatiko, nes mirdamas turėjo aštuonis iš geriausių Gogeno paveikslų, tarp jų— „Gra-

žiąją Angelę", „Moterį su mango" ir „Olimpiją" pagal Manę.

Visai kitaip klostėsi jo santykiai su Tulūzu-Lotreku. Čia kartų atotrūkis reiškėsi daug labiau negu Dega bendraujant su Gogenu. Lotrekas niekad nedalyvavo jokioje impresionistų parodoje: per paskutiniąją, 1886 metais, jam buvo tik dvidešimt dveji ir jis neseniai buvo įstojęs į Kormono studiją. Maždaug šiuo laikotarpiu Dega su juo susipažino per savo bičiulius Diho, kurie buvo susigiminiavę su Lotreko šeima. Jis juo iš tikrųjų susidomėjo vien todėl, kad šis jį garbinte garbino ir laukdavo, ką jis, lyg koks orakulas, pasakys apie jo dailę.

Sutikęs jį Diho bute, — Mari Diho suorganizavo šį pasimatymą, — Dega buvo malonus, bet truputį globėjiškas. Gal su vargšu neūžauga jis žaidė kaip katė su pele — iš pradžių jo veidas buvo meilus, o paskui pasidarė kaip akmeninis. 1893 metais, atsilankęs į Lotreko parodą, surengtą pas Žuajaną, jis apėjo sales, atidžiai apžiūrėjo kiekvieną paveikslą, nesiteikdamas pamatyti Lotreko, kuris stebėjo jį kertėje prakaituodamas iš nerimo. Tik išeidamas, pastatęs koją ant laiptų pakopos, Dega atsisuko ir, dėdamasis tik dabar jį išvydęs, trumpai tarė: „Taigi, Lotrekai, matyt, kad ir jūs to amato žmogus!.." ir paliko jį susižavėjusį. Gerai pagalvojus, komplimentas gal buvo dviprasmiškas — ne taip jau čia pagirta, kaip atrodė. Tuo laiku Dega savo bičiuliams patarinėjo pirkti Moreno kūrinius: „Lotrekas,— sakė jis,— labai talentingas, bet jis tik tam tikros epochos tapytojas; jis bus savo laiko Gavarni. Man egzistuoja tik du tapytojai: Engras ir Morenas." Anri Loranas, kuriam buvo duotas šis tikrai nesąžiningas patarimas, jo paklausė. Deja, palikęs nuošaly Lotreko darbus, nusipirko kelis šimtus Moreno.

Nė kiek nemažinant Tulūzo-Lotreko nuopelnų, galima konstatuoti, kad jis už daug ką turėjo būti dėkingas Dega, nors jo ir neplagijavo. Jo japoniškoms graviūroms artima sandara, šviesi brūkšniuotė, metodas tapyti iš atminties — visa tai jam atiteko iš Dega, jau nekalbant apie siužetus, paimtus iš arklių lenktynių, kafešantanų ir... tam tikrų namų pasaulio. Dega iš pradžių atrodė tuo patenkintas, bet vėliau pajuto kartėlį. Siuzanai Valadon, kurią paklausė, ką

mananti apie Lotreką, ir kuri atsakė: „Mano nuomone, jis rengiasi kai kuriais jūsų drabužiais...“, jis šaltai sviedė: „Pritaikydamas juos savo ūgiui!..“

Dar 1916 metais, prieš pat savo mirtį, kalbėdamas apie Lotreko tapybą, jis pasakė Silvenui Bonmariažui: „Visa tai trenkia sifiliu!“

Tarp šimtų jo kolekcijos paveikslų ir piešinių nebuvo rasta nė vieno Tulūzo-Lotreko kūrinio; tai aiškus antipatijos ženklas.

Yra ir nemažai jaunų dailininkų, kuriais Dega domėjosi ir iš kurių darbus pirko. Tie, kuriais jis tikėjo, matydavo, kaip jis ateina į jų parodas arba atidžiai apžiūri jų paveikslus salonuose ir galerijose. Jo patarimai dažnai būdavo šiurkštūs, bet visada teisingi ir giliaprasmiai. Nors neatrodo, kad jis buvo pažįstamas su Van Gogu, bet mėgo jo tapybą ir per Volarą nupirko iš jo drobių, pavyzdžiui, nuostabųjį „Natiurmortą su saulėgrąžomis“. Jis reiškė simpatiją ir Sinjakui, Odilonui Redonui, kurio litografijos jį džiugino puikia juodųjų dalių kokybe, Majoliui, Burdeliui ir net Matisui. Tačiau pastarąjį gerokai ir pakeiksnodavo. Nepriklausomųjų salone vienam savo draugui, kuris, rodydamas Matiso atsiųstą kūrinį, paaiškino: „Tai natiurmortas“, jis atsakė: „Taip, natiurgirtas!“

Kaip žinome, jis negalėdavo atsispirti malonumui paleisti sąmojį, ir vargu ar kuriam nors šio jauno fovisto kūriniui buvo abejingas.

Kai po Giustavo Moro mirties jo muziejaus prižiūrėtoju tapo Ruo, Dega keliskart pas jį atsilankė. Vieną sykį, šiam pateikus savo kūrinius ir su savotišku krikščionišku mazochizmu nurodant jų silpnąsias vietas ir patirtas įtakas, Dega susierzinęs tarė: „Na ir kas čia tokio? Juk, manau, turėjote tėvą ir motiną...“ Jis mėgo šį jauną tapybos proletarą, visada pilną skrupulų ir sunkiai išsprendžiamų galvosūkių. Negirdėta garbė — parodė jam dirbtuvėje savo akademistinius kūrinius. „Šitie nesiskaito“,— tarė jis.

Kitąsyk, apimtas nevilties, kaip kartais būdavo, jam prisipažino: „Visų mūsų tapyba — kiauliška!“, ir jaunojo tapytojo protestas jo, matyt, nei paguodė, nei pradžiugino.

Į naujus bandymus jis žiūrėjo taip supratingai, kad su simpatija priėmė kubistų tapybą ir naiviųjų, liaudies dai-

lės, kūrinius. Reikia pažymėti, jog šie jį sudomino kur kas anksčiau negu pasidarė madingi: sykį, kai keliavo į Karpantra aplankyti Valerno, jis užsuko į Avinjoną ir atsivežė iš ten pliušo skiautelių rėmelius, vaizduojančius Napoleono kapą šv. Elenos saloje.

Muitininkas Ruso, su kuriuo Dega susipažino Nepriklausomųjų parodoje, įkvėpė jam pranašingą sąmojį. Suerzintas, kad taip giriama Sera „Didžioji Žatą", kuri čia buvo svarbiausias atrakcionas, jis atsisuko ir, bakstelėjęs pirštu į pirmą pakliuvusią drobę, kuri pasirodė esanti Muitininko „Reginys auštant", piktai tarė: „O kodėl ne šitam tapytojui turėti didelę ateitį?"

Naivuolis iš Plezanso kvartalo bus vienas retų Dega pašnekovų, išmetęs jį iš balno ir atėmęs žadą. Susitikęs jį vienoje parodoje ir pasisveikinęs, Muitininkas kuo lipšniausiu tonu, lyg kalbėdamas su gretimos kepyklos savininke, pasiteiravo: „Na, pone Dega, ar gerai sekasi pardavimas?"

Kokia scena!

Vieninteliai šimtmečio pabaigos dailininkai, kurie užsitrauks jo rūstybę, be tradicionalistų, „pompje", bus simbolistai ir dekadentai. Rošgrosas, Klerenas, Levi-Diurmeras ir panašūs — jau nekalbant apie tą nepakenčiamą padermę, architektūros subproduktą, dekoratorius — jį siutindavo. „Skonio tau nereikia. Padarai gražių dalykų nė pats nežinodamas kaip! Susiimi rankomis galvą ir klausi save: „Kaip čia radus dailią naktipuodžio formą." Bet, nelaimingieji, jeigu jų naktipuodžiai bus dailės kūriniai, jiems tuoj susilaikys šlapimas! Jie žiūrės į puodą ir sakys savo draugams: „Pažvelkite į mano naktipuodį, koks jis dailus; nereikia man daugiau meno! Nereikia! Nereikia!"

Monteskju, kuris juo žavėjosi ir jį laikė didžiausiu epochos dailininku,— deja, lygino su Hele ir Sardžentu! — keliskart susilaukė griežtų pastabų. Juodu susibarė atidarant Londono *Liberty* parduotuvės Paryžiaus filialą, skirtą modernui. „Gal manote, kad obuolio žalumo lovoje išeis geresni vaikai? — sušuko Dega, rodydamas į šios spalvos lovą, kurią eksponavo manieringasis estetas.— Pone Monteskju, būkite atsargus, geras skonis — tai yda."

Su dekadentinėmis sferomis susijęs Oskaras Vaildas, kurį jis sutiko pas Ženevjevą Stros prieš pat Dreifuso by-

lą, taip pat jį pykino savo įmantrybėmis, nors visaip stengėsi sužavėti. Kai knygos „Kaip svarbu būti rimtam" autorius entuziastingai jam tarė: „Ak, maestrai, kad žinotumėt, kaip jūs išgarsėjęs Anglijoje...", šis jam atsakė: „Laimė, mažiau negu jūs!"

Kategorijoje, kurią galima pavadinti tarpine tarp tradicionalistų ir nepriklausomųjų, jis jautė simpatiją dviem labai skirtingiems dailininkams: Forenui ir Žakui Emiliui Blanšui.

Forenas buvo dar visai jaunas, kai Dega su juo susipažino. Žinodamas silpnąsias jo vietas, jis gėrėjosi pamfletisto piešiniais. Kiekvieną pirmadienį pirkdavo *Le Figaro* vien dėl jo piešinio, kuris tą dieną būdavo pirmame puslapyje. Jį žavėjo ir kandūs paaiškinimai, ir štricho jėga, mat Forenas mokėjo priderinti tekstą prie piešinio ir dar labiau padidinti jo reikšmę. Trečiajame dešimtmetyje, „neramiaisiais metais"*, buvo kalbama, kad už pamfletisto kūrybą jį reikėtų išrinkti į Prancūzų akademiją. Jo visuomeninės pažiūros labai skyrėsi nuo Dega. Ne taip kaip šis, jis nepašiepė individų trūkumų, o kandžia satyra demaskavo respublikinės visuomenės negražius įpročius ir keistenybes. Visi verslininkai jam buvo aferistai, gydytojai — šundaktariai, motinos —„ponia Kardinal", politikai — nedorėliai, teisėjai — parsidavėliai, o žydai, aišku, — krašto išdavikai! Tik švenčių švenčiausioji armija — saugi nuo jo kritikos; tai buvo išimtis, kuri patvirtino, kad šis žmogus iš tikrųjų — priešgina ir anarchistinių polinkių. Forenas pripažino, kad būtų nukrypęs į anarchiją, „jei Dega tinkamu momentu nebūtų pasakęs poros žodžių". Gal būtų susipykę, jeigu jų ryšiai nebūtų sustiprėję dėl Dreifuso bylos, į kurią Forenas aistringai įsivėlė, daugiau nei kuris kitas trukdydamas teismui padaryti teisingą sprendimą. Forenas prisibijojo Dega; jį išpildavo šaltas prakaitas, kai šis sutikdavo pas jį vakarieniauti.

Su Žaku Emiliu Blanšu Dega bendravo vien salonuose. Žakas Emilis Blanšas, sūnus garsaus psichiatro, gydžiusio grafienę Kastiljone*, buvo įmantrus jaunikaitis, labai rafinuotas ir išsilavinęs, mėgstąs patikti, plepus kaip šarka, turįs gabumų ir literatūrai, ir dailei. Todėl galų gale nieko doro iš jo ir neišėjo. Jis neįstengė apsispręsti, ir ra-

šytojai visą gyvenimą laikė jį tapytoju, o tapytojai — rašytoju. Kaip portretistas, jis turėjo didelį pasisekimą aukštuomenėje, bet jo literatūrinė karjera nugrimzdo apkalbose. Labiausiai galėjo didžiuotis tuo, kad įvertino kūrybinio kelio pradžioje Matisą ir Prancūzijoje muzikos ir literatūros mėgėjus supažindino su Stravinskiu ir anglų romanistais Tomu Hardžiu bei Virdžinija Vulf. Jis buvo ir entuziastingas Džeimso Džoiso propaguotojas.

Paryžiuje ir ypač Djepe Dega dažnai lankėsi Blanšų šeimoje. Jų bute Otejyje jis susitikinėdavo su dekadentine anglų ir prancūzų inteligentija. Mėgdavo pasiginčyti „amato“ klausimais su jaunuoju Žaku Emiliu, kuris juo be galo žavėjosi. Tačiau, nors Dega būdavo smagu pasiklausyti jo liežuvavimų, jis išmetė jį iš širdies, kai tas, nepaisydamas draudimo, viename anglų žurnale paskelbė savo nutapytą Dega portretą. Įdūkęs, kad su juo nesiskaitoma, šį portretą Dega nusiuntė atgal Ž. E. Blanšui, pridėjęs užgaulų raštelį, kurio tekstą jau seniai buvo suformulavęs.

* * *

Nuo 1890 metų Dega nebeturėjo materialinių sunkumų, jo „prekės“ buvo lengvai parduodamos, tad jis galėjo vėl kolekcionuoti meno kūrinius. Tai, kas iki šiol buvo natūralus dailininko potraukis, virto nepasotinama aistra, ir Diuranai-Riueliai, kurie ėjo Dega bankininkų pareigas, nusigandę jo išlaidumo, turėjo jį prilaikyti. Tačiau jis jų neklausė ir per dvidešimt metų sutelkė vieną iš nuostabiausių kolekcijų po didžiosios Kroza, Žiuljeno ir La Kazo epochos, įsigydamas šimtus Engro, Delakrua, Domje, Koro... paveikslų ir piešinių, supirkdamas iš karto visas Mane graviūras ir visas Domje bei Gavarni litografijas. Per varžytines jis atrodydavo kaip neramus pamišėlis, kai prieš jį būdavo keliami įkainiai, ir šiurkščiai rėkdavo ant priešininko: „Eikit šalin! Jūs neturite teisės siūlyti daugiau už tą paveikslą...“ Kartais keldavo kainą net pats prieš save. „Perku, perku, negaliu sustoti,— prisipažindavo.— Nemalonu, kad jau visi pradeda tai suprasti ir kelia kainas: žino, kad jei ko nors labai užsigeidžiau, būtinai turiu gauti. Tada mane įvaro į aklavietę. Anądien tas galvijas Šerami taip

kėlė kainą prieš mane! Buvo užsilindęs už įkainotojo, ir aš jo nemačiau, bet man apie tai pasakė; pridėjau penkis frankus, dar penkis frankus, paskui — dar ir dar. Ir kai jau buvau gavęs, Šerami išlindo, priėjo prie manęs ir prasto komedianto tonu sako: „Džiaugiuosi, brangus maestrai, kad šis šedevras atiteko jums.“—„Džiaugiatės! Džiaugiatės! Čia visai ne taip. Per jus turėjau brangiai sumokėti, bet jūs negavote! Devyni šimtai frankų man — didžiulė suma!“ — „Devyni šimtai už tą Delakrua portretą! — sušuko jaunasis Halevi.— Bet juk tai beveik veltui. Nejaugi Delakrua paveikslai tokie pigūs?“ — „Taip“,— tarė Dega susižavėjęs ir prislopinęs balsą, lyg bijodamas, kad kas neišgirstų.

Kai negalėdavo paimti viršaus, baisiai nusimindavo, tartum vaikas, negavęs deserto! 1898 metais jis nusiuntė maldaujamą laiškelį Diuranui-Riueliui, kuris neskubėjo sumokėti jam iš anksto pinigų: „Padėkite man įsigyti tą nedidelę Engro kopiją, nepadarykite gėdos ir skriaudos. Jos man *tikrai* reikia!“ Žodį „reikia“ jis pabrėžė storu brūkšniu. Teko jam kai ko ir atsisakyti, pavyzdžiui, Kurbe „Atelje“, už kurią didžiam Diurano-Riuelio siaubui Dega per varžytines pasiūlė baisiai aukštą kainą. Jis nusiminęs pasitraukė — suprato, kad nenusileis jo priešininkas Viktoras Defose, kuris turėjo didžiulių lėšų. Jo apmaudas ir sielvartas sujaudino net varžytinių dalyvius.

Jis buvo nepasotinamas ir pirko visur: varžytinių salėse, pas Monmarto sendaikčių pirklius, galerijose, keitė savo kūrinius į kitų dar gyvų dailininkų kūrinius,— tie mainai kartais būdavo pražūtingi. Malonumus skyrė tik sau vienam. Jo bute, Viktoro Mase gatvėje, ant sienų paveikslų buvo pakabinta nedaug. Dar mažiau jų buvo jam laikinai apsigyvenus Kliši bulvare, dauguma paveikslų stovėjo apgręžti. Volaras konstatavo, kad jam būdavo labai malonu savo lobius „apgręžti“. „Vis dar matau, kaip pasilenkęs užstoja prasegtą aplanką, kad nepastebėčiau, kas jame yra.“

Po Dega mirties paveldėtojai, brolis Rene ir sūnėnai,— abi jo seserys ir Ašilis jau buvo mirę,— pateko į Ali Babos olą. Butas lyg senų baldų sandėlis buvo prigrūstas paties Dega kūrinių ir šimtų jo mėgstamų dailininkų paveikslų,

pastelių, piešinių, estampų, skulptūrų. Be kita ko, čia buvo dvidešimt Engro paveikslų ir eskizų (markizo de Pastore, pono de Norveno, vyro ir žmonos Leblanų portretai, vienas iš dviejų „Rože ir Anželikos" variantų, eskizas paveikslo „Achilas priima savo palapinėje Agamemnono pasiuntinius", už kurį Engras gavo didįjį Romos prizą, Forestje šeimos, ponios Muatesje piešiniai), trylika Delakrua paveikslų ir šešiasdešimt piešinių, šeši Koro peizažai ir „Sėdinčios italės" portretas, septyni Sezano kūriniai, tarp jų Šoke portretas ir autoportretas, aštuonios Gogeno, tiek pat Mane, visų, be Mone, impresionistų drobės, dvylika Foreno kūrinių, tūkstantis aštuoni šimtai Domje, du tūkstančiai Gavarni litografijų, milžiniškas Hirosigės, Utamaro, Kijonagos estampų rinkinys... Užteks! Čia pateikėme tik santrauką.

Pasakiškas lobis, kuriam išparduoti reikėjo keturių aukcionų. Jie įvyko 1818 metų kovo 26—27, gegužės 6—8, lapkričio 22—23 ir gruodžio 12—13 dienomis. Šia kolekcija (tokios reikšmingos daugiau niekad nebuvo rinkoje) taip susidomėta, kad varžytinės Žoržo Peti galerijoje sutraukė rekordinį dalyvių skaičių, nors pavojų kėlė didžioji Berta, kas ketvirtis valandos siunčianti į Paryžių artilerijos sviedinį. Suvažiavo pirklių ir kolekcionierių iš viso pasaulio, pirko net vokiečiai per tarpininkus šveicarus ir švedus. Paties Dega kūriniai, beje, nebuvo sumesti į varžytinių laužą: juos visus urmu paėmė konsorciumas, susidedąs iš Žako Seligmano, Diurano-Riuelio ir Volaro, ir viską pasidalijo. Netrukus Seligmanas savo partiją ėmė pardavinėti Niujorke, ir juo pasekė abu jo kompanionai, prie kurių prisijungė Bernaimai. Per keturis aukcionus buvo gauta už meno kūrinius aštuoni milijonai frankų. Dar buvo aukso frankai.

Galima stebėtis, jog Dega, taip uoliai saugojęs savo lobį, nepasitvarkė, kad po jo mirties jis neišsisklaidytų. Vienu tarpu ketino palikti jį testamentu valstybei, paskui — įsteigti savo muziejų ir pasisakė apie tai Moro-Nelatonui. Bet vėliau supyko ant Luvro muziejaus saugotojų, kai šie davė restauruoti kai kuriuos paveikslus, pavyzdžiui, Rembranto „Kristų Emause". Jis nusivylė ir aplankęs Gius-

tavo Moro muziejų; taip ėjo laikas, o jis nieko nedarė, ir jį apėmė senatvės apatija.

Kaupdamas šimtus dailės kūrinių, Dega tenkino ir kitą savo aistrą — fotografavimo.

Jis anksti susidomėjo galimybėmis, kurių tapybai teikė fotografija, ir panaudojo ją kaip informacijos priemonę kai kuriuose savo portretuose. Čia jis, beje, nebuvo novatorius, tik pratęsė tai, ką jau buvo atradę Delakrua ir Kurbe, vartoję fotografiją savo etiudams.

Tapydamas arklių lenktynių seriją, jis, kaip minėjome, pritaikė majoro Maibridžo atradimus apie arklių šuoliavimo vaizdo išskaidymą. Taigi, Nadaro pamokytas, ėmėsi pats fotografuoti didžiuliu iš raudonmedžio, vario ir moleskino padarytu aparatu, kurį ruošiant darbui prireikdavo ištisos valandos. Su šia griozdiška mašina, naudojant primityvias priemones,— Malarme ir Renuaro portretams prireikė devynių žibalinių lempų, ir jie turėjo pozuoti penkiolika minučių,— jam pavyko sukurti keletą fotografijos šedevrų. Jis nepaprastai kruopščiai nustatinėjo ryškumą, bet laikėsi tokių pat pažiūrų į sandarą kaip ir tapybos paveiksluose ir, jeigu to reikalaudavo kompozicija, personažą perpjaudavo arba pabrėždavo pirmąjį planą. Iš tikrųjų visos jo nuotraukos sukomponuotos „tapytojo“ ir būtų galima jas pavadinti paveikslais.

Jo aistra ir šioje srityje buvo reikli ir ypač didelis išbandymas jo draugams. Ruošimasis jam pozuoti trukdavo ištisas valandas, ir „pacientai“ turėdavo visiškai nejudėti kelias minutes, jam atleidus „gaiduką“. Į Dega pagaliau imta žiūrėti kaip į tikrą dievo rykštę, ir, pamačius, kaip jis su savo prietaisais lipa iš fiakro, septynioliktojo Paryžiaus rajono buržua namuose kildavo panika.

Tačiau pasidžiaukime, kad Dega ne tik paliko jaudinančių nuotraukų, kaip antai mažylės Džeki Leuzon-Lediuk ir Mane šeimos, bet ir neprilygstamą paliudijimą apie epochą, kurioje gyveno. Savo tapybos kūrinių atžvilgiu jis laikydavosi droviai ir kukliai, tačiau keldavo į padanges savo nuotraukas. „Na, ar ne gražu? — sakydavo jis, rodydamas misis Haulend portretą.— Bet ji jo nematys, nes duotų aplaižyti savo šuniui. Bjauri moteris. Anądien, kai parodžiau jai savo gražųjį Hasą, ji tarė: „Jis keršas, reikia duo-

ti paretušuoti." Bjaurybė! Nieko neatsakiau, tik pasižiūrėjau į ją, viską susidėjau ir išėjau."

Jis sakė tiesą: jo portretai nuostabūs, ir Valeri iki pat mirties nesiskirs su Dega dovanomis — Malarme ir Renuaro portretais.

IX skyrius

KAIP SENASIS HOMERAS

Kartu su Dreifuso byla baigsis palyginti laimingas Dega gyvenimo periodas, kai bendravimas su diduomene užpildydavo jo emocinio gyvenimo tuštumą. Absurdiška politinė pozicija, kurią jis pasirinko veikiamas savo 1870 metais paaštrėjusių nacionalistinių pažiūrų ir kurios, nieko nepaisydamas, laikėsi dar atkakliau, kai ilgainiui įvykiai parodė esant neteisingą tokią jo poziciją, pastūmėjo jį nutraukti ryšius su daugeliu senų draugų, žydų ir dreifusininkų. Jo pažinčių ratas susiaurėjo, liko tik keletas senų bičiulių, kurie netrukus mirė.

Iš pradžių Dreifuso byla jį ne per labiausiai jaudino: čia buvo tik eilinė išdavystė. Nebuvo pastatyta ant kortos armijos garbė. Praėjo daug mėnesių, kol ši byla prasismelkė į įvairius visuomenės sluoksnius ir juos apnuodijo. Tad iki 1897 metų jis tebesilankė pas savo bičiulius žydus: Halevi, Strosus, Finalius, Rotšildus... Paskutinis jo laiškas poniai Halevi, kurios mergautinė pavardė buvo Brege ir kuri buvo ne žydė, o protestantė, rašytas 1897 metų lapkričio 15 dieną. Po to užuolaida nusileido.

Jis elgėsi taip, kad nutrūktų santykiai. Iki tol Dega pažįstami žydai, pripratę prie sunkaus jo būdo, nelabai įsižeisdavo dėl jo pažiūrų. Kai kurie atvirai iš jų pasišaipydavo. Isakas de Kamondo, kuris turėjo keletą jo kūrinių, mėgdavo jį paerzinti. Norėdamas, kad jis ateitų pietauti, ir žinodamas, jog atsisakys, jei pakvies jį pats, susigalvojo perduoti kvietimą per savo meilužę. Dega suprato, kas čia per pokštas, ir atsisakė. „Bet juk aš ne žydė",— ironiškai tarė jaunoji moteris. „Taip, bet tu — kekšė!"

ir tai pasakė prie dvidešimties žmonių.

Bylai pakrypus į blogąją pusę ir aiškėjant, kad kapitono Dreifuso kaltumo įrodymai suklastoti generaliniame štabe, Dega iš gryno šovinizmo — negalima tvirtinti, kad tikrai buvo rasistas, nes juk iki bylos bendravo su žydais ir buvo užmezgęs su jais draugysčių,— atkakliai tebesilaikė savo pozicijos ir visai nutraukė ryšius su dreifusininkais. Dėl nesugyvenamo būdo jis dažnai nukrypdavo į kraštutinumus, ir dabar jo pozicija buvo tokia, kad tapo Paryžiaus paskalų objektu. Jis nebesilankė pas valdininką ir dailės mėgėją Olivje Senserą, būsimąjį valstybės prezidento Puankare generalinį sekretorių, nes per pietus pas jį buvo pasodintas šalia gražios žydaitės, kuriai, kaip buvo pratęs, uoliai asistavo. Rytojaus dieną pakėlė didelį triukšmą, sužinojęs savo kaimynės tautybę: jam paspendę žabangus!.. Namie tuoj išvarė lauk vieną pozuotoją ir išmetė į laiptinę jos skudurus, kai ši pasakė, kad Dreifusas gal vis dėlto nekaltas.

— Tu žydė?

— Ne, pone, aš protestantė.

— A, protestantė, tai nešdinkis...

Protestantai, jo manymu, dalyvavo sąmoksle prieš generalinį štabą.

Sykį jis baisiai susijaudinęs įžengė į Diurano-Riuelio galeriją.

— Einu į teismą!

— Pasiklausyti bylos?

— Ne, užmušti žydo!

Įsikarščiavęs jis sunaikino seno savo draugo Pisaro nutapytą paveikslą — to iš impresionistų, kuris jam buvo brangiausias.

— Juk jūs, pone Dega, gerai atsiliepdavote apie jo tapybą...

— Taip, bet tai buvo iki bylos!

Tačiau vieną sykį jis prisipažino, kad savo aklame fanatizme per toli nuėjęs, ir 1903 metais, Pisaro mirus, dalyvavo jo laidotuvėse ir ėjo procesijoje šalia Merės Kesat. Ši visą kelią, nuo bažnyčios iki kapinių, jam priekaištavo, kad blogai elgęsis su jųdviejų bičiuliu. Jis nieko jai neatsakė, tik kažką niurnėjo...

Sirsdamas ant dreifusininkų, Dega primindavo žmones, kurių nemėgo, vien todėl, kad jie buvo tokių pat pažiūrų. Sutiko net parduoti vieną piešinį *Le Gaulois* direktoriui Arturui Mejeriui, kuris buvo už generalinį štabą. „Sis žydas,— pasakė Dega,— stoja už gerus principus!"

Nors byla netikėtai gavo kitą linkmę, jis neatsižadėjo savo nuomonės: taip ir mirė nesutikęs pripažinti, kad kapitonas nekaltas. Bylai pasibaigus ir Dreifusą paleidus, šią siaubingą dramą, suskaldžiusią prancūzų visuomenę, jis minėdavo tik atsidusdamas: „Po tų mūsų nelaimių..."

„Mūsų nelaimės" reiškė, kad auka buvo pripažinta nekalta!

Prasidėjus šiai dramai, Dega būdas pasidarė nepakenčiamas, kartais — tiesiog bjaurus. Eidamas pas jį, niekad nežinodavai, kokia bus jo dvasios būsena. Tartum stengdamasis būti blogos nuotaikos, jis apie viską šnekėdavo su kartėliu ir nusivylimu. Jo darbas, dėl kurio visada būdavo labai kritikuojamas, dabar jam atrodydavo tuščias, ir, užsiminus apie jo kūrybą, jis ne pragiedrėdavo, o paniurdavo. Buvo kaip tariamieji ligoniai, kurie įširsta, kai pasakai, kad gerai atrodo. „Stai,— rašo Polis Valeri, kuris įsidrąsinęs jį aplankydavo,— tas nervingas, beveik visada apsiblausęs, o kartais niaurus ir baisiai išsiblaškęs senis, kuriam staiga užeina įtūžio ir sąmojavimo, vaikiško nekantrumo ir aikštijimosi priepuoliai..." Užtekdavo vieno kokio žodžio, kad jis perpyktų, o toks žodis jam neretai pasitaikydavo, ir jis turėdavo prie ko prikibti. Panelei Zilhart, kuri jį aplankė kartu su Luiza Breslau*, jis drėbė: „Jūs mane vedate iš kantrybės!..", nes kalbėdamasi ji pirštine šluostė labai apdulkėjusį Delakrua portretą.

Jo pyktis kartais būdavo vaikiškas. Viktoro kavinėje, prie Batinjolio bulvaro ir to paties pavadinimo gatvės kampo, kur grįždamas iš pasivaikščiojimo Dega buvo pratęs užsukti ir išgerti karšto pieno, jis išbarė kasininkę, kad dar nesusirinko biliardo lošėjai, nes jam būdavo smagu klausytis, kaip jie ginčijasi, kalbėdami apie smūgius: „O kur jūsų lošėjai? Ką veikia tie dykaduoniai?"

Sio šimtmečio pradžioje jis ėmė vis labiau vengti žmonių. Bijodamas įkyruolių, dirbtuvės duris atidarydavo tik paskambinus tris kartus, kaip būdavo sutarta. Lankytojas,

apžiūrėtas pro vilkelį, būdavo įsileidžiamas į dulkėm apneštą pamišusio skudurininko pasaulį, apie kokį nė nesapnavo pusbrolis Ponsas. Provincijos tipo name Viktoro Mase, buvusioje Lavalio, gatvėje Nr. 37 jis susikūrė savotišką rojų, atitinkantį jo aistras, antifeminizmą ir egoizmą. Jam priklausė trys namo aukštai. Antrame aukšte buvo — jei galima taip sakyti! — patalpintos jo kolekcijos. Čia buvo sudėta į aplankus arba atgręžta į sienas šimtai paveikslų, piešinių, estampų. Kai kurie ypač vertinami tapybos kūriniai — išstatyti ant molbertų. Jo butas, esantis trečiame aukšte, susidėjo iš svetainės, valgomojo, miegamojo ir įvairių pagalbinių patalpų. Čia ant sienų buvo pakabinti paveikslai, kurie labiausiai patiko jam pačiam, pavyzdžiui, Engro, Delakrua, Koro ir Domje. Miegamajame kabojo jo nutapyti tėvo, klausančio Pagano muzikos, brolių ir seserų portretai, Mane „Kumpis“, Siuzanos Valadon piešinys ir nuostabus Kijonagos diptichas. Ir pagaliau ketvirtame aukšte, kur niekas neturėjo teisės įeiti jam nesant, buvo jo dirbtuvė.

Jis čia gyveno kartu su sena tarnaite Zoje Klozje, buvusia pradinės mokyklos mokytoja, kuri nelabai kreipė dėmesį į jo, seno bambeklio vaiko, būdą — viską tvarkė savo nuožiūra, jį net bardavo, kai atsisakydavo duoti pinigų prijuostei nusipirkti ir pats ką tik būdavo įsigijęs du Engro kūrinius. Ėmusi virti apelsinų uogienes,— jos specialybė,— siųsdavo jį pietauti į restoraną. Tikra komedijų tarnaitė! Bet jau buvo susidariusi tokia tradicija ir jį juokino. Norėdamas ją įsiutinti, pagrasindavo vesiąs: „Kai mano namuose bus žmona, turėsite jos klausyti...“ Ji nieko neatsakydavo, nes gerai žinojo, kad kalba perniek.

Polis Valeri aprašė mums šį senbernio butą, prigrūstą iš tėvų paveldėtų Liudviko Pilypo stiliaus baldų, įvairių, sakytum, profesinių aksesuarų: maudymosi dubenų, vonių, cinkuotos skardos bide, baletinių sijonėlių ir žokėjų švarkų, skiriamų jo modeliams. Grindys buvo išklotos brangiais Rytų kilimais,— viena Dega aistrų,— kuriuos jis buvo aptikęs savo kvartalo sendaikčių parduotuvėse. Visuose buto koridoriuose viešpatavo baisi netvarka, „geros vietos“ durys niekad nebūdavo uždaromos, o Greko „Sven-

tas Ildefonsas" buvo vietoj kabintuvo. Vakare, eidamas miegoti, Dega užkardavo ant jo švarką...

Senasis niurzglys čia gyveno daugiau nei dvidešimt metų, vis labiau laukėdamas, palengva apimamas apatijos, mažai valgydamas, nes viduriai buvo nesveiki. Vienintelė pramoga jam būdavo tai, kad Zojė paskaitydavo dienraštį *Libre Parole* arba pasakas iš „Tūkstančio ir vienos nakties"; tada jis gulėdavo prietemoje, duodamas pailsėti akims. Be abejonės, ir dėl regėjimo sutrikimų sugedo jo būdas. Paskutines dvi dešimtis metų prieš mirtį jis matydavo tik protarpiais — ir tai nekaip! Jo regėjimo kampas pasidarė labai siauras. Keletą kartų jis visiškai apako ir dėl to jį apėmė baisi depresija. 1898 metais jis rašė Ortansai Valpenson: „Štai jau savaitė, kai nematau, ir man labai sunku, kad negaliu pasivalkioti lauke, baigęs darbo dieną. O kai keletą valandų nedirbu, jaučiuosi lyg kažkuo nusikaltęs, kvailas, nieko nevertas."

Vienas toks aklumo priepuolis jam užėjo tapybos seanso metu. Apie šį dramatišką epizodą pasakoja jo dukterėčia Žana Fevr: „Tai buvo popiet. Modelis, labai graži jauna moteris, ramiai pozuoja. Staiga dailininkas šūkteli ir, mėšlungiškai užsispaudęs rankomis akis, susmunka ant kėdės. Sutrikusi pozuotoja mėgina Dega paguosti. Tačiau tas švelniai paprašo ją apsirengti ir kuo greičiausiai išeiti. Nors jį gydžiusiam daktarui Landoltui pavyko sulėtinti ligos eigą, Dega pamažu nugrimzdo į nakties tamsą. Paskutiniai jo laiškai skamba kaip patetiškas šauksmas. „Netrukus būsiu aklas..."—„Ak, tos akys, akys, akys!.."—„Ar tai pasibaigs, ir kaip pasibaigs?" Pasidavęs niūriai nuotaikai, jis gal ir perdėdavo. Tokios nuomonės buvo Volaras, kuris klastingai konstatavo, kad kai norėdavo, Dega labai gerai matydavo, ir aklumas buvo dingstis nematyti tų, kurie jam nepatikdavo. „Dega,— rašo Volaras savo „Atsiminimuose",— ėmė nematyti norėdamas išvengti pareigos žmones pažinti. Kartais, paklausęs jau trisdešimt metų gerai pažįstamą žmogų, kokia jo pavardė,— „Ak, tos mano akys!.."— užmiršdavo, kad nematąs, ir išsitraukdavo iš kišenės laikrodį." Tikriausiai ir taip būdavo, bet ne tiek dažnai, kaip tvirtina pirklys, labai linkęs pagražinti įnoringą Dega legendą.

Senąjį dailininką vargino ir kitos fizinės negalės: buvo nesveiki viduriai, gerklė ir bronchai,— todėl dažnai gydydavosi Kotre ir Mon Doro kurortuose,— ir kėlė susirūpinimą prostata. Galų gale jam nebedavė ramybės mintis apie tai, ir sykį paklausė merginą, atėjusią pozuoti tuo metu, kai jis ruošėsi gerti vaistinių žolių nuovirą: „Panele, kaip jūs šlapinatės? Aš šlapinuosi labai blogai, mano draugas Z. irgi..."

Iš to nereikia daryti išvados, kad dvidešimt metų prieš mirtį Dega buvo suvaikėjęs, baigtas. Ne, prie mirties jis artėjo pamažu, etapais, būdavo nuostabių remisijos valandėlių, pavyzdžiui, didžiųjų piešinių anglimi laikotarpiu, kai juoda ir balta spalvomis pateikė savo paskutinį kūrybinį pasisakymą, kuriame reziumuotas jo gyvenimo idealas. Galėtum pamanyti, kad jis turėjo naudoti tik šią techniką dėl silpno regėjimo — kad matė vien kontrastus. Tai paliudytų ir jo polinkis į vis didesnius formatus. Tačiau tokios nuomonės nelabai būtų pagrįstos. Galima, priešingai, tarti, kad, puikiai valdydamas kūrybos priemones, jis atsidėjo kuo gryniausiai savo jausmų raiškai. Apsiribodamas šia asketine priemone, jis pateikė, kaip tvirtino Renuaras, antikos monumentalumo paženklintų kūrinių. Čia pasireiškė jo, piešėjo, genialumas. Pagaliau jis įgyvendino patarimą, kurį jam, dar jaunuoliui, buvo davęs Engras: „Pieškite linijas, iš natūros ir atminties, vis linijas..."

Šie dideli piešiniai anglimi, kuriais taip žavimės, pasidarė žinomi tik po jo mirties ir iš pradžių nelabai buvo vertinami. Jam tai buvo vien pratimai, gamos ruošiantis sudėtingesniems etiudams. Pasidavęs ūpui, jis ėmė nedaryti nieko kita, tik anglimi piešti piešinius, kuriuos retai kada baigdavo — gal nebematydavo, o gal jam nusibosdavo. Šių piešinių su valingais štrichais stilius vėl pasidarė statiškas, kaip „Belelių šeimos" laikotarpiu; grįžo nejudamumas, kaip jo kūrybos pradžioje: ratas užsidarė.

* * *

Prieš prieidamas prie didžiųjų piešinių anglimi, savo kūrybos pabaigos, Dega patyrė keistą persikūnijimą, kuris nebuvo toks jau netikėtas artimiems jo draugams: paaiš-

kėjo, kad jis — poetas... Jame visada tūnojo literatas; draugavimas su „Gerbua“ ir „Naujųjų Atėnų“ rašytojais pažadino jo potraukį prie literatūros. Nors gyvenimo pabaigoje jis nekentė Zola, kurį kažkodėl dėjo į vieną krūvą su Andre Židu (!), bet su bičiuliškais jausmais minėdavo Mopasaną, Vilje de l'Il Adaną, Edmoną de Gonkūrą ir net Hiuismansą, kuris, gerokai papešiojęs ypač dėl jo moterų, atliekančių tualetą, galiausiai jį deramai įvertino. Nuo devintojo dešimtmečio pradžios Dega lankėsi pas Malarme, su kuriuo susipažino pas Bertą Morizo, ir palaikė su juo beveik nuoširdžius santykius, juoba kad jam labiau patiko žmogus negu poetas. Į Malarme kūrybą jis žiūrėjo pabrėžtinai santūriai: ji atrodė jam proto sutrikimo vaisius. Jis buvo toks naivus, kad Malarme eilėraščius bandė iššifruoti ir pateikti jų logiškas versijas. Atlikdamas šias pratybas paties poeto akivaizdoje, sakydavo, kad kalbama apie saulėlydį, aušrą ir kt. O šis ironiškai sušukdavo: „Visai ne! Aš kalbu apie savo komodą!“

Kaip su kitais žmonėmis, Dega ir su juo keisdavosi „sąmojais“, nesikalbėdavo, pykdavosi. Kartą Malarme, kupinas gerų norų, jam pranešė, jog patarpininkavęs pas Meno reikalų valdybos viršininką Ružoną, kad valstybė nupirktų kurį nors Dega kūrinį. Na ir ko tas čia dabar kišasi!.. Dega įsiuto ir pašoko, norėdamas griebti poetui už apikaklės. Bet, gerai nenusitaikęs, smarkiai trenkė ranka į molbertą ir net suriko iš skausmo. Malarme, matydamas, kaip jis trinasi sumuštą ranką, ėmė raitytis iš juoko ir sušuko: „Dega!.. Dievas jus nubaudė... Dievas!“

Nors labai švelnaus būdo, bet pasitikintis savimi, Malarme buvo vienas iš tų, kurie nesiduodavo niurzglio suerzinami ir mokėdavo jam pasipriešinti. Per vakarienę pas Bertą Morizo Dega, skųsdamasis, kad per daug laiko jam atėmė sonetas, sušuko:

— Na ir amatas! Gaišau visą dieną dėl prakeikto soneto, ir nė žingsnio pirmyn... O juk man netrūksta minčių... Aš jų pilnas... Net per daug jų turiu!..

— Bet, Dega, eilėraščiai kuriami ne iš minčių, o iš žodžių,— švelniai tarė Malarme. Ir naujokas poetas šįkart nežinojo, ką atsakyti.

Tuo laiku Dega aistringai atsidėjo poezijai. Nelabai išaiškinta, kokiomis aplinkybėmis. Pasak Agatos Ruar-Valeri, jis tai padarė atsakydamas į iššūkį, kurį jam metė Heredija, kai sykį jie ginčijosi dėl tapybos ir poezijos ryšio. „Soneto jūs neparašytumėte!" — su pašaipa tarė Heredija. Padilgytas šių žodžių, Dega ėmėsi darbo — studijavo veikalus apie eilėdarą, nusipirko rimų žodyną ir sukūrė maždaug dvidešimt tobulos formos sonetų, kuriais gėrėjosi Polis Valeri.

Per 1888—1889 metų žiemą, dirbdamas kaip jautis, jis parašė keletą labai įmantraus stiliaus, tiksliai kaip laikrodžiai sureguliuotų dalykų, kurių aštuoni 1914 metais buvo išleisti aštuoniais egzemplioriais jo draugams. Vėliau buvo išspausdintas leidinys aštuonių tūkstančių egzempliorių tiražu.

Labiausiai pavykę tie eilėraščiai, kurių temos paimtos iš jo kūrybos, pavyzdžiui, eilėraštis, paskirtas grynakraujui žirgui:

Kad įveiktų visas nustatytas kliūtis,
Lyg vagis išsiveržęs jis dumia lauku,
Ir šilkinis jo rūbas mums glosto akis.

Arba šis, parašytas panelei Sanlavil, Operos primabalerinai:

Ji šokdama miršta. Jos pa kaspinai
Tą liūdną Veberio muzikos vėją,
Pučiamą fleitos, lyg nendrę apvijo
Ir baigės. Nukrito kaip paukštė lengvai.

Kitas eilėraštis dedikuotas Merei Kesat; jame kalbama apie jos papūgą:

Ką jausdavo pavargęs Robinzonas, kai
Kažkelintam išaušus rytui pro miegus
Ar skleidžiant apdraskytos biblijos lapus
Jam pasigirsdavo lyg ir žmogaus riksmai?

Apie šiuos eilėraščius Polis Valeri savo veikale „Dega, šokis, piešinys" rašo: „Neabejoju, kad šis mėgėjas, kuris įstengė atkakliai kurti eilėraščius ir, įveikdamas amato priešinimąsi, suvokti mūsų meno paslaptį arba esmę, būtų

galėjęs, jei būtų tam visiškai atsidėjęs, tapti vienu iš žymiausių 1860—1890 metų tipo poetų."

Patenkintas poetų ir bičiulių pagyrimais, Dega padėjo į sandėlį savo lyrą. Išmintis ar atsargumas — jis suprato, kad nereikia per daug spirtis, jei nenori parklupti. Be to, jo ištikimasis Valernas pasveikino jį tokiu ironišku eilėraščiu.

Vainikas tavo laurų — apstus ir gražus,
Po juo, Dega, tikrai gali jaustis ramus;
Nevark su mūza, kuri tokia neklusni,
Juk tavo eilės..., o tapyba — puiki.
Tapyk, bet nerimuok; užsimanęs dvasią
Matuoti skriestuvu, tiek tu jos terasi.

Prieš baigiant kalbą apie Dega literatą,— nors buvo labai drovus savo dailės atžvilgiu, šioje srityje jis pasirodė esąs didelis garbėtroška,— reikia priminti jo, kaip prozininko, kūrybą, kurią sudaro laiškai, paskelbti Danielio Halevi ir Žanjo. Gražiausių laiškų jis parašė tada, kai jo regėjimas dar buvo gana geras; po 1898 metų rašydavo tik visai trumpus laiškelius; tačiau devintame dešimtmetyje, gyvendamas Kotre kurorte, atsiųsdavo Poliui Bartolome laiškų, liudijančių apie pastabumą ir kupinų humoro. Štai laiškas, datuotas 1899 metų rugpjūčio 19 diena: „Baronas Anri d'Ernemonas, 65 metų amžiaus, kaimynas už stalo iš kairės pusės, pristojo prie manęs. Be paliovos dalijasi su manim visom savo mintim, kimšdamasis į burną stambius gabalus visa ko, ypač — didžiulius luitus rokforo. Galvoja apie bet ką, kaip Arnalas*. Man ištrykšta ašaros, ir jam malonu matyti, kad per jį verkiu. Jis stengiasi išvardyti visus lig vieno asmenis, kuriuos pažinojo. Taip jam atsitikę jo Neji pilyje, netoli Pasi prie Eros ir...— kalba apie ponią de Buaželen, jaunąją panelę de...,— taip buvo su viena kekše iš Amjeno. Nepaisant viso to, šis žmogus labai prašmatnus, ir tvirti jo pečiai gerai atlaikė padaužos gyvenimą. Jis buvo labai artimas Žanvje de la Moto, savo prefekto, draugas. Galbūt nesužinosite net per p. de Fleri, ko vertas tasai galvijas. „Štai dar gražių dalykėlių apie vieną moterį; jeigu ją pažįstate, tai sulaikykite mane (*sic!*)." Kaip aš jį sulaikysiu, juk nesu žandaras. Sutinku jį prie biuvečių, ir visa-

da jis puola prie manęs. Tačiau turi takto: po pietų duoda man ramybę, palieka atsargai; pažįsta savo publiką.

Mano kaimynas iš dešinės, stambus biskvitų fabrikantas Langle, be abejo, turi daugiau proto negu baronas. Rodos, jau rašiau, kad jis gyveno Kleberio aveniu, neteko vyresniosios anūkės, iš liūdesio paliko Paryžių ir šeimą apgyvendino dvarelyje prie Po, o pats kiekvieną žiemą turi važiuoti ten, į savo fabriką. Ir net ketina piešti aktą Kolarosio akademijoje, kur jį koreguos Kurtua arba Blanas, Danjanas-Buvre arba Flamengas. Turėjau jam pasakyti, kad esu tapytojas, bet jis nenusigando.

Rašau Jums, pone Bartolome, nors dabar — pusė šešių, pasivaikščiojimo laikas, bet lyja kaip iš kibiro. Manau, jog nusipelniau gauti iš Jūsų bent vieną gerą laiškelį, o gal ir kelis, kad man čia būtų smagiau laukti, kol pasibaigs...

„Bjaurūs orai!“ — sakau baronui. O jis man atkerta: „Vis geriau negu giljotina.“

Jūsų Dega

* * *

1912 metai Dega buvo baisūs: jis turėjo palikti Viktoro Mase gatvę, kur dvidešimt metų gyveno apglėbęs savo lobius. Šį seną namą savininkas pardavė, ir buvo numatyta jį nugriauti — padaryti vietos dideliam moderniam pastatui.

Atrodo, kad Dega užsispyrimas ir sunkus būdas prisidėjo ir prie šios paskutinės jo gyvenimo katastrofos. Jam tai buvo didesnė nelaimė negu jo brolių subankrutavimas.

Buvo paskelbta, kad namas parduodamas už 300 000 frankų, ir Volaras jam patarė jį pirkti: „Tik praversite savo aplankus ir turėsite tris šimtus tūkstančių frankų!“

Užsispyrėlis nenorėjo nieko nė girdėti, tuo labiau kad seniai pykosi su namo savininku Brebjonu. Dėl menkniekių juodu rašydavo vienas kitam kupinus pagiežos ir išdidumo laiškelius.

Taigi beliko nešdintis. Dega pagaliau suvokė, kad turi lįsti lauk iš būdos, susikrauti daiktus ir įsikurti kur nors kitur; jis neteko galvos, puolė į paniką, šaukė apie savo nelaimę po visą Paryžių. Jam buvo padėta, apeitos visos nuo-

mojimo agentūros ir namsarginės, stengiantis rasti idealų būstą, kad būtų netoli jo kaimo, Pigalio aikštės, ir pakankamai erdvus — kad tilptų visos jo kolekcijos, kad nebūtų lifto ir centrinio šildymo: „Nekenčiu butų, kuriuose visur vienodai šilta..."

Viktoro Mase gatvėje per žiemos šalčius jis įsitaisydavo kambarėlyje baltiniams laikyti, šalia virtuvės, kurioje tarškindavo puodais Zojė.

Pagaliau, ilgai ieškojusi, Siuzana Valadon rado butą su didele dirbtuve, atitinkantį Dega kriterijus, Kliši bulvare Nr. 6, šeštame aukšte. Šis namas tebestovi, neseniai buvo pristatyti du aukštai. Pirmame dabar yra kino teatras *Ritz* ir pigi užkandinė *Le Roi de la frite* („Keptų bulvių karalius").

Ką pasakytų Dega, jei prisikeltų iš numirusių?

Dega persikraustė padedamas Diurano-Riuelio, Volaro ir Žoržo Rivjero. Sutiko, kad draugai suorganizuotų jo kolekcijų perkraustymą, bet, staiga užėjus senatvės glumui, nepanoro niekam leisti pergabenti jo pasteles ir graviūras. Pasisamdęs nešiką, pats vadovavo savo aplankų gabenimui, nė per sprindį nesitraukdamas nuo to žmogaus trumpame tarpe tarp dviejų namų. Šitaip jis šimtą kartų nuėjo ten ir atgal.

Paradoksalu, kad, apsigyvenęs Kliši bulvare, jis visai neskubėjo įsikurti. Šimtai tapybos paveikslų, pastelių, graviūrų ir skulptūrų gulėjo ten, kur buvo padėti. Jis tik nunešė į savo miegamąjį tėvo ir Pagano portretą, El Greko paveikslą, kelias Engro, Delakrua drobes ir vieną Koro. Visa kita buvo palikta vietoje.

Išplėštas iš įprastinės aplinkos, naujame bute jis gyveno lyg palapinėje po žemės drebėjimo ir laukė mirties. Danielis Halevi, kuris jį lankė norėdamas išsklaidyti juodą melancholiją, aprašė, kaip jis atrodė šiame paskutiniame savo gyvenimo etape: „Jis kalbėjo tyliai, graudžiu balsu, buvo nešvarus, sumenkęs, tūnojo lyg apsileidęs Šekspyro Prosperas* savo dirbtuvėje, kur perdžiūvusios vaško skulptūros eižėjo ir virto dulkėmis tarp dulkių, kur liūdniausią dekorą sudarė apmestos ir atgręžtos į sieną drobės — negruntuotos, be popieriaus. Taip jis gyveno nešvarioje vienatvėje, kilnodamas, gręžiodamas drobes, taip jis gyveno,

kol nuovargis, begalinis abejingumas apėmė jo protą ir užgesino troškimus..."

Kadangi paminėjome Siuzaną Valadon, reikėtų parašyti, kokie buvo jos santykiai su Dega. Moriso Utriljo motina, kadaise pozavusi Piuvi de Šavanui, kai jis tapė „Šventojo miško" figūras, buvusi Renuaro ir Tulūzo-Lotreko pozuotoja, vėliau pasidariusi talentinga piešėja ir tapytoja, su Dega susipažino apie 1890 metus, tarpininkaujant Bartalome. Tulūzas-Lotrekas, kuris tuo metu buvo padūkėlės Siuzanos meilužis,— tada ji buvo davusi sau Marijos vardą, ir Dega visada ją taip vadino,— parodė Bartolome jos pirmuosius piešinius, ir tas jais susižavėjo. „Reikia duoti pasižiūrėti Dega!"— sušuko jis, šiuos piešinius laikydamas vertais savo draugo.

Taigi jis nusivedė Siuzaną pas Dega, ir šis nustebo, net truputį pasijuto nesmagiai, pamatęs, kad ta liaudies dukra, niekieno nemokyta, pati pasiekė tokį stiliaus grynumą, kokį jis buvo išgavęs tik per didelį vargą. Peržiūrėjęs atneštus piešinius ir užvožęs aplanką, jis labai rimtai tarė: „Jūs esate mūsų žmogus!"

Ta, kurią Dega vadino „baisiąja Marija", iki paskutinių savo dienų minės šį komplimentą, nuskaidrinusį jai gyvenimą. Norėdamas parodyti, kad jo pagyrimas nėra tušti žodžiai, Dega nupirko iš jos piešinį „Moteris, lipanti iš vonios", kurį pasikabino miegamajame.

Senstantis tapytojas ir mergina, kurią varė iš proto piešiniai ir kerėjo gyvenimas, užmezgė nelabai reguliarius, bet niekad nenutrūkstančius ryšius. Nors jis niekuomet Siuzanos Valadon nemokydavo, nes manydavo, kad reikia išsaugoti instinktyvaus jos talento grynumą, bet nevengdavo pakritikuoti ir duoti „techninių" patarimų. Tačiau 1895 metais pasikvietė ją į savo dirbtuvę Viktoro Mase gatvėje norėdamas pamokyti graviūros. Ji pasirodė esanti tokia gera mokinė, kad jis nusprendė pats atspausdinti savo presu,— jį vėliau padovanojo graikui graveriui Galaniui,— jos pirmąsias minkšto lako graviūras.

Tvirtinta, kad Dega ir Siuzaną Valadon siejo ne vien menininkų draugystė. Edmonas Heze, Monmartro vaikas, buvęs „Mulen ružo" šokėjos La Guliu partneris, o vėliau tapęs Instituto nariu, papasakojo, kad apie 1900 metus De-

ga kasdien užeidavęs pas Siuzaną Valadon, kuri turėjo dirbtuvę pačioje Monmartro kalvos viršūnėje, Korto gatvėje Nr. 12. Sykį Heze buvo pas ją kartu su Juteriu, kuris netrukus tapo antruoju Siuzanos vyru. Išgirdusi laiptinėje žingsnius, ji sušuko, pagauta panikos: „Ateina Dega! Slėpkitės!..“ ir įstūmė juodu į drabužių spintą. Deja, Juteris sučiaudėjo. Dega priėjo prie spintos, atidarė ją, išleido abu slapukus, nužvelgė juos nuo galvos iki kojų ir, eidamas link durų, sviedė Siuzanai: „Dabar jums reikia dviejų!“

Iš šio komiško įvykio Heze padarė išvadą, kad Siuzana buvo Dega meilužė.

Čia vis dėlto per menkas pagrindas patvirtinti spėjimui, kad tarp senojo antifeministo ir Utriljo motinos būta meilės ryšio. Šias kalbas ji visada paneigdavo.

— Siuzana, tu pozavai Edgarui Dega. Ar su juo gulėjai?— kartą tiesmukai paklausė ją kritikas Floranas Felsas, kuris buvo jos artimas bičiulis.

— Aš? Niekada. Jis per daug bijojo.

— Bijojo moterų? O tu būtum norėjusi? Nepaisydama jo amžiaus?

— Kodėl ne. Niekad joks vyras nepasakė man tiek komplimentų dėl mano odos, plaukų, raumenų. Gyrė mane kaip gražų arklį ar baleriną. Bet aš niekad nebuvau graži; jis manim žavėjosi grynai medžiaginiu atžvilgiu, mano išmankštintu akrobatės kūnu... Aš, jau šio to mačiusi jaunuolė, mielai būčiau viską suteikusi jam, niurzgliam seniui, nes jis pirmas paskatino mano aistrą tapyti ir piešti. Gražiausias atpildas man buvo, kai jis paprašė duoti jam vieną savo škicą.“

Tikra teisybė tik tai, kad iki pat savo mirties, 1917 metų, Dega tebesidomėjo Siuzana Valadon, laiškuose prašydavo ją piešinių ir ragindavo dirbti.

* * *

Dega būtų galėjęs mirti jau 1912 metais: jo gyvenimas buvo baigtas. Po šios datos jis jautėsi visiškai demoralizuotas, nebetapė ir nebepiešė. Paklaustas, ką veikia, atsakydavo: „Tapyba? Ji manęs nebedomina.“

Jo sąmonė kasdien vis labiau drumstėsi; jo širdis ir dvasia liko Viktoro Mase gatvėje. Čia jis dažnai ateidavo. Pro plyšius tvoros, kuria buvo aptverta statybos aikštelė, žiūrėdavo į duobę vietoj buvusio jo namo.

Visi, kurie jį tuo laikotarpiu pažinojo, sako, kad šis senis susitaršiusia barzda priminė antikos Homerą. Su nudėvėtu plačiu apsiaustu, pažaliavusia skrybėle, užmaukšlinta ant žilų plaukų brūzgyno, ir neregio akiniais jis buvo panašus į elgetą. Sykį, kai užėjo į tabako parduotuvę, šeimininkė, gailėdamasi tariamo vargšo, atkišo jam pakelį kareiviško tabako: „Še, imk, mano mielas!"

Laimė, jis dar turėjo tiek humoro — šypsojo iš šio nutikimo.

Jis nebedirbo, nesmagiai jausdavosi svetimoje jam dirbtuvėje, ir be paliovos klaidžiojo gatvėmis, genamas ėjimo manijos. Šis potraukis jį pagavo ne iškart persikraustymo laikotarpiu. Jam buvo septyniasdešimt metų, ir gydytojas, susirūpinęs, kad jis per mažai juda, patarė dažniau vaikščioti lauke, kvėpuoti tyru oru, mankštintis. „Be to, išsiblaškysite",— pridūrė jis.

Taip tai taip. „Bet jeigu man tai nemalonu ir aš nenoriu išsiblaškyti",— atšovė Dega.

Tačiau akys leido jam dirbti tik po vieną seansą kasdien, rytais; tad jis paklausė gydytojo patarimo ir pradėjo vis ilgiau vaikščioti. „*Ambulare postea labore*[2] — štai mano naujas devizas",— parašė jis Bartolome. Nepasakytum, kad jam tai nepatiko: jis visada buvo paryžietis flaneris. Daugelį metų, vos nurijęs paskutinį pusryčių kąsnį, apsivilkdavo savo platųjį apsiaustą, pasiimdavo skėtį ir išeidavo. Jis ilgai laikėsi įpročio nevaikščioti pėsčias ir, užsiropštęs į omnibuso imperialą šalia vežiko, važiuodavo iki tolimo paskutiniojo sustojimo priemiestyje, paskui grįždavo atgal. Tai darydavo bet kokiu oru. Mėgstamiausias jo maršrutas buvo linija Luvras—Sen Faržo ežeras, o pramoga kelionėje, kuri trukdavo daugiau kaip valandą,— skaityti parduotuvių iškabas ties akimis.

Vėliau, kai omnibusai buvo motorizuoti, jis jais pasibjaurėjo ir ėmė vaikščioti pėsčias, nors buvo beveik aklas;

---

[2] Po darbo pasivaikščioti. *(Lot.)*

eidavo pamažu, vienodais žingsniais. Retkarčiais lazda arba skėčiu pabaksnodavo šaligatvio kraštą. Šitaip jis galėdavo žingsniuoti valandų valandas ir džiaugdavosi, jei kas nors su juo keliaudavo drauge. Tokių buvo mažai. Kas iš šių ekspedicijų grįždavo nuo kojų nusivaręs, kitąsyk ilgai ragindavosi. Volaras prisimena vieną vakarą susitikęs jį Italų bulvare ir pasisiūlęs palydėti namo. Dega neatsisakė, bet į Kliši bulvarą nusivedė jį pro Bastiliją; jie padarė aštuonių kilometrų lankstą.

Kitąkart jis paprašė ispanų tapytoją Suloagą, kad jį palydėtų: „Jeigu jūs nieko prieš, eikime pro Veneciją..."

Venecija buvo La Viletės baseinas, Sen Marteno kanalas!

Su juo buvo susitikę ir apie tai rašė Leo Largje, Ruo, Šagalas. Leo Largje jį matė apie 1905 metus, eidamas per Monmartro mugę. Jo draugas parodė žmogelį, kuris ką tik juodu buvo pralenkęs.

„— Matėt jį?.. Man niekad neteko su juo kalbėtis... Sako, jis nelengvo būdo, bet aš labai juo žaviuosi... ana... tas senis žila barzda, kuris praėjo nepasukęs į mus galvos...

— Nagi... kas ten toks?

— Ponas Dega...

...Mes sustojome į jį pasižiūrėti. Jis nuėjo palengva, mechaniškais žingsniais, lyg automatas.

Jis pasuko į tuščius savo namus, kur jo laukė vien tironiška tarnaitė, tą gražų mano jaunystės Monmartro vakarą, pakvipusį rožine karamele..."

Ruo taip pat jį aprašo, kaip „kopė vingiuotomis senojo, jau nebesančio Monmartro gatvelėmis tarsi koks naujas pusaklis Homeras, stuksendamas į žemę dievobaimingo dailės maldininko lazda". Jis jam priminęs kažkada matytą Karlailio portretą.

Šagalas, be abejo,— vienintelis dar gyvas dailininkas, sutikęs klajojantį Dega. Tai įvyko 1914 metais, prieš pat karą. Knygoje „Mano gyvenimas" jis pasakoja: „Sykį ėjome su Apolineru vakarieniauti pas Bati, į Monparnasą.

Staiga jis sustojo: „Žiūrėk, štai Dega. Eina skersai gatvės. Jis aklas."

Dega buvo vienas, susiraukęs, paniuręs, žengė plačiais žingsniais, sunkiai remdamasis lazda."

Na ir pagaliau Saša Gitri!.. Šio artisto ir autoriaus dėka turime vertingą nufilmuotą paliudijimą apie tai, kaip atrodė Dega savo gyvenimo pabaigoje. Sašai Gitri kilo puiki mintis nufilmuoti Renuarą, Rodeną ir Klodą Mone. Padrąsintas sėkmės, jis nuvyko pas Dega paprašyti, kad leistų jį, kaip ir jo kolegas, užfiksuoti filme. Nepasisekė. „Man nėra ko su jumis šnekėti,— buvo jam atsakyta.— Aš, pone, jūsų nepažįstu!"

Laimė, Gitri neprisipažino nugalėtas. Pasislėpęs tarpuvartėje, kantriai laukė, kada Dega išeis, kaip kasdien, pasivaikščioti. Buvo jau per vėlu, kai šis, pastebėjęs jį, puolė grūmodamas lazda!

Po 1912 metų Dega neteko brangiausių bičiulių: vienas po kito, tik praėjus keliems mėnesiams, mirė Anri ir Aleksis Ruarai. Jis žinojo, kad artėja ir jo gyvenimo pabaiga. „Ak, ta mirtis! Visą laiką galvoju apie mirtį: kas ten dar yra anapus jos?"

Neatrodo, kad paskutinės valandos artėjimas jam būtų sukėlęs metafizinį nerimą ar bent paskatinęs grįžti prie įprastinių religinių apeigų. Jis niekad nebuvo atvirai nusistatęs prieš religiją; joje, svarbiausia, įžiūrėjo esamos visuomeninės santvarkos ramstį. Jo jausmai buvo visiškai konformistiniai. „Mirti reikia laikantis savo tikėjimo",— tvirtindavo jis.

Nors pats Dega nebuvo religingas, bet kitų tikėjimas jį jaudindavo. Grįžęs iš vienos išvykos į Lurdą, jis parašė Valernui: „Giesmės, šauksmai, karštos suplikacijos mane labai sukrėtė..." Tačiau dėl to nepasikeitė jo laikysena tikėjimo atžvilgiu, ir apie tai, kad mirs, jis galvojo abejingai ir su nuovargiu.

Paskelbus 1914 metų karą jis irgi buvo abejingas. Nors anksčiau svajojo tik apie revanšą, dabar į konfliktą ir jo peripetijas žiūrėjo su apatija. Atrodė, kad žinios jį pasiekdavo lyg pro storas vatos sienas. Tarpais jis nusikratydavo stingulio ir paklausdavo apsilankiusį žmogų: „Na, o kaip karas?.." Lyg būtų pasakęs Zojei: „Na, o kaip ramunėlės?"

Zojės, beje, nebebuvo: ji mirė tuoj po to, kai vėl apsigyveno gimtajame kaime. Ją pakeitusi dukterėčia irgi iš-

vyko, ir nuo tada jis pateko į rankas tarnaitėms, kurios nesiskaitė su jo įpročiais.

Pirmieji karo metai Dega nesujaudino. Forenas prisimena, koks apatiškas jis buvo, kai, susitikęs jį Kliši bulvare ir jo šiaip taip atpažintas,— Dega visai nebematė dešiniąja akimi, tik truputį kairiąja,— pranešė, kad, nepaisydamas amžiaus, stojęs savanoriu į kariuomenę ir paskirtas į maskavimo sekciją. „Pone, tai labai garbinga..."

Kodėl „pone"? Dega greičiausiai jo nebeprisiminė.

1917 metų rugsėjo 27-osios rytą mirtis užklupo šį vienišą žmogų, kuris atidavė menui tiek, kiek tiktai galėjo atiduoti paties savęs. Mėnesio pradžioje jis susirgo ir turėjo gulti į lovą. Iškviestas kvartalo gydytojas,— ankstesnis jo gydytojas buvo mobilizuotas,— apžiūrėjęs jį, pamatė, kad nebepagis. Dega dukterėčia Žana Fevr, kuri, paprašyta Merės Kesat, prieš keletą mėnesių apsigyveno pas jį, pašaukė jo draugą, Paryžiaus katedros kanauninką kunigą Šozoną, kad paruoštų mirčiai. Dega neatsisakė jo patarnavimų, atliko išpažintį ir gavo paskutinį patepimą. Po dviejų dienų dėl kraujo išsiliejimo į smegenis jį ištiko koma ir jis mirė neatgavęs sąmonės. Tada buvo pačios sunkiausios karo dienos, ir jo mirtis liko nepastebėta.

Prie jo karsto šv. Jono Evangelisto bažnyčioje, Abačių aikštėje, kur taip dažnai ateidavo melstis Maksas Žakobas ir Utriljas, susirinko ne daugiau kaip trisdešimt žmonių. Šalia jo brolio Rene ir sūnėnų buvo Halevi ir Ruarų vaikai, Klodas Mone ir Merė Kesat, atvykę iš provincijos atsisveikinti su savo baisiuoju impresionizmo kovų draugu, be to, velionio bičiuliai tradicionalistai: Bona, Žerveksas, Chose Marija Sertas, Žanas Bero, Rafaeli... Forenas su slepiamąja apranga ir šalmu stovėjo pirmoje eilėje šalia Bartolome. Prieš pat gedulingas pamaldas juodu susikivirčijo: Forenas prikišo skulptoriui, kad pakvietė Eliziejaus rūmų atstovą: „Jei Dega būtų žinojęs!.."

Prieš daugelį metų, svarstydamas, kokios galėtų būti jo laidotuvės, Dega pasakė Forenui: „Nenoriu jokių prakalbų..."

Paskui persigalvojęs pridūrė: „Na, gerai, Forenai, tegul bus prakalba. Pasakysite: jis labai mėgo piešinį."

Galų gale Forenas nieko nepasakė. Dega ilsisi Monmartro kapinėse vidury kvartalo, kuriame gyveno nuo jaunystės iki mirties. Netoli jo palaidoti Teofilis Gotje, architektas Hitorfas, grafienė Potocka, Dijas de la Penja, Anri Miurže, broliai Gonkūrai...— įvairių šmėklų sambūris, įdomiai atstovaująs tai prašmatniai Paryžiaus visuomenei, kurioje ėjo jo gyvenimas be meilės, visiškai užvaldytas tapybos džiaugsmo ir kančios.

BIBLIOGRAFIJA

A d h e m a r J. et C a c h i n F. *D e g a s. G r a v u r e s e t m o n o t y p e s, Paris (Arts et métiers graphiques)*, 1973.— *T o u t l'o e u v r e p e i n t e t s c u l p t é d e D e g a s, Paris (Flammarion)*, 1974

A p o l l i n a i r e Guillaume. *C h r o n i q u e s d'A r t, Paris (Gallimard)*, 1960

B e r h a u t Marie. *C a i l l e b o t t e, Paris (Bibliothèque des Arts)*, 1968

B e s s o n Georges. *C a i l l e b o t t e e t s e s a m i s.* Pratarmė Kaiboto parodai Šartro muziejuje, 1965 m. birželio mėn.

B l a n c h e Jacques-Emile. *P r o p o s d e p e i n t r e, d e D a v i d à D e g a s.* Marselio Prusto pratarmė *(Emile-Paul)*, 1919

B l a n c h e Jacques-Emile. *L e s A r t s P l a s t i q u e s, Paris (Les Editions de France)*, 1931

B l a n c h e Jacques-Emile. *L a P ê c h e a u x s o u v e n i r s, Paris (Flammarion)*, 1949

C a b a n n e Pierre. *D e g a s, Paris (Pierre Tisné)*, 1957

C a b a n n e Pierre. *L e r o m a n d e s g r a n d s c o l l e c t i o n n e u r s, Paris (Plon)*, 1961

C o q u i o t Gustave. *D e s g l o i r e s d é b o u l o n n é e s, Paris (André Delpeuch)*, 1924

C o q u i o t Gustave. *Degas, Paris (Ollendorff)*, 1924

C r e s p e l l e Jean-Paul. *M o n m a r t r e v i v a n t, Paris (Hachette)*, 1964

D a u b e r v i l l e Henri. *L a b a t a i l l e d e l'i m p r e s s i o n i s m e, Paris (Bernheim jeune)*, 1967

D e g a s Edgar. *L e t t r e s.* Surinko ir apdorojo Marselis Gerenas *(Guerin). Paris (Les Cahiers Verts, Grasset)*, 1931

F e l s Florent. *L'A r t e t l'A m o u r. Paris (Arc en Ciel)*, 1953

F è v r e Jeanne, *M o n o n c l e D e g a s, Genève (Cailler)*, 1949

F o s c a François. *D e g a s, Genève (Skira, Le Goût de notre temps)*, 1954

F o s c a François. *R e n o i r, Paris (Somogy)*, 1961

G a u g u i n Paul. *L e t t r e s d e P a u l G a u g u i n à E m i l e B e r n a r d, Genève (Cailler)*, 1954
G i m p e l René. *J o u r n a l d'u n c o l l e c t i o n n e u r, Paris (Calman Lévy)*, 1963
G r a m o n t Elisabeth de. *M a r c e l P r o u s t, Paris (Flammarion)*, 1968
G r a m o n t Elisabeth de. *M é m o i r e s. L e s m a r r o n n i e r s e n f l e u r, Paris*, 1929

H a l é v y Daniel. *P a y s P a r i s i e n, Paris* (*Grasset*), 1932
H a l é v y Daniel. *D e g a s p a r l e, Paris-Genève (La Palatine)*, 1960
H i s t o i r e d e l'A r t. E n c y c l o p é d i e d e l a P l é i a d e. L a G é n é r a t i o n d u S e c o n d E m p i r e. Apdorojo Bernaras Dorivalis. *Paris (Gallimard)*, 1969
H u t t i n g e r Edouard. *D e g a s, Paris (Flammarion)*

J u l l i a n Philippe. *C h a r l e s H a a s, „Gazette des Beaux-Arts"*, 1971 m. balandžio nr.
L a r g u i e r Léo. *F a c h é s, s o l i t a i r e s e t b o u r r u s, Paris (Albin Michel)*, 1949
L e m o i s n e P.-A. *D e g a s e t s o n o e u v r e, Paris (Editions d'histoire et d'art, Plon), 1954*
L e t h è v e Jacques. *I m p r e s s i o n i s t e s e t s y m b o l i s t e s d e v a n t l a p r e s s e, Paris (Coll. Kiosque, Armand Collin)*, 1959
L h o t e Jean-Marie. *D i s c o u r s i m p r o n o n ç a b l e q u o i q u e m é t h o d i q u e à p r o p o s d'u n é p i s o d e m a l c o n n u d e l a j e u n e s s e d e D e g a s*, „Bizane" nr. 26, 1962 m. IV ketvirtis
L h o t e Jean-Marie. *L e s m o t s d e D e g a s (Robert Morel)*, 1967

M a t h e y François. *L e s i m p r e s s i o n i s t e s e t l e u r t e m p s (Hazan)*, 1959
M a u r o i s André. *L e m o n d e d e P r o u s t, Paris (Hachette)*, 1960
M o o r e George. *M é m o i r e s d e m a v i e m o r t e, Paris (Grasset)*, 1922
M o o r e George. *M o d e r n P a i n t i n g, London (Scott)*, 1912

N a t a n s o n Th. *P e i n t à l e u r t o u r, Paris (Albin Michel)*, 1948

P e r i u š o (*Perruchot*) Anri. „Sezano gyvenimas", Vilnius (Vaga), 1967
P e r i u š o Anri. „Gogeno gyvenimas", Vilnius (Vaga), 1969
P e r i u š o Anri. „Renuaro gyvenimas", Vilnius (Vaga), 1971
P e r i u š o Anri. „Mane gyvenimas", Vilnius (Vaga), 1973

Periušo Anri. „Tulūzo-Lotreko gyvenimas", Vilnius (Vaga), 1974

Pecirka Jaromir. *Degas, dessins*, *Paris (Le Cercle d'Art)*, 1963

Pickvance Ronald. *L'absinthe in England*, *London (Apollo)*, 1963 m. gegužės mėn.

Platte Hans. *Les impressionistes*, *Paris (Arthaud)*, 1963

Puget Jean. *La vie extraordinaire de Forain*, *Paris (Emile-Paul)*, 1957

Raimondi Ricardo. *Degas e la sua famiglia in Napoli (Sav. Napoli)*, 1958

Reff Th. *Degas et littérature de son temps*, *„Burlington magazine"*, 1970 m. rugsėjo mėn.

Renoir Jean. *Renoir*, *Paris (Hachette)*, 1962

Rewald John. *Histoire de l'impressionisme*, *Paris (Albin Michel)*, 1955

Rheims Maurice. *La vie d'artiste*, *Paris (Grasset)*, 1970

Rivière Georges. *Mr Degas, bourgeois de Paris*, *Paris (Floury)*, 1955

Roger-Marx Claude. *Degas, danseuses*, *Paris (Hazan)*, 1956

Rouart Denis ir Stefanovic Monicilo. *Degas — Renoir inconnus*, *Paris (Le Cercle d'Art)*, *1966*

Rouault Georges. *Sur l'art et sur la vie*, *Paris (Denoël)*, 1971

Salmon André. *Propos d'atelier*, *Paris (Crès)*

Terasse Antoine. *Degas*, *Milan (Impressionistes, Fratelli Fabbri Editori)*, 1974

Vaillant Léandre. *En écoutant Forain*, *Paris (Flammarion)*, 1931

Valéry Paul. *Degas, danse, dessin*, *Paris (Gallimard)*, 1965

Vollard Ambroise. *Degas*, *Paris (Crès et Cie)*. 1924

Vollard Ambroise. *En écoutant Cézanne, Degas, Renoir*, *Paris (Grasset)*, 1938

Waleffe Pierre. *La vie des grands peintres impressionistes*, *Paris (Albin Michel)*, 1964

PAAISKINIMAI

„Laivas—skalbykla“ *(Le Bateau-Lavoir)* — taip pavadintas vienas Paryžiaus namas prie Emilio Gudo aikštės dėl medinių laiptų ir vidaus įrengimo ypatybių. Jame yra gyvenę dailininkai Pikasas, Žakobas, Van Dongenas ir kt. Čia gimė kubizmas. 1908—1914 m. šiame name rinkdavosi poeto Apolinero draugai tapytojai Andre Lotas, Roberas Delone, rašytojas Andre Salmonas.

Žakobas *(Jacob)*, Maksas (1876—1944, mirė konc. stovykloje) — prancūzų rašytojas ir dailininkas. Buvo Pikaso ir Modiljanio draugas. Sukūrė guašu Paryžiaus vaizdų ir teatro gyvenimo scenų.

„Merginos iš Avinjono“ *(Les Demoiselles d'Avignon)* — Pablo Pikaso kompozicija, nutapyta Paryžiuje (1906—1907); yra Moderniojo meno muziejuje Niujorke. Ją įkvėpė apsilankymas viešnamy Barselonoj Avinjono gatvėje. Šiurkščiame tapybos kūrinyje, kuris skiriamas prie kubizmo pradžios, matoma negrų meno įtaka.

Ponia de Sevinje, markizė de Rabiuten-Šantal, Mari (1626—1696) — prancūzų literatė. Išgarsėjo „Laiškais“ kuriuos daugiau kaip 20 metų rašė savo dukteriai ir draugams; jie labai gyvi, puikaus stiliaus, su daugybe įdomių užuominų į skandalingus Liudviko XIV rūmų gyvenimo Versalyje įvykius; kritikuojama monarchija, dalijamasi literatūros ir teatro naujienomis.

Sen Simonas: turima galvoje Lui de Ruvrua, kunigaikštis de Sen Simonas (1675—1755), prancūzų rašytojas. Jį išgarsino „Memuarai“, apimą 1694—1723 m. laikotarpį. Juose puikiai, lengvu, vaizdingu stiliumi nupiešti žmonės, net peizažai.

Halevi *(Halévy)*, Danielis (1872—1962) — prancūzų istorikas ir eseistas.

Gitri *(Guitry)*, Saša (1885—1951) — prancūzų aktorius ir dramaturgas. Gimė Sankt Peterburge, kur tėvas, Liusjenas G., iki 1891 m. vaidino Aleksandros teatre. Saša G. sukūrė ir Paryžiaus teatruose interpretavo gausybę pjesių. Po 1912 m. nufilmavo keletą įžymių žmonių: Rodeną, Mone, Renuarą, Anatolį Fransą, savo tėvą. Iš jo pastatytų filmų tebelaikomas šedevru „Sukčiautojo romanas“ *(Roman d'un tricheur*, 1935)

Bernaras *(Bernard)*, Tristanas, tikr. Polis (1866—1947) — prancūzų romanistas ir dramaturgas. Buvo pramonininkas, advokatas.

Susilaukė pasisekimo dėl humoristinių pjesių; parašė romanų ir apysakų.

K n y g a—s k u l p t ū r a (pranc. *livre-objet, livre-sculpture* — šiuolaikinės dailės terminas) — plastinis ir tipografinis dailės kūrinys, susidedąs iš judamų įvairios prigimties ir sandaros elementų.

V i o l e l e D i u k a s *(Viollet-le-Duc),* Eženas Emaniuelis (1814—1879) — prancūzų architektas ir rašytojas. Pasižymėjo viduramžių bažnyčių, pilių restauravimu. Parašė svarbių veikalų viduramžių architektūros klausimais. Karkasonas — viena iš didžiausių Prancūzijos viduramžių tvirtovių, kurios irimą jis sustabdė.

K a r o n *(Caron),* Roza (1857—1930) — prancūzų dainininkė. Dainavo Paryžiaus Didžiojoje operoje, Komiškoje operoje, įvairiuose Paryžiaus koncertuose, atliko Brunhildės, Dezdemonos ir Orfėjo vaidmenis.

S a l e *(Sallé, Salles),* Mari (1707—1756) — prancūzų šokėja. Šoko Paryžiaus Operoje, su broliu — Londone (1752); po dvejų metų — vėl Paryžiaus Operoje; nuo 1734-ųjų — Londone, „Pigmalione". Šoko natūraliai ir grakščiai, išdrįsusi atsisakyti įprastinių papuošalų. Grįžo į Paryžiaus Operą. Daugelis balerinų pasekė jos pavyzdžiu dėl kostiumo ir šokimo stiliaus.

„R o ž ė s k r y ž i u s" (pranc. *Croix de rose;* vok. *Rosenkreuz)* — iliuminatų brolija, susikūrusi Vokietijoje XVII a. ir įvairiose kitose šalyse. Skelbė savotišką teosofijos doktriną. 1888 m. Prancūzijoje grupė jaunų rašytojų okultistų sudarė „Rožės kryžiaus" draugiją. Nuo jų atsiskyrė Peladanas ir įkūrė katalikišką „Rožės kryžiaus" grupę, kuri įkvėpė net rengti tapybos saloną (1842—1847).

M a r e (Pelkė) — Paryžiaus kvartalas, sudaro rytinę III rajono dalį ir Vogezų (*Vosges*) aikštę. XIII a. čia buvo daržai, o prieš tai — Senos užtvindomos pelkėtos vietos. Vogezų — tada Karališkoji *(Royale)* — aikštė buvo aristokratinis Paryžiaus centras. Čia tebėra daug apleistų rūmų, kurių dalis restauruota; šiaip — smulkios dirbtuvėlės, sandėliai, varguomenės būstai.

R o š f o r a s *(Rochefort,* markizas de Rošfor-Liuse), Anri (1831—1913) — prancūzų žurnalistas, politikas; įsteigė ekstremistinį savaitraštį *La Lanterne* kovai prieš Imperiją.

D r i u m o n a s *(Drumont),* Eduaras (1844—1917) — prancūzų politikas ir žurnalistas. Antisemitas. Įsteigė laikraštį *Libre Parole* (1892).

R i s t o r i, Adelaidė (1822—1906) — italų aktorė tragikė. Buvo entuziastingai sutinkama Europoje ir S. Amerikoje.

S u b u r a s (lot. *Subura)* — senovės Romos miesto liaudiškas, blogą vardą turįs kvartalas Kvirinalo, Viminalo ir Eskvilino kalvų papėdėje.

M e d i č i ų v i l a *(Villa Medicis)* Romoje — labai puošnios architektūros, sodų apsupti rūmai Pinčo kalvoje, pastatyti apie 1544 m. Priklausė kardinolui Aleksandrui Medičiui. Nuo 1803 m.— Prancūzijos Akademijos Romoje buveinė.

„P o m p j e" (*pompier* — gaisrininkas) prancūzų familiariai ir menkinamai vadinami (užuomina į jų kompozicijose vaizduojamus šal-

muotus personažus) dailininkai, kurie, nesiekdami sumanymo ir atlikimo originalumo, naudojasi siužetais, paimtais iš graikų ir romėnų antikos; platesne prasme — akademistiniai tapytojai. Taip vadinami ir literatai, rašą banaliomis temomis, išpūstu ir pretenzingu stiliumi.

„Manetė Salomon“ — Edmono ir Žiulio Gonkūrų romanas (1867). Jaunas tapytojas Koriolis, įsimylėjęs savo modelį Manetę Salomon, atsiduoda jai kūnu ir dvasia. Knygoje įdomiai aprašomos Antrosios imperijos laikų meninkų sferos ir estetinės idėjos. Šio kūrinio estetika — kraštutinis modernizmas, kurį įkūnija vienas iš personažų, Šaserijo.

Pontormas (*Pontormo*; tikr. Jakopas Karučis, 1494—1557) — italų tapytojas, vienas iš manierizmo pradininkų. Sukūrė labai manieringą Kristaus kančios ciklą, kai kur įkvėptą Diurerio graviūrų. Aleksandro Medičio portretu (1525) pradėjo seriją ištįsusių, fanatiškų veidų.

Halevi (*Halévy*), Liudovikas (1834—1908) — prancūzų rašytojas. Bendradarbiaudamas su dramaturgu Mejaku *(Meilhac)* ir kompozitoriumi Ofenbachu, parašė komiškų operų „Gražioji Elena“, „Paryžiaus gyvenimas“, „Karmen“ ir kt. libretus. Be teatro pjesių, išleido rinkinį Paryžiaus gyvenimo vaizdų („Ponas ir ponia Kardinal“, „Mažosios Kardinal“), keletą romanų („Kunigas Konstantenas“ ir kt.).

Baltiusas (tikr. Baltazaras Klosovskis, 1908) — lenkų kilmės prancūzų tapytojas. Jo peizažai, natiurmortai, portretai („Trys seserys“, 1954) nutapyti tirštais dažais, kuriuos keistai lyg aureolė supa šviesa, panašūs į Kurbe ir Dereno kūrinius. 1961 m. dailininkas paskirtas Prancūzijos Akademijos Romoje direktoriumi.

Domergas *(Domergue)*, Žanas Gabrielis (1889—1962) — prancūzų tapytojas. Sukūrė Venecijos vaizdų, dekoratyvinės dailės kūrinių ir ypač daug moterų portretų.

„Ponas Testas“ *(Monsieur Teste)* — šiuo bendru pavadinimu išėjo keletas Polio Valeri filosofinių grožinių kūrinių. Ponas Testas, vienas garsiausių Valeri herojų, „pagaliau sugebėjo atrasti mūsų dvasios dėsnius“. Tai intelektualo tipas, kai kuriais atžvilgiais panašus į savo autorių.

Vandomo kolona, 44 m aukščio, pastatyta 1810 m. Paryžiuje Vandomo *(Vendôme)* aikštėje. 1871 m. Komunos dekretu kolona buvo nuversta. 1874 m. atstatyta.

Fontenelis *(Fontenelle;* Bernaras le Bovje de; 1657—1757) — prancūzų rašytojas. Išgarsėjo mokslo populiarinimo veikalais.

Krenkbilis — Anatolio Franso apsakymo herojus; tai senas daržovių pardavėjas, doras ir negudrus žmogus, nukentėjęs už tai, kad neva įžeidė policininką, pavadinęs jį „faraonu“.

Jeu de Paume — dabar Impresionizmo — muziejus. Tai Luvro muziejaus dalis Tiuilri sode, salėse, 1862 m. pastatytose žaisti muštuką *(paume)*. Nuo 1947 m. čia sutelkti 1860—1910 m. impresionistų, jų pirmtakų ir dailininkų, patyrusių didesnę ar mažesnę jų įtaką (postimpresionistų, neoimpresionistų) — E. Mane, K. Mone, E. Dega, K. Pisaro, A. Sislėjaus, P. Sezano, P. Sinjako, Ž. Sera, O. Renuaro, A. Ruso, P. Gogeno, V. van Gogo, A. Tulūzo-Lotreko — kūriniai.

G r a ž i ą j a e p o c h a (*La Belle Époque*) vadinami euforiški XX a. pradžios metai.

K e s a t (*Cassatt*), Merė (1845—1927) — amerikiečių tapytoja ir grafikė. 1870 m. apsigyveno Paryžiuje. 1879 m. prisidėjo prie impresionistų grupės. Jos kūrybos siužetai daugiausia — vaikas ir motina. Tapyba šviesių tonų, tvirta, sveikai optimistiška. Sukūrė pastelių ir graviūrų. Savo propaganda ir gabumais ji padėjo amerikiečiams susipažinti su šiuolaikinės prancūzų dailės meistrais nuo Kurbe iki Mane.

Š a p l e n a s (*Chaplin*), Šarlis Džošua (1825—1891) — prancūzų tapytojas ir grafikas; anglo sūnus. Tapė elegantišką paryžietę ir dekoratyvius aktus, veikiamas XVIII a. meistrų. Jo kūrinių yra daugelyje Prancūzijos muziejų.

Š a n s o r a s (*Champsaur*), Felisjenas (1858—1934) — prancūzų romanistas. Išleido daug socialinių romanų, eilėraščių, pantomimų, teatro pjesių.

„N e r a m i e j i m e t a i": turima galvoje įvairūs politiniai įvykiai valdant (1824—1830) Karoliui X, kuris turėjo atsisakyti sosto, kilus 1830 Liepos revoliucijai.

K a s t i l j o n e (*Castiglione;* grafienė Verazis di), Virdžinija (1837—1899) — kilusi iš senos Italijos giminės, reto grožio. Italijos ministro pirmininko Kavuro atsiųsta į Paryžių, užkariavo Napoleono III širdį ir buvo viena iš sostinės karalienių. Paskui, susipykusi su imperatoriumi, išvyko iš Prancūzijos; grįžo 1862 m. ir bandė vėl vaidinti politinį vaidmenį palaikydama orleanistus. Vėliau susirgo psichine liga ir baigė gyvenimo dienas nusišalinus nuo visuomenės

B r e s l a u, Luiza (1854—1927) — šveicarų tapytoja. Mokėsi Paryžiuje Žiuljano akademijoje. Sukūrė interjero scenų, daug portretų.

A r n a l a s, Etjenas (1794—1872) — prancūzų aktorius komikas. Turėjo didelį pasisekimą; puikiai vaizdavo suglumintą naivuolį.

P r o s p e r a s — Šekspyro komedijos-fejerijos „Audra" personažas: Milano kunigaikštis, išvytas iš savo valdų ir su dukterimi Miranda patekęs į negyvenamą salą, kur laikinai prisiglaudžia oloje.

TURINYS

Жан Поль Креспель

ДЕГА

На литовском языке

Серия «Силуэты»

Перевел с французского *Витаутас Кауняцкас*
Издательство «Витурис», 232600, Вильнюс, пр. Ленина 50

ИБ № 57

Žanas Polis Krespelis
DEGA

Serija „Siluetai"
Redaktorė *A. Adomavičiūtė*
Dailininkas *K. Paškauskas*
Men. redaktorė *B. Grabauskienė*
Techn. redaktorė *K. Karakauskaitė*
Korektorė *S. Griciuvienė*

Duota rinkti 85.04.24. Pasirašyta spaudai 85.08.02. Leidinio Nr. 65. Garnitūra „Literatūrinė“, 10 punktų. Iškilioji spauda. 10,5+0,84 (įkl.) sąl. sp. l., 10.76 sąl. spalv. atsp., 10,75 + 0,84 (įkl.) apsk. leid. l. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas Nr. 748. Kaina 1 rb 30 kp. Leidykla „Vyturys“, 232600. Vilnius, Lenino pr. 50. Spaudė K. Poželos spaustuvė. 233000. Kaunas, Gedimino 10.

1985 METŲ „SILUETŲ“ SERIJOS LEIDINIAI

Z. P. Krespelis
DEGA

G. V. Mencelis
SILERIS

S. Morozovas
PROKOFJEVAS

G. Smirnovas
MENDELEJEVAS

B. Tarasovas
PASKALIS

Krespelis Ž. P.

Kr-184 Dega / Iš pranc. k. vertė V. Kauneckas.— V.: Vyturys, 1985.— 195 p., 8 iliustr. lap.— (Siluetai).

Žinomo meno istoriko ir biografo Ž. P. Krespelio knygoje įdomiai piešiami garsaus prancūzų dailininko Edgaro Dega (1834—1917) gyvenimo epizodai, sudėtingas jo psichologinis portretas ir aplinka. Pateikiama plati anų laikų meno ir kultūros panorama.

$K\frac{4903020000 — 065}{M 856(08) — 85}$ U—85

BBK 85.143(3)

75U